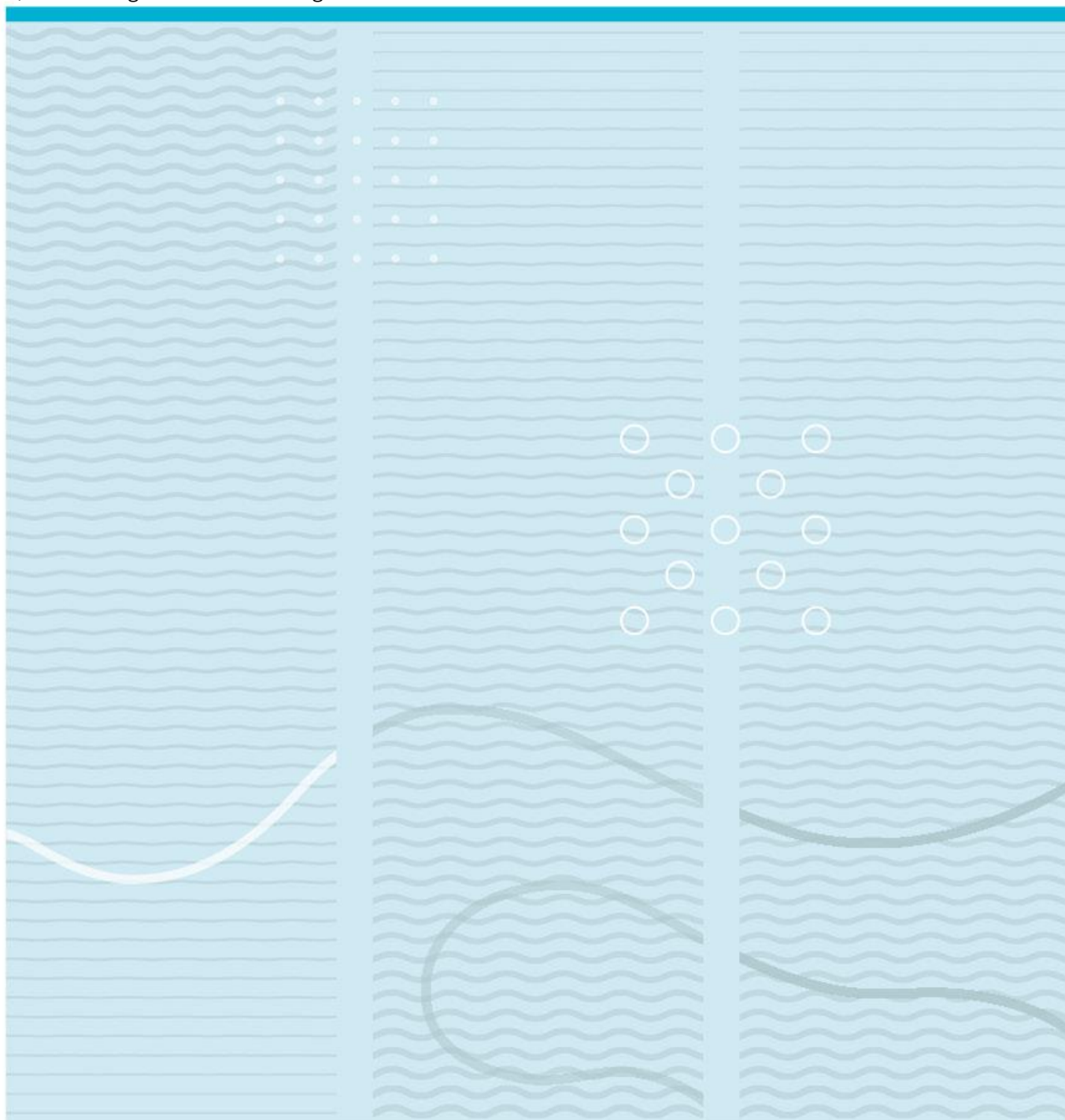

Caroline Klavenes

Porsgrund Porselensfabrikk 1940-1945

Økonomi og handel under krigen

Universitetet i Sørøst-Norge
Fakultet for humaniora, idretts- og utdanningsvitenskap
Institutt for kultur, religion og samfunnsfag
Postboks 235
3603 Kongsberg

<http://www.usn.no>

© 2022 Caroline Klavenes

Denne avhandlingen representerer 60 studiepoeng

Innholdsfortegnelse

Forord	5
Sammendrag	6
1. Innledning	7
1.1 Tema.....	7
1.2 Begrunnelse av valg av tema.....	9
1.3 Hvordan oppgaven ble til	11
1.4 Presentasjon av oppgaven	12
2. Metode	13
2.1 Kvalitativ metode	13
2.1.1 Dokumentanalyse	13
2.1.2 Hermeneutikk som metode.....	14
2.2 Forskningsprosess og begrunnelse av valg av materiale.....	17
2.2.2 Beskrivelse av kontakt, planlegging og datainnsamling	18
2.2.3 Behandling av data	19
2.2.3 Reliabilitet og Validitet	20
3. Teori	23
3.1 Symbolteori	23
3.2. Det narratives teori	25
3.3 Hermeneutikk som teori	28
4. Porsgrund Porselensfabrikks historie	32
4.1 Porsgrund Porselensfabrikk.....	32
4.1.1 Et aksjeselskap blir til	32
4.1.2 Fabrikken tar form.....	34
4.1.3 Nye drivere tar over fabrikken	35
4.1.4 Andreas Keims tid.....	36
4.2 PP under krigen	37
4.2.1 Porsgrunn i krig.....	37
4.2.2 Politikk	38
4.2.3 Industriforbundet.....	40
4.2.3 Kvoter.....	43
4.2.4 Fabrikken.....	44

4.2.5 Arbeidsforholdene ved PP.....	44
4.2.6 Produksjon.....	45
5. Analyse.....	47
5.1 Hvem handlet PP med?	47
5.1.1 Norske glassmagasin og grossister.....	47
5.1.2 Det private markedet i Norge	58
5.1.3 Tyske forhandlere og det tyske militæret	61
5.1.4 Hvem importerte PP fra?.....	66
5.1.5 Handelen til PP kort oppsummert	72
5.2 Økonomi.....	74
5.2.1 Driftberetning og regnskap.....	74
5.2.2 Økonomi med utgangspunkt i korrespondansene	79
6. Konklusjon	82
6.1 Hvordan påvirket andre verdenskrig handelen til PP?	82
6.2 Hvordan påvirket krigen økonomien til PP?	83
6.3 Overskuddet	84
7. Kilder:.....	86
7.1 Primærkilder:.....	86
7.1.1 Arkiv.....	86
7.2 Sekundærkilder:	88
7.2.1 Artikler og oppgaver	88
7.2.2 Bokkilder:.....	88
7.2.3 Bilder:.....	89
7.2.4 Internettkilder:.....	90

Forord

Det å skrive en masteroppgave har lært meg mye. Det har lært meg mye om min nabobys lokalhistorie og jeg sitter i dag med mye mer kunnskap om Porsgrunn og Porsgrund Porselensfabrikk, enn jeg gjør om min hjemby Skien. Jeg sitter også med ny kunnskap om meg selv. Denne prosessen har vist meg nye sider ved meg selv. I løpet av prosessen har det vært opp og nedturer, men det har vist at jeg kan, ved å legge inn innsats, gjennomføre det å skrive en masteroppgave.

Hele oppgaven er skrevet i løpet av en pandemi. Dette har gjort prosessen ensom, men helt alene har jeg ikke vært. Jeg vil først og fremst takke Telemark Museum, avdeling Brekkeparken som har gitt meg tilgang til arkivet til PP. En spesiell takk går til arkivar Charlotte Andersen, som hjalp meg å finne frem i arkivet.

En stor takk går til min veileder Ellen Schrupf som har hjulpet meg gjennom denne lange prosessen med å skrive masteroppgaven. Uten hennes tips og råd ville jeg nok ikke ha vært der jeg er i dag med en ferdig masteroppgave.

En stor takk går også til min kjære mor Eva Gløsmyr som har vært med meg gjennom hele prosessen og har hjulpet meg med å korrekturlese oppgaven.

Å skrive en masteroppgave kan føles som en ting man er alene om i verden, men min skrivegruppe har minnet meg på at man er ikke alene. Jeg vet ikke hvordan jeg skulle holdt humøret oppe uten muligheten til å klage til dere.

En siste takk går til min kjære samboer Kenneth Milo Grovik som har vært der for meg gjennom hele prosessen. Uten deg hadde ikke dette gått!

Sammendrag

Formålet med oppgaven er å se nærmere på handelen og økonomien til Porsgrund Porselensfabrikk (PP) under krigen. Min problemstilling er: «*Hvordan påvirket andre verdenskrig handel og økonomi for Porsgrund Porselensfabrikk?*» For å svare på problemstillingen har jeg delt hoveddelen, analysen, i to.

I den første delen av analysen vil jeg ta for meg handelen under krigen. Her vil jeg ta for meg noen av gruppene som handlet, og ikke handlet, men PP under krigen. Disse gruppene besto av norske bedrifter, norske privatkunder, tyske kunder og den siste gruppen består av dem PP importerte fra. Disse gruppene gir et bilde av hvordan handelen til PP var under krigen. Ved å ta for seg gruppe for gruppe ser man også hvordan hver gruppe påvirket, og ble påvirket, av krigen.

I del to av analysen har jeg tatt for meg økonomien til PP. Beskrivelsen av økonomien til PP under krigen er tatt ut ifra PPs ledelses driftsberetninger, da arkivet til PP ikke hadde regnskapsbøker fra krigen. I driftsberetningene var det en oversikt over årets regnskap, og det er ut ifra disse tallene jeg har tatt for meg inntekter og utgifter. Her ser man hvordan krigen påvirket økonomien til PP.

1. Innledning

We understand that the Germans are still sending Colours, either directly, or indirectly through agents, to your country. For what purpose? To provide them with foreign currency, with which to purchase materials for munitions to be used for blowing your factory to pieces – for Germany will not hesitate a second to invade your country and violate your neutrality if she sees any momentary advantage to be gained in doing so. (...)¹

1.1 Tema

Ideen om tema for masteroppgaven startet allerede før tanken om en master. Gjennom et internship i arkivet ved Telemark Museum var jeg med på å rense og arkivere noe av korrespondansematerialet til Porsgrund Porselensfabrikk (PP). I internshippet fikk jeg som oppgave å se på den tyske handelen PP hadde under krigen. Når internshippet var ferdig, og oppgaven var levert, følte jeg at det var ubesvarte spørsmål om hvordan krigen påvirket PP. Min første gjennomgang av arkivmaterialet var en veldig ensidig gjennomgang som ikke ga et representativt bilde av PP under krigen. Jeg ville derfor tilbake til arkivet for å få mulighet til å få det fulle bildet av PP under krigen.

Etter å ha gjennomgått den tyske handelen til PP under krigen, og ved å ha lest litteratur om PP under krigen, satt jeg igjen med en hypotese. Hypotesen er: «PP fikk sitt overskudd under krigen grunnet handelen med Tyskland.» Dette er nok det mange tenker når de tenker på PP under krigen. De tenker dette fordi det er en kjent sak i Porsgrunns lokalhistorie at ledelsen til PP ble dømt for sin delaktighet i NS under krigen.

Sitatet ovenfor viser en del av et brev PP mottok fra et engelsk selskap før krigen hadde nådd Norge. Var dette en advarsel, eller var det skremselspropaganda? Uansett hindret ikke dette PP fra å fortsette å handle med Tyskland under krigen. Men var handelen frivillig, eller handlet PP med Tyskland fordi de måtte?

Formålet med denne masteroppgaven er å undersøke hvordan andre verdenskrig påvirket handelen og økonomien til Porsgrund Porselensfabrikk. Min problemstilling er derfor:

¹ TGM: Ea-L0083

«Hvordan påvirket andre verdenskrig handel og økonomi for Porsgrund Porselensfabrikk?»

Det jeg vil prøve å finne ut er hvordan handelen ble påvirket av krigen. Jeg vil se nærmere på hvem PP handlet med, hvor mye kundene handlet og hva som eventuelt hindret handelen. Jeg vil se på inntektene og utgiftene til PP for å se om disse ble påvirket av krigen.

Jeg har valgt å holde min problemstilling til handel og økonomi av to grunner. Den ene er med tanke på størrelsen på oppgaven. Skulle jeg tatt for meg flere områder ville jeg måtte konsentrere meg mindre om disse to temaene. Den andre grunnen er at kildene mer eller mindre satte problemstillingen. Da min hovedkilde er handelskorrespondansearkivet til PP, sier det seg selv at det er handel som blir et viktig tema.

Brevene i PP sitt arkiv sier ikke bare noe om fabrikkens produksjon og handel under krigen. Brevene gir et bilde av hvordan de ulike kundene hadde det i denne tidsperioden. Brevene gir også et innblikk i de ulike grupperingene som ble dannet i Norge i løpet av krigens fem år. Spesielt blant de tyske kundene finner man organisasjoner man kjenner igjen fra historien til andre verdenskrig.

Andre som har skrevet om PP under krigen har fokusert på det kunstneriske, Kathrine Lund er en av dem.² Dette har ikke jeg fokusert på. Ut ifra materialet jeg har gjennomgått kunne man beskrevet hvilke design og mønster som var populært under krigen. Jeg har valgt å ikke fokusere på dette, men heller hatt fokus på antall artikler kundene kjøpte. Dette har jeg valgt å gjøre da design ikke påvirker min problemstilling. Det jeg har valgt å fokusere på når det kommer til design, er de tyske kundenes valg av symboler på deres porselensvarer.

Brevene PP mottok under krigen kan man dele i to kategorier. Det var brev fra bedrifter, og det var brev fra privatpersoner. Brevene formidlet samme ønske, å handle med PP, men brevene viser til to ulike kjøpegrupper. Bedriftenes brev inneholdt som oftest kun hvilke type porselen de ønsket å kjøpe, og gjerne antallet av hver artikkel. Privatpersonene, og mindre bedrifter, kom gjerne med en forklaring på hvorfor nettopp de skulle få kjøpe porselen av PP. Det er disse fortellingene som er med på å fortelle historien. Det kunne være fortellinger om fruer som ville kjøpe porselen til sin datters bryllup. Det kunne også være mer desperate

² Kathrine Lund 2021

fortellinger, fortellinger som tydelig viste at Norge var i krig. Brevene kunne inneholde fortellinger om familier som hadde mistet alt i bombing, eller sykehus som sårt trengte porselen for å få servert mat til sine pasienter.

I oppgaven har jeg valgt å dele handelen i fire deler. I disse delene har jeg tatt for meg ulike eksempler, og sett hvordan deres kjøp og salg ble påvirket av krigen. Den første delen er handel med norske bedrifter, den neste handler om PP sine private kunder. Den tredje delen består av de tyske kundene til PP og den siste delen omhandler hvem PP importerte fra under krigen. Jeg har valgt å dele oppgaven inn slik for å få et tydelig bilde av hvordan de ulike handelsgruppene ble påvirket av andre verdenskrig.

Den økonomiske delen av oppgaven er basert på PP sine egne driftsberetninger, da det ikke er regnskapsbøker i arkivet. I driftsberetningene er det en oversikt over årets regnskap, og det er disse tallene jeg har tatt utgangspunkt i. Det vil altså si at den økonomiske delen av denne oppgaven er basert på hva PP vil at man skal se om økonomien deres under krigen. Om dette er faktiske tall eller ikke, kan man derfor ikke dobbeltsjekke. Samtidig blir dette PPs fortelling når det kommer til økonomi. Ved å beskrive PPs fortelling ut fra det Keim-styrets egen beretning, forteller ikke dette oss bare hvordan krigen påvirket økonomien til PP.

Beretningene forteller oss om hvordan styret ville fortelle om PPs økonomi under krigen til ettertiden. Dette er grunnen til at jeg vil ha med PPs økonomi under krigen, selv uten regnskapsbøker.

1.2 Begrunnelse av valg av tema

Hvorfor skal man skrive om en porselensfabrikk i Porsgrunn under andre verdenskrig? Hva gir en slik oppgave til historien? For å svare på disse spørsmålene vil jeg stille et annet spørsmål. Har vi historie hvis vi ikke har lokalhistorie? Hvis vi ikke fokuserer på de små hendelsene i historien går vi glipp av mye. PP under krigen gir ikke bare et bilde av hva som skjedde lokalt i Porsgrunn. PP handlet med hele Norge og med det får man et innblikk i hvordan krigen påvirket resten av Norge. Man får et annet innblikk enn hvis man kun fokuserer på Norge som en helhet. Ved å lese brevene til PP får man også et bilde av det nazistiske miljøet i Norge. Hvorfor vil man vite dette? Med denne informasjonen kan man

lære av fortiden, ved å bruke denne informasjonen til å forhindre lignende situasjoner i fremtiden. Oppgaven gir også et innblikk i valg man ble nødt å ta under andre verdenskrig.

Det er ikke så mye som er skrevet om PP under krigen. Alf Bøe, og Harald Berntsen og Tom Nilsen har to ulike tolkninger av PP under krigen. De tar for seg at krigen ga PP et stort overskudd, men de har ulik konklusjon på hvordan. Alf Bøe begrunner overskuddet med fabrikkens nye elektriske ovner som ble installert i 1939.³ Berntsen og Nilsen ser at de elektriske ovnene hjalp fabrikken på vei, men har en annen begrunnelse for overskuddet. De begrunner overskuddet til PP med at de drev krigsproduksjon for Tyskland.⁴ De mener at dette var grunnen til at fabrikken fikk det overskuddet de fikk under krigen.

Jon Skeie har også skrevet kort om PP under krigen i boken om Porsgrunns historie. Han konkluderer også med at PP hadde et overskudd grunnet en produksjon som var rettet mot tyske behov.⁵

Nazisme, hakekors og NS er deler av historien man helst ikke vil snakke om. Lokalhistorisk vil man spesielt ikke bli assosiert med denne delen av historien. Dette gjelder nok også PP sin historie. Ved å ta for seg de mindre populære temaene, ser man hvordan enkelte situasjoner måtte løses med upopulære metoder. Det er vanskelig å skrive om tema som nazisme, da det fort kan høres ut som man glorifiserer det. Jeg mener nazisme er galt, og det å samarbeide med makter som drepte uskyldige mennesker er galt. Det er derfor viktig å se på hvordan disse maktene var med på å ta kontroll og med det påvirke det norske handelsmarkedet under andre verdenskrig. Ved å lære om dette, kan man lære hvordan man kan forhindre det.

Jeg er ikke alene om å ha en interesse for å få svar på hvordan PP klarte seg under krigen. Da denne oppgaven gir et innblikk i Porsgrunns lokalhistorie er det viktig for meg å vite at denne oppgaven kan være med på å bidra til lokalhistorien. Det er derfor gledelig for meg å vite at både ansatte ved Telemark Museum, og lokalbefolkning i Porsgrunn har vist interesse for temaet. Dette viser hvor viktig det er å skrive om dette temaet.

³ Alf Bøe 1967, s. 47

⁴ Harald Berntsen og Tom Nilsen 2012, s.54

⁵ Jon Skeie 2007, s.504

1.3 Hvordan oppgaven ble til

Oppgaven er et arbeid skrevet for min mastergrad i kulturstudier. Den er også skrevet for et publikum som finner historie interessant, da teksten blir enklere å lese hvis man har noe kunnskap om både fabrikken og om krigen. Samtidig vil jeg i mitt kapittel om PP sin historie beskrive fabrikkens historie både før og under krigen slik at publikum som leser dette kan få et bedre bilde av situasjonen.

For å svare på min problemstilling har jeg valgt å bruke kvalitativ metode. Gjennom dokumentanalyse har jeg samlet inn materiale fra arkivet til PP som befinner seg i Telemark Museum, avdeling Brekkeparken. Arkivmaterialet til PP er på ca. 9,4 hyllemeter (9 bokser per hylle), som jeg har gjennomgått i to perioder på ca. fem måneder hver.

Min metode har vært en hermeneutisk metode. Gjennom den hermeneutiske sirkelen har jeg oppnådd forståelse ved å se på delene, og helhetene av materialet jeg har gjennomgått. Ved at jeg har brukt hermeneutisk metode har jeg ikke bare svart på problemstillingen, jeg har også fått mer kunnskap om andre verdenskrig i Norge.

I min oppgave har jeg valgt å benytte meg av tre teorier: symbolteori, det narratives teori og hermeneutikk som teori.

Med utgangspunkt i Anne Eriksens teori om symboler, i boken «Det var noe annet under krigen»⁶, har jeg sett på hvordan symbolene blir representert i brevene, men også hvordan PPs historie i seg selv er et symbol.

Symboler er en viktig del av historien. Vi har de faktiske symbolene, som for eksempel hakekorset. Disse viser spesifikke figurer som representerer en spesifikk sak. Vi har også symboler som representerer organisasjoner og personer. Et eksempel på dette er at NS symboliserer det onde og motstandsbevegelsen det gode. Enkelthendelser kan også være en type symbol, som krigen som symboliserer en spesifikk tid i historien.

Teorien om det narrative kan deles inn i to. For det narrative er det som blir formidlet, i dette tilfelle er dette fortellingene i brevene til PP. Dette er et eksempel på et narrativ. En annen måte å forklare det narrative, er hvordan jeg som formidler formidler historien om PP. For en kulturhistorisk oppgave som denne er teorien om det narrative en nødvendig teori. Den er

⁶ Anne Eriksen 1995, s.118

nødvendig fordi den viser til to viktige deler av historien. Uten de personlige fortellingene fra krigen får man ikke et innblikk i hvordan det var å leve på den tiden. Samtidig har man ingen historie uten en som formidler historien.

Når man skriver om en tid som ikke er sin egen er det viktig å oppnå forståelse for den tiden man skriver om. Det er derfor jeg har valgt å bruke hermeneutikk som teori. Da hermeneutikk er forståelse. For å skrive om en annen tid, må man få forståelse for den tiden man skriver om, samtidig som man må sette seg inn i sin egen tid. Ved å ha denne forståelsen kan man også formidle historien.

1.4 Presentasjon av oppgaven

I kapittel: 2.1 Metode, har jeg beskrevet hvordan jeg har brukt den kvalitative metoden dokumentanalyse.

I neste kapittel, kapittel 3.1 Teori, har jeg beskrevet tre teorier og hvordan jeg har brukt dem.

I kapittel: 4.1 PPs historie, har jeg tatt for meg to ulike deler som er med på å forklare situasjonen til PP. I første del av kapittelet har jeg tatt for meg PP fra den ble etablert og frem til krigen. Her har jeg et spesielt fokus på PP sin tidlige relasjon med Tyskland. I andre del av bakgrunns kapittelet har jeg fokusert på fabrikken under krigen. Der har jeg tatt for meg alt fra Porsgrunn by under krigen til hvordan det var å jobbe ved fabrikken under krigen.

I kapittel: 5.1 Analyse, oppgavens hovedkapittel, har jeg analysert problemstillingen. Jeg har delt denne inn i to deler, disse to delene går ut på handel og på økonomi. Her vil kapittelet om handelen være det dominerende kapittelet fordi det er dette temaet det er mest materiale om i arkivmaterialet jeg har jobbet med.

I kapittel: 6.1 Konklusjon, her vil jeg presentere og begrunne min konklusjon.

I kapittel 7.1 Kilder. Her vil jeg vise til mine primær og sekundærkilder.

2. Metode

I dette kapitlet vil jeg begrunne valg av metode og hvordan den er brukt. I denne delen vil jeg også redegjøre for min datainnsamlingsprosess, og diskutere forskningens reliabilitet og validitet.

2.1 Kvalitativ metode

Det finnes ulike metoder man kan bruke når man skal gjennomføre kvalitativ forskning. Den jeg har valgt å bruke er dokumentanalyse. Dokumentene jeg har analysert, er arkivmaterialet til PP for perioden 1940-1945. Disse er hentet fra arkivet til PP hos Telemark Museum, avdeling Brekkeparken i Skien.

2.1.1 Dokumentanalyse

Sture Kvarv skriver om dokumentanalyse i sin bok, «Vitenskapelig metode», at en viktig grunn til å velge dokumenter som kilde er at de kan være mer pålitelige enn en muntlig kilde. Kvarv nevner også at dokumenter kan være en god kilde da menneskets alder har sine begrensninger.⁷

Hva er dokumentanalyse? Dokumentanalyse går ut på å tolke kilder. Denne kilden er et tidshistorisk dokument. Denne kilden gjenspeiler den forståelsen og kunnskapen man hadde om situasjonen kilden beskriver. Når man skal tolke denne kilden er det viktig at man har informasjon om tiden kilden er fra. Med denne informasjonen kan man tolke og analysere kilden.⁸

Grunnen til at jeg ville bruke arkivet som min hovedkilde, er at det var i arkivet jeg fant ideen til masteroppgaven. Jeg valgte å ikke ha intervju som metode for å ha minst mulig av andres tolkninger i min besvarelse. Ved å kun bruke dokumenter blir det kun min tolkning av materialet. Intervju kunne vært en annen måte å løse problemstillingen, men i denne oppgaven har jeg valgt å kun ha min tolkning av hva som skjedde.

⁷ Sture Kvarv 2014, s.141

⁸ Idar Magne Holme og Bernt Krohn Solvang 1998, s. 130

Før jeg beskriver innsamlingsprosessen av materialet, vil jeg ta for meg metoden jeg har brukt i min tolkning av materialet. Metoden jeg har valgt å bruke er: «Hermeneutisk metode».

2.1.2 Hermeneutikk som metode

Formålet med den hermeneutiske praksis er å oppnå forståelse gjennom fortolkning.⁹

Hermeneutikk er det greske ordet for «å tolke, fortolke». Hermeneutisk metode startet først som en metode for bibeltolkning.¹⁰ Gjennom å tolke arkivmaterialet var jeg ute etter å finne en forståelse for hvordan krigen påvirket handelen og økonomien til PP. Når man tolker en tekst, tolker man den ut ifra sine for-dommer, og kunnskap man tilegner seg under prosessen. Dette er hermeneutikk. Hermeneutikk er derfor to ting, en metode for å svare på problemstillingen, og en læringsprosess. I de tre neste delene vil jeg ta for meg «Den Hermeneutiske sirkel», «forut- forståelse og for-dommer» og «Horisontsammensmeltning» tre viktige punkter i hermeneutikk.

2.1.2.1 Den Hermeneutiske sirkel

Utgangspunktet for hermeneutisk sirkel-tenking er at del og helhet må forstås med utgangspunkt i hverandre. En tekst, for eksempel et kapittel i en bok, kan fortolkes ut fra boken samlet. Tilbake fortolkes boken som helhet ut fra det enkelte kapitlet som er lest og forstått. Helheten, dvs. Konteksten, kan utvides til å gjelde forfatterskapet, forfatterens biografi, samfunnet og til syvende og sist historien. Den betydningen vi kommer frem til gjennom tolkningen er avhengig av hvor stor del av virkeligheten det er vi trekker inn i tolkningen. At fortolkningen av en tekst skjer ved å relatere denne til konteksten, den tekstlige, samfunnsmessige eller historiske helheten som den inngår i, må likevel ikke følede oss til å tro at en står overfor en form for systemtenkning «...»¹¹

Sture Kvarv forklarer her den hermeneutiske sirkelen. Jeg kjenner meg godt igjen i hans forklaring i min bruk av den hermeneutiske sirkel. Det at man må forstå gjennom å ta utgangspunkt i både helheten og delene er viktig. Kontekst, som Kvarv nevner, er en viktig

⁹ Sture Kvarv 2014, s.74

¹⁰ Knut Kjeldstadli 2016, s.123

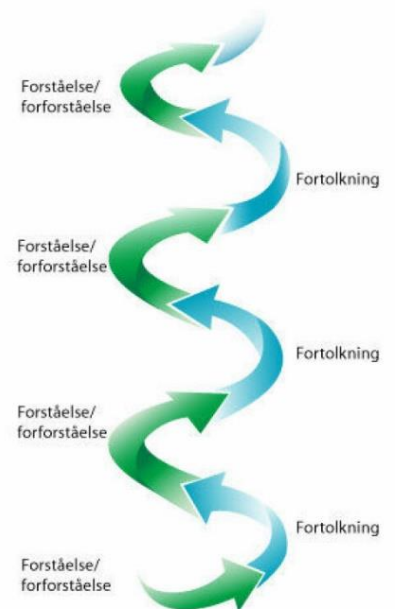
¹¹ Sture Kvarv 2014, s. 76

del av prosessen. Ikke bare materialets kontekst, men også den konteksten jeg er en del av. Ved å både forstå hvilken kontekst det materialet man fortolker, og ved å forstå hvilken kontekst man selv er i, kan man oppnå forståelse. Denne forståelsen bygger opp på min forforståelse.

Før jeg startet med min tolkning av materialet hadde jeg en for-forståelse. Jeg hadde min horisont, min nåtidsforståelse. Ut ifra denne gikk jeg inn i arkivmaterialet med en viss forståelse om krigen og handelen under krigen. Under prosessen oppdaget jeg, som Kjeldstadli også skriver, nye antakelser, kategorier og fenomener som jeg ikke visste om i utgangspunktet. Man ble fortrolig med fortida.¹² Gjennom de nye forståelsene fikk jeg stadig et nytt syn på materialet. Jeg brukte også tiden utenfor arkivet til å lese meg opp på nye tema jeg ikke kjente fra før jeg startet gjennomgangen av arkivmaterialet.

På denne måten gikk fortolkningen av materialet i en sirkel, dette fordi jeg hele tiden hadde forståelse og fikk ny forståelse som bygget videre på forståelsen jeg satt på. Slik så jeg materialet med nye øyne. Denne hermeneutiske sirkelen fortsatte da jeg skulle skrive og analysere de data jeg hadde funnet.

Som Kjeldstadli skriver «Gjennom en sirkelbevegelse, eller kanskje bedre: en spiralbevegelse, en fram- og tilbakekopling, vinner tolkningen i dybde og innsikt.»¹³ Denne prosessen gjorde at analysen ble mer enn bare et svar på en problemstilling. Den ble en læringsprosess for meg som forsker. Gjennom analysen av data gikk jeg fra å se på delene av arkivet i perspektiv av helheten til historien om handelen under andre verdenskrig. Gjennom prosessen ga delene og helheten meg nye perspektiver på informasjonen jeg kunne bygge videre på. Jeg opplevde, som Kjeldstadli skriver, at «Det uttrykkes gjerne som at delen ses i lys av helheten, og at forståelsen av helheten økes gjennom innsikten i delene».¹⁴

Figur 1: "Den hermeneutiske spiralen", 2012, av Forskning.no (<https://forskning.no/filosofiske-fag/hva-er-hermeneutikk/722732>)

¹² Knut Kjeldstadli 2016, s.124

¹³ Knut Kjeldstadli 2016, s.124

¹⁴ Knut Kjeldstadli 2016, s.124

2.1.2.2 Forut-forståelse og for-dommer

Et menneske kan aldri begynne med en ren, forutsetningsløs fornuft i sitt møte med en tekst, et annet menneske, en begivenhet eller noe annet i verden som skal forstås. Mennesket vil alltid ha en forventning eller forståelse på forhånd av det som skal forstås, en forventning som det knytter seg følelser og holdninger til. Det er når denne forut-forståelsen konfronteres med det som skal forstås at det oppnås forståelse – en forståelse som nyanserer, bryter med eller bekrefter ens forut-forståelse.¹⁵

Forkunnskapene, eller for-dommene, man har er viktige å kartlegge. Det er viktig å selv bli bevisst på disse. For for-dommene man sitter på vil være en del av ulike ubevisste valg man gjør i analysen. Mine forkunnskaper om krigen er fra en historiebachelor. Dette sier noe om hvordan jeg vil analysere materialet. Jeg har et annet grunnlag, enn en som ikke har historie som fag.

Jeg tilegnet meg også en del kunnskap om krigen før jeg gikk i gang med å innhente data. Dette gjorde jeg for å kunne ta gode valg når jeg skulle velge hva som var viktig å lese og ikke lese. Med kunnskap om temaet kunne jeg enklere forstå hva de skrev om i brevene til PP.

En del av forut-forståelsen min er holdningene jeg har. Holdninger er noe man har, men som man bør holde for seg selv, selv om de alltid vil være der. Når man går innom tema som «nazisme», som denne oppgaven gjør, må jeg som tolker forsøke å ikke la mine holdninger prege analysen. Her er det viktig å sette seg inn i holdningene som var på den tiden. Min horisont, altså min nåværende situasjon og meninger, smelter sammen med datidens holdninger og meninger. Da får vi en horisontsammensmeltning.

2.1.2.3 Horisontsammensmeltning, Gadamer

Den historiske situasjonen som teksten har sitt utspring i, og som skal fortolkes av leseren, har sin plassering i en bestemt horisont. Leserens har en annen horisont, fordommer og målestokker som relaterer seg til en nåtidig situasjon. Teksten taler til leseren ut fra sin horisont, fordommer og målestokker. Det samme gjør vi. Erfaringen, i hermeneutisk forstand, bringer tekstens horisont og ens egen horisont som leser, i kontakt med hverandre. Det er denne kontakten mellom de horisonter som Gadamer kaller horisontsammensmeltning. En slik sammensmeltning er betinget av at en hermeneutisk erfaring og en erkjennelse av historien

¹⁵ Sture Kvarv 2014, s.79

virkelig skjer. Med andre ord er ikke betingelsene for en slik sammensmeltning alltid til stede.¹⁶

I min tolkning av arkivmaterialet skjer det en horisontsammensmeltning. Mine for-dommer, horisonter og målestokker møter krigens horisont gjennom at brevene er skrevet ut ifra den tids forståelse. Dette er en viktig del av det å tolke og analysere fortiden. For å kunne skape historie, altså skrevne tekster, må man tolke fortiden. Men for å tolke fortiden må man også sette seg inn i den, samtidig som det er viktig å presisere at hver tids horisont preger skrivingen. Min horisont vil derfor i 2022 være annerledes enn horisonten til en som skrev om andre verdenskrig på 1980 eller 1990-tallet fordi holdninger og kunnskaper forandres. Kvarv skriver i sin bok «Kontinuerlig forskyves horisontenes relative posisjon som følge av at avstanden til fortiden endres. Dermed blir en aldri ferdig med å fortolke historien.»¹⁷

Min tolkning og analyse av PP under krigen er ikke med på å endre historien, men den er med på å sette historien til PP i et nytt lys. Alf Bøe skriver om PP i 1967 med andre holdninger og for-dommer enn dem jeg har i 2022, derfor blir våre berøringer av temaet og problemstillingen ulike.

2.2 Forskningsprosess og begrunnelse av valg av materiale

Men dokumentgransking er heller ikke uproblematisk. For det første finnes det mye etterlatte dokumenter som er av lite verdi som kilde. Det kan være at manglende tidsfastsetting gjør dokumentene lite egnet. Dessuten finnes mye irrelevant dokumentmateriale som ikke er egnet til å kunne gi oss svar på den problemstillingen vi ønsker svar på.¹⁸

Det Kvarv poengterer i sitatet over har jeg opplevd i min innsamlingsprosess. Mye av prosessen gikk med til å se på «hva er relevant?». PP sitt arkiv er stort, og det gjorde at jeg måtte prioritere hva jeg skulle ha med. I samarbeid med arkivaren fant jeg ut at korrespondanse-arkivet ble den viktigste kilden, av flere grunner. Det var hovedsakelig korrespondanse-materialet fra krigen som inneholdt brev fra privatpersoner, norske bedrifter og tyske handelspartnere. Materialet inneholdt også driftsberetningenes regnskap.

¹⁶ Sture Kvarv 2014, s.82

¹⁷ Sture Kvarv 2014, s.83

¹⁸ Sture Kvarv 2014, s.141

I korrespondanse-materialet måtte jeg ta avgjørelser om hva som var viktigst. Her brukte jeg mest tid på «diversemappe» fordi det ikke sto hvem som var avsender av brevene. I en ønske-situasjon skulle jeg ha gått gjennom hvert brev like nøye, men det var det ikke tid til. Kombinert med tidsavgrensningen i masteren, satte koronasituasjonen rammer for hvor mye tid man kunne bruke i arkivet.

Når man driver arkivstudier er det et kjent problem at arkivet ikke inneholder alt man skulle ønske. Dette var tilfelle i min innsamlingsprosess. For å få et best mulig svar på min problemstilling søkte jeg etter regnskapet til PP under krigen. Her var det ikke mye å finne, kun styrets driftsberetninger.

2.2.2 Beskrivelse av kontakt, planlegging og datainnsamling

Allerede før høsten 2020, hadde jeg vært i kontakt med arkivet ved Telemark Museum. Dette gjorde tilgangen på materialet lettere, da jeg visste hvem jeg skulle ta kontakt med. Høsten 2020 sendte jeg e-post til arkivet om det var mulig å gjennomføre undersøkelsen. Dette gjorde jeg med spesiell tanke på koronapandemien.

Min planlegging gikk ut på at jeg satte meg inn i arkivets ulike mapper på «Arkivportalen». Slik sparte jeg tid, og jeg kunne bruke all tid i arkivet på arkivmaterialet. Jeg satte da opp en liste med arkivmateriale jeg ville gå igjennom. I planleggingsprosessen lagde jeg et skjema. I dette skjemaet var det plass til «arkivboks, dato, hvem, hva og hvor mye». Jeg satte også av plass til eventuelle notater.

Datainnsamlingsperioden kan deles inn i to perioder på fem måneder hver. Den siste perioden ble forstyrret grunnet koronasituasjonen og restriksjoner og det var kun enkelte dager i uken jeg kunne være i arkivet. Utvalget av kilder var i starten større enn det som faktisk ble brukt. Dessuten var problemstillingen til oppgaven en annen da datainnsamlingen startet enn hva den ble i løpet av prosessen. Dette gjorde at noe av tiden ble brukt på kilder som ikke ble brukt i analysen. Hvor mye dette kan ha svekket arbeidet med oppgaven, er vanskelig å si. Det man kan si, er at det ble brukt tid på å hente inn annen data enn det som ble brukt. Selv om denne informasjonen ikke ble brukt i oppgaven, ga den meg kunnskap om fabrikken.

Hvordan innhentet jeg data? I arkivet er det bokser med flere arkivmapper i. Disse boksene er merket med en innholdsfortegnelse over hvilke mapper boksen inneholder. Mappene er enten merket med for eksempel «A», altså er det ulike handelspartnere som går under alfabetisk A. Andre mapper er merket med navn på bedrifter. De av mappene som er merket med navn på bedrifter, fikk en raskere gjennomgang enn mappene som kun er merket med en bokstav. Mappene som er merket med bedriftens navn, ga kunnskap om hvem kunden var. Det viktigste i disse mappene var å se om det var en jevn handel gjennom krigsårene eller ikke. Mappene som er merket med kun en bokstav brukte jeg mer tid på, da alle brevene måtte leses gjennom for å se hvem som hadde sendt dem og hva det gjaldt.

Mappene med diverse inneholder blant annet brev fra privatkunder. Disse brukte jeg etter hvert mindre tid på, da disse ikke var like viktige for resultatet. Jeg nedprioriterte disse, da alle fikk samme svar fra PP. «Vi beklager imidlertid at vi ikke har anledning til å levere varer utenbys til privatforbrukere. Hele vår produksjon blir nemlig fordelt i kvoter mellom våre tidligere forbindelser i bransjen»¹⁹ Jeg la derfor hovedvekt på bedrifter som handlet med PP.

All data ble skrevet inn i et skjema. I enkelte tilfeller ble hele brev sitert i et eget notat der jeg fant det relevant å få med all informasjon. Skjemaet kom godt med da jeg i analysen ville se hvem, og i noen tilfeller hva, PP hadde handlet med.

2.2.3 Behandling av data

Behandlingen av data, eller tolkningen av data, ble gjort under og etter arkivoppholdet.

Etter innsamlingen leste jeg meg opp på andre verdenskrigs historie og Porsgrunns historie. I flere av brevene ble det nevnt ulike hendelser, for eksempel bombing i Bergen. For å få en bedre forståelse for dette, leste jeg meg opp på disse hendelsene. Da brevene var markert med sted, navn og dato gjorde dette at hendelsene var enkle å søke opp. Ved å skaffe meg informasjon om enkelthendelser, altså deler av historien, fikk jeg et bedre bilde av situasjonen til kundene til PP. Dette ga meg igjen et bilde av hvordan krigen påvirket handelen til PP.

¹⁹ TGM: Ea-L0091

Under behandlingen av data dro jeg tilbake til arkivet. Dette gjorde jeg når jeg var i tvil om jeg hadde funnet alt av data for tidsperiodene jeg hadde lite data om. Da jeg hadde muligheten til å besøke arkivet igjen gjorde jeg dette for å få et mest mulig korrekt bilde av handelen og økonomien til PP under krigen. Siden jeg er alene om gjennomføringen av forskningen, ville jeg bruke tiden til å dobbeltsjekke materialet, for å hindre eventuelle feil i innsamlingen.

I behandlingen av data leste jeg meg opp på fabrikkens historie. Det ga meg et bilde av om handelen under krigen var uvanlig eller vanlig. Her undersøkte jeg spesielt om fabrikken hadde hatt handel med Tyskland før krigen, noe de hadde hatt. Med dette helhetsbildet av fabrikkens handel, var det lettere å gå tilbake til brevene og forstå dem.

Under behandlingen av materialet fant jeg det best å dele opp handelen til PP i ulike kategorier. «Hvem handlet PP med» ble delt inn i norske bedrifter, private kunder, tyske forhandlere og hvem PP importerte fra. Dette gjorde jeg for å lettere se hvordan krigen påvirket handelen til PP.

I dokumentanalysen analyserte jeg de data jeg hadde samlet inn. Jeg analyserte dette ut fra den informasjonen jeg hadde innhentet om fabrikken og om generell handel under krigen. Gjennom å lese de ulike fortellingene kundene fortalte i brevene fikk jeg et bilde av hvordan krigen påvirket handelen ved PP. Brevene fortalte også hvordan krigen påvirket kundene.

I både tolkningen og analysen gikk prosessen i en sirkelbevegelse, eller frem og tilbake fra de ulike delene til helheten. Den hermeneutiske sirkelen er en mye brukt metode i mitt arbeid med materialet.

2.2.3 Reliabilitet og Validitet

Kort fortalt dreier reliabiliteten av en undersøkelse seg om hvor nøyaktig undersøkelsen er gjennomført, mens validiteten går på hva undersøkelsen har kastet lys over – om den ga informasjon om det som ble formulert i problemstillingen.²⁰

²⁰ Tor Grenness 1997, s.110

2.2.3.1 Reliabilitet

Reliabilitet er det begrepet som brukes angående konsistensen eller stabiliteten til en måling, eller som i dette tilfellet om en dokumentanalyse. Reliabilitet er, ifølge Store Norske Leksikon, beskrevet som «pålitelighet».²¹ Dette går ut på om forskningen vil gi de samme resultatene hvis en annen hadde gjort den samme prosess.

Interrater-reliabilitet er «når samme fenomen måles av ulike personer»²². Interrater-reliabilitet er ikke mulig i min oppgave, da min oppgave er basert på en kvalitativ metode, som går ut på mine tolkninger.

Reliabiliteten til oppgaven kan ikke etterprøves da dette er en kvalitativ oppgave. Hvis dette hadde vært en kvantitativ oppgave ville forskningsprosessen kunne blitt etterprøvd. Dette er vanskelig for denne oppgaven, da det er brukt en hermeneutisk metode. Da den hermeneutiske metoden tar utgangspunkt i mine for-kunnskaper og hvordan jeg ser delene opp mot helheten, blir det vanskelig for en annen å få lik forskningsprosess.

2.2.3.2 Validitet

«Validitet, gyldighet, betyr i hvilken grad man ut fra resultatene av et forsøk eller en studie kan trekke gyldige slutninger om det man har satt seg som formål å undersøke.»²³

I validitetsspørsmålet er det viktig å tenke på om man forsker på det man skal forske på. Ved at forskeren svarer på problemstillingen, oppnår en gyldighet. Steinar Kvaale skriver at «Validitet i samfunnsvitenskapene dreier seg om hvorvidt en metode er egnet til å undersøke det den skal undersøke»²⁴

En annen måte å beskrive validitet på er bekreftbarhet. «Bekreftbarhet er knyttet til vurderinger av de tolkningene undersøkelsen fører til.», skriver Tove Thagaard. Videre

²¹ Frode Svartdal (snl)

²² Frode Svartdal (snl)

²³ Frode Svartdal (snl)

²⁴ Steinar Kvale 2015, s.276

skriver hun at «Bekreftbarhet kan også knyttes til at tolkninger fra ulike studier kan bekrefte hverandre.»²⁵

Kvaale sin teori om gyldighet går ut på om metoden er egnet til undersøkelsen. I min undersøkelse mener jeg dokumentanalyse er metoden som egner seg til løsning av min problemstilling. Min begrunnelse for dette er at problemstillingen tar utgangspunkt i andre verdenskrig og ved å basere undersøkelsen på skriftlige kilder gjør dette undersøkelsen gyldig.

Under mitt første opphold på arkivet i Brekkeparken fikk jeg en interesse for handelen til PP under krigen. Da jeg ikke hadde tid til å gå gjennom hele arkivet satt jeg fortsatt igjen med en interesse på hvordan krigen påvirket PP. Det var basert på denne interesse min problemstilling ble til. Problemstillingen, «*Hvordan påvirket andre verdenskrig handel og økonomi for Porsgrund Porselensfabrikk?*», ble løst gjennom en dokumentanalyse, da problemstillingen var basert på et arkiv.

²⁵ Tove Thagaard 2003, s.170

3. Teori

I dette kapittelet vil jeg presentere mine tre teorier. Jeg vil ta for meg symbolteori, det narratives teori og hermeneutikk som teori. De to første teoriene er med utgangspunkt i Anne Eriksens bøker fra 1995 og 1999. Hermeneutikken har utgangspunkt i Gadamer sin Hermeneutikk.

3.1 Symbolteori

Et symbol defineres vanligvis som et ambivalent og mangetydig tegn, der det ikke er noen streng logisk forbindelse mellom tegnet (symbolet) og det som betegnes. På den ene side representerer symbolene forestillinger eller ideer som knapt kan uttrykkes presist på annen måte. På den annen side er symbolene selv ambivalente; de kan bety flere ulike ting.²⁶

Det finnes flere måter å definere symboler på. Vi finner ulike symboler når vi leser historie. Man har symboler i faktiske ting, som for eksempel hakekorset. Hakekorset er et symbol som vi symboliserer med nazismen, men det er ikke der hakekorset stammer fra. Hakekorset er å finne i kinesisk og nordisk kulturhistorie. Når man leser historiske tekster, eller ser bilder fra hendelser, finner man igjen slike symboler. Under krigen i Norge fant man blant annet binderser eller «H7» som var symboler for motstandsbevegelsen,²⁷ det motsatte av hakekorsets symbol. Det som er unikt med fysiske symboler er at man ikke trenger å tolke dem for å forstå symbolet. Selv om man ikke har et likt språk, vil man gjerne oppfatte det samme ved å se symbolet.

Et symbol kan bety ulike ting for ulike mennesker, men det er fortsatt enkelte symboler man har en samfunnsmessig enighet om hva det betyr. Nazistene under andre verdenskrig tolket

Figur 2: "Kaffekopp", 2015, Digitaltmuseum
(<https://digitaltmuseum.no/021025880081/kaffekopp>)

²⁶ Anne Eriksen 1995, s.118

²⁷ Anne Eriksen 1995, s.52

ikke deres symboler som gale, men det er ikke noe tvil om at det de gjorde var galt. Selv om krig kan symbolisere flere ting, er det ingen ting ved krig som er godt. Andre verdenskrig, og krigshandlinger vi ser i dag, rammet og rammer flere tusen mennesker, og er på ingen måte en riktig måte å løse konflikter på. Så selv om jeg sier i denne delen at et symbol kan ha flere meninger, mener jeg ikke at nazisme er en positiv ting.

I bestillingene til PP under krigen fant jeg ulike symboler som representerte krigen. Blant disse symbolene var hakekorset som det tyske militæret ville ha på sitt porselen. I vår tids lesing vil dette symbolisere de ondes varer. For det tyske militæret hadde dette tegnet et annet mening. Deres tanke bak å ha porselen med likt symbol var antagelig å skape en fellesskapsfølelse, og for å vise eierskap over servicet.

Hakekorset er et eksempel på hvordan en historisk hendelse kan endre et symbol. Det er ingen som ser et hakekors i dag som ikke forbinder det med nazisme. Men før nazistene tok tegnet i bruk sto symbolet for noe annet enn ondskap. I Kina var det blant annet et lykketegn. I Norge er hakekorset kjent helt tilbake til jernalderen, der man finner eksempler i helleristninger. Hakekorsets opprinnelse er diskutert, men det har vært sett på som et germansk symbol. Dette var en av grunnene til at de tyske nazistene ville bruke nettopp hakekorset som sitt symbol.²⁸

Det Anne Eriksen skriver om symboler i Norge under krigen er: «Kongen gav oss et symbol på det absolutt gode og trygge, Quisling representerer det absolutte svik, hjemmefronten står for de gode kreftene, NS for de onde.»²⁹ Slike symboler kommer av en felles forståelse, men for noen kan disse symbolene bety noe annet. Ulike virkelighetsoppfatninger vil gi ulike symboloppfatninger. Derfor er det viktig å sette seg inn i situasjonen til den som bruker symbolene.

Virkelighetsoppfatninger ble viktig å tenke på i analysen av PP sitt materiale. Symbolene man finner i brevene til PP kan tolkes på ulike måter. For NS betydde symbolene noe annet enn for motstandsbevegelsen. Det er forskjell i symbolforståelse. Min bakgrunn fra bachelor i historie vil prege meg som tolker. Denne førforståelsen vil være med på å prege analysen av materialet. Ut ifra min tankegang om at NS symboliserer noe ondt, noe galt, vil jeg konkludere med at det ledelsen til PP sto for var galt. Dette er en generell oppfattelse i dag, men også en generell oppfattelse under krigen blant motstandsfolk og folk flest. Ved å prøve å

²⁸ Atle Omland og Gunnar D. Hatlehol (snl)

²⁹ Anne Eriksen 1995, s.30

sette seg inn i nazistenes virkelighetsoppfatning kan man forstå hvordan de symbolene vi ser på som onde for dem var et symbol på fellesskap.

Samlet referer krigshistorien ikke bare hva som rent faktisk hendte gjennom fem år, den er i seg selv uttrykk for en svært omfattende kulturell fortolkningsprosess, der store deler av befolkningen har tatt del. Krigen presenteres i historien, men samtidig representeres den også. Denne representasjonen, eller symboliseringen, er ikke identisk med hva som «faktisk» hendte. Den kan studeres som kulturuttrykk – som et kulturelt skapt og allment vedlikeholdt bilde av fortiden – forholdsvis uavhengig om den er sann eller falsk i forhold til det avbildede.³⁰

Krigen i seg selv er i historien et symbol. Krigen kan symbolisere de tapene vi opplevde under krigen, den kan symbolisere bombingene og tapene av liv og elendigheten. Men krigen kan symbolisere mer enn elendighet. Den kan symbolisere fellesskap mellom krigens motstandere og vanlige folk da de måtte tenke nytt for å klare hverdagen. Krigen kan også symbolisere nyteknik. Hvordan folk i by og land måtte tenke nytt for å klare seg. Dette viser hvordan et symbol som krigen kan representere forskjellige verdier.

Krigen som symbol finner man igjen i mange av brevene til PP. Man finner hendelser som omhandler krig og elendighet, samtidig finner man brev som viser solidaritet.

3.2. Det narratives teori

«Det narrative krever utvalg, strukturering og dermed evaluering. En fortelling uten dette, mangler både form og poeng, og er derfor heller ingen egentlig fortelling. Historien skildrer altså ikke bare fortiden, det som skjedde den gang. Når den skapes, må det samtidig legges inn et perspektiv, en vurdering. Historien får et budskap. Dette kan være meget svakt uttalt, og kanskje bare være indirekte til stede i form av emne- eller kildevalg, men det kan også gjøre seg gjeldene som en klart uttalt moral, som en ideologi, eller det kan være sluttpoenget i en anekdote.»³¹

Fortellinger er en stor del av historien. Fortellinger fra fortiden preger historiebildet. Tall og fakta gir ikke et bilde i seg selv, det må kobles til en fortelling. Ved å legge til det narrative,

³⁰ Anne Eriksen 1995, s.13

³¹ Anne Eriksen 1999, s.16

altså fortellinger, legger man til det menneskelige ved historien. Ingar Kaldal forklarer det narrative slik:

Det narrative blir sett til dels som ein historisk forklaringsmåte, til dels som eit eksistensielt trekk ved historiske hendingar og handlingar, og dels som spørsmål om val av narrative og litterære strategiar for å gi historiske framstillingar mening.³²

Man må evaluere dem, og se dem ut fra fortellingens perspektiv. Tolkningen og vurderingen av disse fortellingene er viktig. Det er også viktig å tenke på hvorfor fortellingen skrevet. Ved å finne sammenhengen i fortellingen, finner man også meningen med fortellingen.

Brevene PP mottok under krigen kan beskrives som narrative. Mange av disse brevene inneholder fortellinger fra virkeligheten. Disse fortellingene gir oss avsenderens bilde av situasjonen. Brevene ble skrevet med formål om å få kjøpe porselen. Mange av brevskriverne visste allerede før de skrev brevet at sjansen for å få kjøpe var liten. Dette kan igjen ha preget fortellingene. Fortellingene kunne bli preget av at han eller hun som skrev dem kunne ha dramatisert situasjonen. Det kan da tenkes at man får et «galt» bilde av historien. Ved at personen dramatiserte situasjonen gir i seg selv et situasjonsbilde. Det gir et bilde om trangten etter varer, og det gir et bilde av kjøpekraft.

Konteksten til det narrative blir viktig. Hvert enkelt brev har sin bakgrunn og sin kontekst. Det som er fellesnevneren til disse brevene, er at de alle er skrevet i et Norge i krig. Andre verdenskrig rammet de ulike landsdelene i Norge ulikt. Vi vet blant annet at situasjonen i Nord-Norge og Sør-Norge var ulik. Med denne kunnskapen må man analysere brevene fra de ulike landsdelene ulikt, da deres kontekst er forskjellig.

Jörn Rüsen ser det narrative som det som framfor noe annet konstituerer en spesifikt historisk forklaringsmåte, og som gjør historie i stand til å skape mening.³³ Rüsens narrativ går ut på at det som kommer frem i fortellinger fra fortiden er det som skaper mening i historien. Det er ikke bare fortellingene fra fortiden som er det narrative. Hvordan historien blir formulert er en fortelling. Historien til PP er en fortelling om PP. Alle historikere velger et fortellergrep. Gjennom faktaene historikeren sitter på forteller han eller hun en historie. Denne fortellingen er historikerens forståelse av fakta.

³² Ingar Kaldal 2002, s.53

³³ Ingar Kaldal 2002, s.53

En historiker beskriver ikke historien med først A så B, en historiker forteller om hvordan man kom fra A til B. Det er denne fortellingen som blir historie.³⁴ Tar man PP sine brev som et eksempel her, blir det min jobb å fortelle sammenhengene mellom korrespondansene og PP og det som faktisk skjedde. For å fortelle denne fortellingen må jeg som historiker ta noen valg. Jeg tar en fortellerrolle, og på den måten velger jeg en måte å fortelle historien på. Som forteller må man også gjøre noen antagelser. I noen tilfeller har man ikke all informasjon om hvordan man kom fra A til B. Noen vil si at man da bruker fantasien til å fylle hullene, men her vil jeg si at man bruker den informasjonen man innehar om temaet til å fylle hullene. Det er ut ifra den informasjonen man gjør antagelser om hvordan man kom fra A til B. På denne måten blir antagelsene til historikeren en del av historien. Hvor eldre kilden er, eller hvor færre kilder man har, hvor viktigere blir disse antagelsene.

Det narrative kan deles inn i fire ulike begreper. Det er narrasjon som episk stil, narrasjon som forklaring, narrasjon som form og narrasjon som urform.

Narrasjon som episk stil går på at man forteller i en «historisk» nåtid. I denne historiske nåtiden tar man ikke med fakta man vet om hendelsen i ettertid. Det er en historie som er fremstilt kronologisk, og det er ofte spørsmål og svar i fremstillingen, men det er sjelden noen spesifikk problemstilling. Disse fremstillingene henviser ikke noe særlig til de originale kildene. Denne formen er vanlig, men kan være misvisende da folk kan se på det de leser som en faktisk hendelse.³⁵

Narrasjon som forklaring er den formen som historikere bruker. Når man skriver historie, velger man et fortellergrep. Hvordan historikeren velger å fortelle historien avgjør hvordan historien blir framstilt. Narrasjon som forklaring er den Jörn Rüsen sto for. Denne formen for forklaring er delt inn i fem punkter. Det første punktet går ut på at man har et fenomen som man følger fra et tidspunkt til et annet. Her ser man spesielt på de forandringene som skjer i løpet av perioden. Det neste punktet går ut på at det er en indre regelmessighet i fenomenet. Dette er hendelser som fenomenet i historien møter som sender historien eller fenomenet i en ny retning. Det tredje punktet tar utgangspunkt i hendelsenes størrelse. Hendelsene er ikke tilfeldige, de har sine årsaker samtidig som de ikke er gitt i fortellingen fra utgangspunktet. Fjerde punktet går på at både hensikts- og årsaks- delforklaringer kan inngå som momenter.

³⁴Ingar Kaldal 2002, s.53

³⁵Knut Kjeldstadli

Siste punkt går på at en fortelling ikke kan handle om alt. Fortellingen må ha «et plot» og den må ha en rød tråd. Med det må en som forteller sette noen avgrensninger.³⁶

Narrasjon som form kan minne oss om måten man skriver på. Det man skriver skal formidle en mening, samtidig kan man ikke bruke hvilken som helst form. Man må være tro til det som faktisk hendte når man skriver narrasjonen.³⁷

Det siste eksemplet for narrasjon er narrasjon som urform. Det å fortelle mener filosofen Paul Ricoeur er en menneskelig urform. Han mener dette da vi tenker i et forløp, altså fra noe til noe annet. Dette mener han da han mener verden består av prosesser som går fra og til. Han mener at siden verden er slik er narrasjon måten man trenger for å forstå og gripe verdenen.³⁸

Når jeg har tatt for meg det narrative er det narrasjon som forklaring jeg har brukt. Gjennom å formidle de historiene jeg leste i arkivet lager jeg en fortelling om hvordan krigen påvirket handelen og økonomien til PP.

Det narrative er med andre ord delt inn i to deler. Man har det narrative i kildene, men også det narrative i meg som forteller. Som forteller blir det viktig å sette ord på kildene som ikke selv setter ord på hva som hendte, som for eksempel gjennom driftsberetningene. Der blir det viktig at jeg forteller historien til kildene.

3.3 Hermeneutikk som teori

Hva vil det si å forstå noe?

Hermeneutikk som teori går ut på forståelse gjennom fortolkning. Hermeneutikk er ikke bare en teori, det er flere teorier som berører det å forstå og det å fortolke.³⁹ Hermeneutikk er en viktig teori, da den sier at man ikke kan analysere tekster fra fortiden uten en førforståelse. Det er også en viktig del av prosessen å la denne førforståelsen utvikle seg.

Hermeneutikken er dermed stilt overfor en todelt oppgave: På den ene siden gjelder det å ta inn over seg tekstens historiske og kulturelle fremmedhet og skape lydhørhet for den fremmede talens annethet. På den andre siden gjelder det å bli seg bevisst at vi alltid går til slike tekster med ulike former for forventning, fordom og forutinntatthet. Så lenge vi ganske

³⁶ Knut Kjeldstadli

³⁷ Knut Kjeldstadli

³⁸ Knut Kjeldstadli

³⁹ Tomas Krogh 2003, S.215

enkelt tror oss upåvirket av slike, vil vi være ekstra utsatt for å misforstå teksten og bli villedet av våre egne forutmeninger og fordommer.⁴⁰

Jeg går ut fra en hermeneutisk teori som også blir kalt for allmenn eller filosofisk hermeneutikk.⁴¹

Som i metodisk hermeneutikk er den hermeneutiske sirkelen viktig når man skal oppnå forståelse. Jeg som tolker forstår den enkelte del, som i mitt tilfelle brevene til PP, ut ifra helheten, som i mitt tilfelle er PP under andre verdenskrig. Ved å forstå delene og helheten vil jeg kunne oppnå forståelse.

Forståelse av fortiden kan ikke oppstå uten en fordom. Vi er, ifølge Gadamer, produkter av egen tid og vil derfor sitte med fordommer fra vår tid om fortiden.⁴² Disse fordommene er ikke en hindring for å forstå fortiden, men en forutsetning. Man skal ikke la disse fordommene få fritt spillerom, og man må skille mellom de legitime og ikke legitime fordommene. Ved å bruke de legitime, altså de nyttige fordommene, kan man oppnå forståelse. De fordommene man har kan til enhver tid korrigeres. Disse kan korrigeres i møte med teksten. Det er i denne korrigeringen vi oppnår forståelse, og det er her vi trekker inn fortiden knyttet til vår egne tid.

Ved å oppnå forståelse må vi kombinere to perioder. Vi kombinerer perioden man forsker på og vår egen. Dette oppnår man, ifølge Gadamer gjennom å kritisere og korrigere egne fordommer.⁴³ Helheten av våre fordommer kan ikke endres. Til en viss grad kan man sette seg inn i sine egne fordommer, men man kan ikke korrigere den i dens helhet. Derfor er det bare deler av egne fordommer man kan korrigere. Dette bildet av forståelse er det Gadamer tenker på med en horisont. Gadamer tenker på to ting når han snakker om horisont opp mot vår forståelse. Det første Gadamer trekker frem er at en forståelse aldri er uten en forutsetning. Det vil si at vi aldri starter på bar bakke i en forståelse, man er innenfor en horisont. Det andre Gadamer trekker frem er at vi ikke er fanget av denne horisonten da nye momenter kan læres og horisonten utvides.

I den hermeneutiske sirkelen i horisontens sammenheng kan man si at man har to horisonter. Man har horisonten til meg som leser, men man har også horisonten til de som skrev brevene.

⁴⁰ Sissel Lærgreid 2014, S.9

⁴¹ Sissel Lærgreid 2014, S.10

⁴² Tomas Krogh 2003, S.244

⁴³ Tomas Krogh 2003, S.245

En horisontsammensmeltning skjer også her.⁴⁴ Men man kan ikke tro at to horisonter helt kan kombineres, da har man misforstått hva det er å forstå. For å forstå må man se på forbindelsen mellom fortiden og nåtiden. Det er denne forbindelsen som blir viktig. For ifølge Gadamer kan man ikke forstå fortiden uten å ha en distanse. Denne distansen kan igjen føre til problemer. For hvis distansen er for stor, altså at det ikke er en forståelse mellom horisontene, vil man ikke kunne forstå seg på fortiden. Samtidig som hvis distansen er for kort, at man tror man kan sammenligne horisontene, blir det ikke rom for forståelse av hva fortiden egentlig var.⁴⁵

Distanseproblematikken ble i min oppgave viktig. Da det omhandler en tid man har spesielle meninger om. Mine tanker om for eksempel nazisme, vil ikke være like de tankene som var under krigen. Samtidig kan jeg ikke se helt bort fra mine tanker om temaet da analysen ikke ville vært min uten mine tanker om temaet.

Dette bringer oss inn på et av de viktigste punktene i Gadamers hermeneutikk, nemlig virkningshistorie. «Hvordan kan forståelse både være avhengig av vår egen periodes fordommer, og samtidig gjøre det mulig å sette seg inn i en annen periodes horisont? Svaret lyder: Denne horisonten lever videre i vår tid gjennom sin virkningshistorie.»⁴⁶ Dette vil si at fortidens forståelse har virkning på vår forståelse. Ifølge Gadamer er det denne virkningshistorien som fører frem de riktige fordommene, det er de som forbinder oss med fortiden.⁴⁷

Dette bringer oss videre i et annet viktig ledd i hermeneutikkens teori, tradisjon. Gadamer kaller forholdet mellom meg som leser og materialet fra den tidligere perioden for «tradisjon». Denne tradisjonen er det som legger grunnlaget for at virkningshistorien kan skje. «Virkningshistorie er et resultat av at det finnes tradisjoner som virker gjennom historien.»⁴⁸ Ifølge Gadamer er ikke vi som individ i stand til å se hele vår tradisjon og horisont, vi kan derfor ikke gå ut av den. Det at vi ikke kan bevege oss ut av vår tradisjon og horisont er det som gjør at vi har våre historiske fordommer.⁴⁹

⁴⁴Tomas Krogh 2003, S.248

⁴⁵Tomas Krogh 2003, S.253

⁴⁶ Tomas Krogh 2003, S.253

⁴⁷Tomas Krogh 2003, S.254

⁴⁸Tomas Krogh 2003, S.254

⁴⁹Tomas Krogh 2003, S.255

Jeg som individ er et produkt av min tids tradisjoner. Det vil si at min analyse er preget av min tids tradisjoner. Dette er ikke negativt, men det er viktig å presisere at denne analysen vil være annerledes fra senere generasjoners analyse av fortiden. Selv om jeg kan sette meg inn i mange av mine egne fordommer om temaet, er det noen jeg ikke er i stand til å sette meg inn i. Disse vil være med på å prege min analyse, som igjen vil gi analysen preg av min samtid.

Gadamer presiserer at all forståelse er noe som skjer med oss. Man må akseptere at det er en form for autoritet som legger grunnlag for den tradisjonen man selv er en del av.⁵⁰

Man får forståelse gjennom et forhold mellom spørsmål og svar. Gadamer skriver at det er en tekst som spør, og vi som svarer. Dette begrunner han med at teksten er gjenstand for tolkning, derfor stiller det et spørsmål til fortolkeren.⁵¹ Man kan da si at man har en dialog mellom fortid og nåtid. Den opprinnelige teksten er et forsøk på å forstå, og det å forstå er forholdet mellom spørsmål og svar. Den tids forfatter har hatt sine tradisjoner og sin horisont å ta utgangspunkt i. Man må derfor i nåtiden se etter forståelsen i dens horisont for å oppnå en forståelse selv.

I mitt tilfelle kan jeg ikke forstå brevene hvis jeg ikke forstår brevenes utgangspunkt. Det er viktig for meg som forsker å sette meg inn i datidens forståelse. Dette vil automatisk stille noen spørsmål, som jeg med min horisont må prøve å svare på.

⁵⁰Tomas Krogh 2003, S.255-256

⁵¹ Tomas Krogh 2003, S.257

4. Porsgrund Porselensfabrikks historie

I dette kapittelet vil jeg først ta for meg tiden før krigen og hvordan krigen påvirket PP og Porsgrunn.

4.1 Porsgrund Porselensfabrikk

4.1.1 Et aksjeselskap blir til

Aksjeselskapet Porsgrund Porselensfabrikk AS ble opprettet den 11.mai 1885. Fabrikken sto klar i 1887, og hadde sin første porselensbrenning 10. februar samme år. Ideen bak fabrikken var det Johan Jeremiassen som hadde.

Johan Jeremiassen ble født i Kviteseid i Telemark i 1843.⁵² Han flyttet til Porsgrunn i slutten av 1860-årene. Der kjøpte han et skipsbyggeri. Han drev blant annet med is-eksport. Gjennom disse årene hadde Jeremiassen fått god erfaring og kontakter innen næringslivet. Disse kontaktene kom godt med da han skulle etablere PP.

I 1870 giftet Jeremiassen seg med Serine Knudsen, Knudsen-familien var en viktig familie i Porsgrunn, så dette ekteskapet ga han en fot innenfor byens øvre klasser.⁵³

Jeremiassen hadde dårlig helse, noe som gjorde at han tok badereiser til Tyskland. Det var på en av disse reisene han oppdaget porselensfabrikkenes blomstring. Han oppdaget at porselensfabrikkene i Tyskland

Figur 3: Johan Jeremiassen, 2014, Digitaltmuseum.

<https://digitaltmuseum.no/011015358451/johan-jeremiassen>

⁵² Alt Bøe 1967, s.13

⁵³ Alf Bøe 1967, s.13-14

importerte kvarts og feltspat fra Norge. Dette var materialer han visste fantes i området rundt Porsgrunn. Kull og kaolin som også trengtes til å lage porselen, var stoffer som lett kunne importeres på grunn av Porsgrunn sin skipsfart.

Porselen er laget av kaolin, kvarts og feltspat. Feltspatporselen, også kalt hardt porselen, er den type porselen PP lagde og enda lager. Kaolin er en leire som hovedsakelig består av kaolingruppens mineraler, vesentlig kaolinit. Kaolin dannes ved forvitring av aluminiumrike mineraler (feltspat). Kaolin er det som skaper den hvite fargen i porselenet. Feltspat er det mineralet det er mest av i jordskorpen, kvarts er den nest største gruppen av mineraler i jordskorpen.⁵⁴

Knudsen-familien som Jeremiassen hadde giftet seg inn i, var en sosial- og kapitalsterk familie, og disse var med på å gi statskapital til fabrikken. Det var Alfred Petersen Wright og Jeremiassen som sendte ut en aksjeinnbydelse i 1884. Alfred Petersen Wright var forretningsmann og skipsreder fra Porsgrunn.⁵⁵ Aksjeinnbydelsen førte til flere kjøp av aksjer. Ved første opptelling hadde det blitt kjøpt aksjer for 100 000 kr. Etter generalforsamlingen i mai 1885 hadde det blitt kjøpt aksjer for totalt 176 000 kr. Aksjene var solgt til flere eiere rundt omkring i landet, men store deler av eierne som eide aksjene holdt til i Porsgrunn. Dette var kontakter Jeremiassen hadde fått gjennom sin næringsvirksomhet, men også gjennom ekteskapet med Serine Knudsen. Jeremiassen selv kjøpte aksjer i Porsgrund Porselensfabrikk AS. Alf Bøe skriver i sin bok om Johan Jeremiassens aksjekjøp:

Merkelig nok er Johan Jeremiassen selv bare ført opp med tre aksjer, nr. 90, 232 og 352. Grunnen er kanskje at hans innflytelse i alle fall var sikret ved hans stilling som initiator, og ved hans svogers og svigerfar store tegninger. De satt til sammen med 70 aksjer, 1/5 av kapitalen. Det er også mulig at Jeremiassen ikke kunne investere vesentlig beløp i første omgang, eller at han har ønsket å spare sine ressurser til senere. Da nemlig aksjekapitalen ved nytegningen i 1887 og 1888 ble brakt opp i kr. 260 000, satt han selv med 122 aksjer til en verdi av 61 000, hvorav 52 aksjenumre utgjør de høyeste i rekken.⁵⁶

Det ble dannet et representantskap i 1885 som bestod både av Jeremiassen og Wrigth, men også Gunnar Knudsen, Erik Rasmussen, H.C Hansen, Gustav M. Larsen og E. Hesselberg. Jeremiassen selv ble formann.⁵⁷ Jeremiassen ansatte en mann med bred erfaring innen porselensbransjen, Carl Maria Bauer. Bauer kom fra Tyskland, der han hadde høgskoleutdannelse innen kjemi. Han hadde også erfaring fra porselensarbeid etter å ha vært

⁵⁴ Store Norske Leksikon

⁵⁵ Ellen Schrupf 2006, s.154

⁵⁶ Alf Bøe 1967, s.16

⁵⁷ Joh. N. Tønnessen 1957, s.364

med på oppbyggingen av en porselensfabrikk i Russland. I tillegg til denne erfaringen kom Bauer fra en keramikerslekt, så «kunnskaper om porselensproduksjon, blandingsforhold, brenning og glasurer var blitt overført fra slektsledd til slektsledd.»⁵⁸ Bauer ble på dette grunnlaget ansatt som fabrikkens første direktør.

2.1.2 Fabrikken tar form

Byggingen av porselensfabrikken ble godkjent i mai 1885. Prosessen med å bygge fabrikken startet den 22. september 1885, da tomten til PP ble kjøpt. 10. februar 1887 hadde fabrikken sin første porselensbrenning.⁵⁹

Alf Bøe skriver at PPs første lønningssjekk ble skrevet ut den 29. januar 1887 til 27 mann. Man ser at det ble ansatt flere og flere personer gjennom det første året. Disse ble ansatt etter hvert som fabrikken startet opp de ulike avdelingene. I desember samme år ser man 107 arbeidere på lønningslisten.⁶⁰

Figur 4: Porsgrund Porselensfabrikk 1912, 2014, Digitaltmuseum

<https://digitaltmuseum.no/011015356344/porsgrunds-porselaensfabrik-1912>

Hvem var disse arbeiderene? I 1887 bestod fabrikkens ansatte i stor grad av faglærte utlendinger. Disse kom fra land som Danmark, Tyskland, Sverige og Østerrike. Ikke alle utlendingene ble boende. Mange dro tilbake etter to til tre år, da de ble nødt til å betale skatter hvis de ble boende i Norge, men noen ble boende i byen og stiftet familie. I tillegg til å fungere som arbeidere ved fabrikken fungerte utlendingene som mestere for nordmennene. De lærte nordmenn å brenne, dreie og male porselen. Etter hvert ble det satt inn ufaglærte

⁵⁸ Ellen Schrupf 2006, s.287

⁵⁹ Alf Bøe 1967, s.21

⁶⁰ Alf Bøe 1967, s.24

nordmenn i trykkeriet, pusseriet og støperiet, og etter noen år ble det ansatt kvinner og barn ved fabrikkene.⁶¹

Kvinnene og barna var oftest koner og barn av allerede ansatte menn ved fabrikkene. I starten jobbet kvinnene med ulike ufaglærte oppgaver ved støperiet, pusseriet og trykkeriet. Senere fikk de opplæring ved maleriet.⁶²

4.1.3 Nye drivere tar over fabrikkene

Under ledelse av Jeremiassen og Bauer var produksjonen preget av å lage finere porselen, gjerne til å selge til de øvre sosiale klasser i samfunnet. I 1889 døde Johan Jeremiassen. Hans kone Serine Jeremiassen videreførte Johans store engasjement for driften. Hennes bror Gunnar Knudsen, som satt med en stor andel av aksjene, fungerte som styreleder etter Jeremiassens død. Fabrikkene hadde stor gjeld de første årene. Selv om fabrikkene produserte bra det første året, var ikke dette nok til at fabrikkene kunne gå i pluss. Gjelden sto Jeremiassen privat ansvarlig for, og da han døde tok enkefrue Serine over ansvaret for denne gjelden.

Direktør Carl M. Bauer sluttet allerede i 1890 etter en krangel med den nye styrelederen Gunnar Knudsen.⁶³ Gunnar Knudsen ville endre driften ved fabrikkene til en mer lønnsom drift. Det ville si å gå bort fra Bauer sin måte å produsere høykvalitetsporselen. Carl M. Bauer stilte høye krav til den kunstneriske kvaliteten. Men selv om driften ble endret til en mer lønnsom måte å drive på, forble kvaliteten på porselenet høy.⁶⁴

Under Gunnar Knudsens styre ble det gjort ulike forbedringer ved fabrikkene. Det var allerede under Jeremiassen og Bauers styre snakk om å få bygget to nye ovner i brenneriet, og dette fikk Knudsen realisert. I 1891 ble også snekkeriet flyttet. Dette var på grunn av byggingen av en ny bro over Porsgrunnselven.⁶⁵

⁶¹ Harald Berntsen, Tom Nilsen 2012, s.12

⁶² Ellen Schrumpf 2006, s.317

⁶³ Ellen Schrumpf 2006, s.288

⁶⁴ Ellen Schrumpf 2006, s.162-163

⁶⁵ Alf Bøe 1967, s.32

4.1.4 Andreas Keims tid

I 1901 ble Andreas G. Wefring direktør for fabrikken, samtidig som han fortsatte som teknisk leder. I årene fremover hadde fabrikken en jevn utvikling. I 1911 sluttet Wefring og Andreas Keim overtok stillingen som direktør. Andreas Keim var allerede kjent ved fabrikken, da han hadde hatt flere ulike stillinger der. Keim hadde også kjennskap til Bauer gjennom sine tyske kontakter og sine opphold i Tyskland.⁶⁶ Keim hadde vært leder ved flere porselensfabrikker og var vant til den tyske buntrykkemetoden. Buntrykk ble brukt til dekor i tillegg til allerede eksisterende stråmaling.⁶⁷

Andreas Keim ansatte sin sønn Sigurd Keim i 1926. Sigurd ble ansatt som driftsingeniør og teknisk leder. Han hadde bakgrunn fra høyskolen i Dresden, og hadde keramisk fagskole fra Bunzlav. Han hadde også erfaring som ingeniør fra forskjellige porselensfabrikker i Polen og Tyskland.⁶⁸

I 1928 ansatte fabrikken en ny kunstnerisk leder, Nora Gulbrandsen. Hennes produkter er kjent den dag i dag. Av alle designere PP har hatt, er nok Gulbrandsen den som er mest kjent, og enda er det stor interesse for hennes produkter og for hva hun gjorde for fabrikken. Gulbrandsen jobbet ved fabrikken fra 1928 til 1946, og er derfor en viktig skikkelse i min oppgave.

I årene etter at Gulbrandsen ble ansatt hadde fabrikken en bedre økonomi. Dette kom av at Gulbrandsens nye produkter som løftet kvaliteten av produksjonen til PP.⁶⁹ Dette ser man resultater av i PP sitt regnskap. Da ser man at fabrikken går fra mange år med underskudd, til overskudd fra 1930 og frem til krigen.⁷⁰

Figur 5: Nora Gulbrandsen, 2019, Digitaltmuseum
<https://digitaltmuseum.no/021018235533/porsgrund-porcelaensfabrik-nora-gulbrandsen>

⁶⁶ Alf Bøe 1967, s.34

⁶⁷ Alf Bøe 1967, s.44

⁶⁸ Chr. Abrahamsen 1937, s.27

⁶⁹ Chr. Abrahamsen 1937, s.29-30

⁷⁰ Alf Bøe 1967, s.36

Andreas og Sigurd Keim og Nora Gulbrandsen er alle personer jeg vil skrive mer om i min oppgave, da de alle jobbet på fabrikken under krigen.⁷¹

I 1939 ble det installert elektriske ovner som en erstatning for de gamle rundovnene. Dette utgjorde en betydelig endring i fabrikkens produksjon. Installasjonen gjorde at fabrikkens produksjon blomstret, og dette var også spesielt viktig da landet gikk inn i en tid da det ble vanskelig å skaffe brensel.⁷²

4.2 PP under krigen

4.2.1 Porsgrunn i krig

Den 9. april 1940 ble Norge okkupert av Tyskland, og med det ble også Porsgrunn okkupert. I avisene som ble lest i Porsgrunn ble det i løpet av dagen skrevet at Norge var okkupert.⁷³

Okkupasjonen førte til akutt stans av produksjonen ved PP. «Begivenhetene i april bragte en øieblikkelig stans i alle forsendelser samt annulleringer av ordres. Arbeidstiden blev innskrenket noget i de første måneder efter 9. april(...)⁷⁴ Denne stansen var fabrikkens første møte med krigen, men det var også den eneste gangen fabrikken måtte stanse sin produksjon grunnet krigen. Under resten av krigen holdt de produksjonen i gang. Men stansen ville ikke vare lenge, for kun etter noen få måneder var produksjonen i full gang igjen.

«Det tyske Porsgrunn» ble ganske tidlig etablert. Flere bygninger ble tatt i bruk av tyske styrker. Havneområdet fra Porsgrunnsbrua til Osebakken ble sperret av. De åpningene som var nødvendige for varetransport ble til enhver tid bevoktet.⁷⁵

9.juli 1941 kom det en forordning som også rammet PP. Da ble det innført en nasjonal arbeidsplikt. Denne arbeidsplikten gikk ut på at «Arbeidsdirektoratet kunne pålegge

⁷¹ Andreas Keim gikk ut i dagbladet i 1922 med at fabrikken slet med konkurranse fra utenlandske produkter. Dette fordi flere grosserere valgte billigere utenlandske produkter, da gikk Keim ut med at folket måtte velge PP for å holde disse norske produktene i butikkene. Dagbladet nr.63 1922, s.7

⁷² Alf Bøe 1967, s.47

⁷³ Jon Skeie 2007, s.278

⁷⁴ TGM: At-L0004

⁷⁵ Jon Skeie 2007, s.337

arbeidsføre personer arbeid på et bestemt sted innenfor et begrenset tidsrom.»⁷⁶ Denne arbeidsplikten gjorde at PP fikk brev om å sende arbeidere til forskjellige arbeidsoppgaver. PP svarte disse brevene med at PP selv trengte denne arbeidskraften. De ba derfor om at deres ansatte kunne slippe denne arbeidsplikten.⁷⁷

I 1942 gikk krigen inn i en ny fase, også i Porsgrunn. Matmangel ble et større problem og nye politiske ordninger endret samfunnet.⁷⁸ Blant annet fikk PP i 1942 et brev fra Fylkesmannen i Telemark. I dette brevet sto det en klar beskjed fra SS til alle bedrifter i Telemark om at alle som jobbet ved bestemte bedrifter måtte ha «legitimasjonskort». Legitimasjonskort var bedriftsledelsens ansvar og det var viktig for de ansatte å kunne vise frem dette ved eventuelle kontroller.⁷⁹ Legitimasjonskortene ble innført til hele Porsgrunns befolkning. Disse måtte fremvises hvis man måtte bevege seg utenfor fabrikkens eller i byen under portforbudet som var mellom klokken 22 og klokken 7.⁸⁰

4.2.2 Politikk

Fabrikkens direktør og direktørens sønn, Sigurd Keim, var medlemmer av NS. Sigurd Keim hadde flere verv i nazistiske organisasjoner. NS-tilknytningen til Keim var ikke populær blant de ansatte. Ledelsens NS-tilknytning kom til å straffe seg både med bøter og fengsling etter krigen.

Det var den 14. april 1940 Adolf Hitler gikk med på at det ble dannet et norsk administrasjonsråd. Det var Høyesterett som opprettet dette rådet, og allerede den 15. april var rådet opprettet.⁸¹

Administrasjonsrådet la mye til rette for det norske næringslivet. Det la til rette for at norske forhandlere kunne handle med tyske forretninger, men at de ikke lenger kunne handle med land som Storbritannia. Handelen måtte legges til Tyskland. For å overleve økonomisk var det viktig å også ta oppdrag for Tyskland.⁸² Det var med andre ord ikke kun PP som måtte ty til

⁷⁶ Ole Kristian Grimnes 2018, s.204

⁷⁷ TGM: Ea-L0021

⁷⁸ Jon Skeie 2007, s.327

⁷⁹ TGM: Ea-L0009

⁸⁰ Jon Skeie 2007, s.296

⁸¹ Jan Didriksen 1987, s.21

⁸² Ole Kristian Grimnes 2018, s.219

tysk handel under krigen. Det var en utbredt tanke i landet at Tyskland kom til å vinne krigen, og derfor var det en nærliggende tankegang å etablere kontakter i Tyskland med tanke på det nye Europa.⁸³

Det var ikke lenge Administrasjonsrådet fikk fungere i Norge. Allerede den 20. april ville Hitler gå bort i fra ordningen og heller gå over til en «førerforordning».⁸⁴ Det var med denne førerforordningen Reichkommisar Joseph Terboven ble sendt til Oslo, 21. april 1940, for å ta vare på de tyske interesser og ta seg av regjeringsmyndigheten. Den 24. april fikk Joseph Terboven sin stilling som Reichkommisar for Norge.⁸⁵

Administrasjonsrådet ble raskt byttet ut med «Riksrådet». Riksrådet skulle fungere som en kontraregering. Prosessen og diskusjonen rundt Riksrådet varte helt fra sommeren 1940 til 18. september samme år.⁸⁶ Under denne perioden hadde PP produksjon, men de hadde noe innskrenkede arbeidstider.⁸⁷ Dette endret seg med at behovet for porselen økte blant folket. Etter den 25. september var det ikke lenger noen tvil om at Norge var okkupert, ikke bare militært, men også politisk. Nazifiseringen av landet hadde startet.⁸⁸

Riksrådet hadde flere departementer. Disse måtte PP kontakte når det gjaldt import, som for eksempel import fra land som Finland, Sveits, Sverige og Tyskland. Et eksempel på dette har man fra oktober 1940. Da kom det et rundskriv til PP fra Finans- og tolldepartementet angående varebytte- og betalingsordning mellom Norge og Finland. Dette rundskrivet gikk ut på at det måtte søkes om nødvendige eksport- og importlisenser på alle varer som skulle over landegrensene. All betaling mellom landene måtte skje gjennom clearing i eget land. Norge på sin side måtte la betalingen gå gjennom Norges bank i Oslo, og handelen på finsk side måtte skje gjennom Finlands bank i Helsingfors.⁸⁹

Norges Bank ble delt i to under krigen. Det var en del som tilhørte Londonregjeringen, der gullbeholdningen var flyttet til utlandet allerede før Tyskland okkuperte Norge. Den andre delen var den tyskokkuperte Norges Bank som var i Norge.⁹⁰ Det er den tyskokkuperte Norges Bank jeg skriver om når jeg tar for meg Norges bank i denne oppgaven. Den

⁸³ Ole Kristian Grimnes 2018, s.220

⁸⁴ Jan Didriksen 1987, s.29

⁸⁵ Torgeir Ekerholdt Sæveraas (snl)

⁸⁶ Jan Didriksen 1987, s.31

⁸⁷ TGM: At-L0004

⁸⁸ Jan Didriksen 1987, s.47

⁸⁹ TGM: Ea-L0092

⁹⁰ Harald Espeli (snl)

okkuperte Norges Bank ble ledet av den eksisterende ledelsen og av Rudolf Sattler. Sattler var Rikskommissariatets tilsynsmann, og jobbet med ledelsen frem til frigjørelsen.⁹¹

Importlisenser ble ikke bare viktig mellom Norge og Finland. Det ble viktig for all utenlandsk handel. Det ble også en utfordring for PP, da flere av importlisensene ikke ble godkjent, noe som gjorde at fabrikkens produksjon ble bremsset. I løpet av de to første krigsårene så man ikke så mange avslag på importlisensene. Det var først i 1942 man så en økning i avslag av disse. Dette gjaldt blant annet silkesvamper fra Sverige, og glødestaver fra Sveits.

Da all handel med utlandet måtte foregå gjennom forsyningsdepartementet for utenrikshandel og Den norske Creditbanks Valutakomite, ble det søkt om valuta til å handle med utenlandske varer. Den 14. mars i 1940 kom det en meddelelse til PP fra Den norske Creditbank. Denne meddelelsen var til alle som handlet med England. Det ble en ny betalingsavtale mellom Norge og England som tredde i kraft i 1940. Avtalen gikk ut på at alle som ønsket å handle med England måtte kjøpe valuta. Dette gjorde man gjennom å bruke særskilte skjemaer fra banken som måtte leveres to dager før valutaen kunne stilles til disposisjon for fabrikkene. Når det gjaldt betaling fra engelske firmaer eller privatpersoner, måtte man sende et nytt skjema for å gjøre om den utenlandske valutaen til norske kroner.⁹² Denne avtalen tredde i kraft før Norge ble okkupert av Tyskland. Når Norge ble okkupert av Tyskland kunne de ikke handle med England lenger, da dette var en av Tyskland sine fiender under krigen.

Endringene som skjedde med handelen i 1943 hadde sine forklaringer, da det var dette året Industriforbundet fikk et nazistisk styre.

4.2.3 Industriforbundet

Industriforbundet ivaretok nors industris næringspolitiske saker.⁹³ Industriforbundet besto av representanter fra ulike industribedrifter, lokalforeninger og bransjer. Det var deres tillitsmenn og ledere som sto ansvarlig for Industriforbundet. Forbundets president ble valgt hvert tredje år og det var Hans (kalt Hassa) Horn som ble valgt i 1939. Han satt som president frem til 1942. I 1942 ble Ole Johannes Brunæs valgt som president, men han fikk ikke sitte lenge, for allerede i februar 1943 ble forbundet nazifisert, og Brunæs måtte gå av.⁹⁴

⁹¹ Harald Espeli

⁹² TGM: Ea-L0090

⁹³ NHO

⁹⁴ Jan Didriksen 1987, s.10-11

Industriforbundet var viktig for PP på flere måter, da det var Industriforbundet som var med å sette lover for hvordan industrien i Norge skulle fungere. Det var gjennom dette forbundet PP søkte om importlisenser til ulike varer. Man kan også se at korrespondansen til Industriforbundet endret seg gjennom forbundets ulike ledelser. Jan Didriksen beskriver tre ulike industriforbund under krigen. «Det legale Industriforbundet», dette under Hassa sin ledelse, så kom det «Illegale forbund» som var fra september 1942 til 7.mai 1945. Den illegale ledelsen eksisterte parallelt med det «Nazistiske forbund». Industriforbundet fikk en nazistisk ledelse i 1943, som varte ut krigen.⁹⁵

Det som karakteriserte det legale Industriforbundet, var at det var lojalt mot Norges nye politiske system. Det fulgte de lover og vedtak som ble gitt etter at de undertegnet en lojalitetserklæring i oktober 1940. Denne lojalitetserklæringen skapte et samarbeid mellom NS, okkupasjonsmakten og Industriforbundet. Samtidig ble det skapt en splittelse i Industriforbundet.⁹⁶ Det var denne lojalitetserklæringen som gjorde at de politisk sett ble sett på som det legale Industriforbundet. Det som gjør at dette forbundet ikke karakteriseres som det Nazistiske Industriforbund, har med å gjøre hvilken rolle ledelsen i Industriforbundet hadde. Ledelsen som ble satt i 1943 var allerede medlemmer av nazistiske organisasjoner, og det er derfor Industriforbundet fra 1943 til krigens slutt ble kalt det Nazistiske Industriforbundet.

Dette var ikke den eneste saken som skapte misnøye blant medlemmene i Industriforbundet. Industriforbundet undertegnet ikke et protestbrev mot Terboven den 15.mai 1941. Dette brevet skulle opprinnelig komme fra flere av Norges organisasjoner som en protest mot Terbovens styremåte.⁹⁷ Terbovens reaksjon på brevet var at han ikke ønsket å ha noen diskusjon med disse 43 organisasjonene som hadde sendt protestbrevet. Dette begrunnet han med at 43 organisasjoner ikke kunne tale på vegne av de flere tusen organisasjonene i Norge. Den 18.juni samme år møtte Terboven lederne for de 43 organisasjonene. Der arresterte han seks av dem. Dette var nok til å skape frykt blant organisasjonene. Han ba dem oppløse seg, før han avsluttet møtet.⁹⁸

Da det den 27. juni 1941 ble offentliggjort over London radio at Industriforbundet ikke hadde underskrevet protestbrevet, oppsto det reaksjoner. Reaksjonene kom frem ved

⁹⁵ Jan Didriksen 1987, s.8

⁹⁶ Jan Didriksen 1987, s.55

⁹⁷ Jan Didriksen 1987, s.58

⁹⁸ Jan Didriksen 1987, s.67-68

hovedstyremøtet den 28. august 1941, da flere av styrets medlemmer forlot sine verv. Det var disse menneskene som skulle være med på å opprette det som ble kalt det illegale Industriforbundet.

Vidkun Quisling ble ministerpresident den 1. februar 1942, og med dette startet Quisling prosessen med å skape et riksting. Rikstinget møtte en større utfordring samfunnsmessig enn det Quisling hadde sett for seg.⁹⁹ Rikstinget ble degradert til et førerting.

Protesten mot Terboven i mai 1941 hadde svekket omdømmet til det legale Industriforbundet i industrien i Norge. Denne illegale ledelsen hadde tatt kontroll over industriens kamp mot nazifiseringen. Denne nye illegale ledelsen fungerte uavhengig av den legale ledelsen til Industriforbundet.¹⁰⁰ Dette var fordi den «illegale» ledelsen ikke var en innsatt ledelse i forbundet, men det hadde et samarbeid med hjemmefrontens organer og arbeidet mot det nazivennlige styret til industriforbundet.

Hvem besto denne illegale «ledelsen» av? Lederen av det Illegale industriforbundet var Egil Offenbergs, som senere ble president for Norges Industriforbund.¹⁰¹ Det Illegale industriforbundet samarbeidet med hjemmefronten. Hjemmefrontens organer besto av Kretsen, Milorg og Koordinasjonskomitéen (KK).¹⁰² Offenbergs rolle, i samarbeid med hjemmefronten, gikk ut på å hjelpe hjemmefronten i deres kamp mot Rikstinget. Det Illegale industriforbund ble med det en viktig del av arbeidet mot det nazistiske Riksting.¹⁰³

Slutten av 1942 var også slutten for det legale Industriforbundet. Både NS og de tyske myndighetene var klar over den illegale ledelsen i industrien, og så det derfor nødvendig å ta over det legale industristyret.¹⁰⁴ Dette førte til at det i 1943 ble satt inn en ny nazistisk ledelse. Den nye nazistiske ledelsen i Industriforbundet førte til en industripolitikk som i enda større grad ivaretok tyske interesser. Denne endringen fikk konsekvenser for PP når det kom til import, men også for økonomien. I denne ledelsen satt blant andre Sigurd Keim. Han ble formann for hjemmeindustrigruppen.¹⁰⁵

Jan Didriksen forklarer forholdet mellom det illegale og det nazistiske ledelsen:

⁹⁹ Jan Didriksen 1987, s.93

¹⁰⁰ Jan Didriksen 1987, s.104

¹⁰¹ Jan Didriksen 1987, s.128

¹⁰² Jan Didriksen 1987, s. 129

¹⁰³ Jan Didriksen 1987, s.132

¹⁰⁴ Jan Didriksen 1987, 104

¹⁰⁵ Jan Didriksen 1987, s.106 og 109

Etter maktovertagelsen som ble gjennomført i begynnelsen av mars 1943, fungerte tilsynelatende Industriforbundet videre, som operativ organisasjon. Forbundets organer besto fortsatt av president, arbeidsutvalg og hovedstyre. Forbundets administrasjon var til å begynne med ikke berørt av maktovertagelsen. Forbundets medlemmer var til å begynne med ikke berørt av maktovertagelsen. Forbundets medlemmer var i henhold til foreningsloven av 1942 avskåret fra å melde seg ut. Det nazistiske forbund var imidlertid bare en papir-tiger. Fra høsten 1942 var det den illegale forbundsledelse som hadde den reelle innflytelse over industribedriftene. Det var parolene fra den illegale forbundsledelse som ble retningsgivende for norsk industri.¹⁰⁶

Sitatet viser til en industri som fortsatte sitt motstandsarbeid mot nazismen. Selv om det ble gjort motstandsarbeid i industrien, fortsatte nazifiseringen av samfunnet.

Den 1.april 1943 etablerte Quislingsregjeringen et Næringsdepartement. I 1944 ble sjøfartdepartementet et medlem av Næringsdepartementet. Etter dette hadde departementet åtte avdelinger, disse var Sentralavdelingen, Handelsavdelingen, Industri- og håndverksavdelingen, Avdelingen for industriforsyning, Fiskeriavdelingen, Avdelingen for proviantering og rasjonering, Sjøfartsavdelingen og Planavdelingen.¹⁰⁷ Det nazistiske Industriforbundet var positivt til Næringsssambandet. Allerede før Næringsdepartementet ble opprettet, hadde det nazistiske Industriforbundet et møte hvor det ble laget nye vedtekter som passet til disse «næringsgruppene».¹⁰⁸

Ifølge Didriksen kunne det legale Industriforbundet i etterkant takke det illegale Industriforbundet for den innsats de gjorde under krigen. For det var den tillitten folket fikk til det illegale Industriforbundet som gjorde at det legale Industriforbundet kunne ta over styringen da det nazistiske Industriforbundet kapitulerte den 8.mai 1945.¹⁰⁹

4.2.3 Kvoter

I 1941 fikk PP så mange bestillinger at fabrikken måtte innføre kvotehandel. Handelskvotene ble satt opp av PP slik at alle kundene skulle få kjøpt inn varer. Kvotehandelen gjorde at PP ikke kunne ta inn nye kunder, noe man ser i mange av korrespondansene til PP under krigen. Grunnen til at PP ikke kunne selge til nye kunder i løpet av krigen, var fordi kvotene ble satt

¹⁰⁶ Jan Didriksen 1987, s. 108

¹⁰⁷ Arkivverket

¹⁰⁸ Jan Didriksen 1987, s.111

¹⁰⁹ Jan Didriksen 1987, 127

etter kundenes innkjøp i 1939.¹¹⁰ Hadde en forretning handlet mye før krigen, fikk den en større kvote under krigen. Dette ser man flere eksempler på i PP sitt arkiv, men kvoten var ikke fastsatt under hele krigen. Den ble regulert.

4.2.4 Fabrikken

I 1939 ble det installert nye elektriske ovner. Disse kom godt med under krigen, da de 32 andre rundovnene i fabrikken kun kunne holdes i gang så lenge det var nok kull.¹¹¹

Fabrikken hadde et eget utsalg. Her kunne bare Porsgrunns befolkning handle, noe nabobyen Skiens befolkning fikk streng beskjed om. Det var lange køer på utsiden av PPs eget utsalg. Disse køene gjorde at husfruer ikke fikk gjort sitt eget arbeid, og enkelte menn tok til og med fri fra arbeidet for å stå i disse køene.¹¹² I tillegg til fabrikkens eget utsalg i Porsgrunn hadde PP også et eget utsalg i hovedstaden.¹¹³

4.2.5 Arbeidsforholdene ved PP

Arbeidsforholdene ved PP ble endret på flere måter. Krigens mørke kom til fabrikken i august 1940, bokstavelig talt. Da kom det en lov angående blending. Denne loven gikk ut på at man skulle dekke til alle vinduer slik at det ikke skulle slippes ut lys. Loven gjorde at fabrikken ble pliktig til å male alle vinduene sorte, noe som gjorde lampelys viktig for arbeiderene. Blendingsloven gjaldt hele landet. Landet skulle være mørklagt slik at fly ikke skulle kunne navigere seg etter lysene.¹¹⁴

Arbeidstiden ble også endret, den ble satt til å vare fra syv om morgenen til fire på ettermiddagen.¹¹⁵ At arbeidet startet klokken syv om morgenen hadde nok sammenheng med at det var portforbud i Porsgrunn mellom klokken 22 til klokken 7 om morgenen. Dette

¹¹⁰ Alf Bøe 1967, s.36

¹¹¹ TGM: Ea-L0009

¹¹² TGM: Ea-L0102

¹¹³ TMG: Ea-L0030

¹¹⁴ Ole Kristian Grimnes 2018, s.230

¹¹⁵ Harald Berntsen, Tom Nilsen 2012, s.54

portforbudet kom etter at en tysk vakt ble skutt på Herøya.¹¹⁶ Skulle man bevege seg ute i denne tiden måtte man ha tillatelse. Dette var noe man kunne få av arbeidsgiveren. Man kan tenke seg at de ansatte som hadde litt reisevei måtte skaffe seg en slik tillatelse. Porsgrunn kommune hadde på grunn av rasjonering begrenset transportmuligheter. Drivstoff ble hovedsakelig gitt til det militære, noe som gjorde at det å kjøre bil ikke var aktuelt for «den vanlige mann i gata». Rasjoneringen på drivstoff gjorde at bussruter og drosjeturer ble kortet ned. Utover krigsperioden ble det også rasjonering på sykler, og man måtte søke om tillatelse fra arbeidsgiveren sin for å kunne skaffe seg en sykkel.¹¹⁷

Ledelsens politiske tilknytning gjorde at det å gjøre motstandsarbeid på fabrikken ble vanskelig. Det ble sagt at arbeiderne under krigen uttalte at «gammer'n kaster vi på sjøen», men sønnen Sigurd skulle få seg en tur gjennom ovnen. «Gammer'n» var som vi skjønner Andreas Keim.¹¹⁸ Selv om motstandsarbeidet ble vanskelig, ble det utført motstandsarbeid ved fabrikken. Det ble gitt ut en rekke illegale aviser av motstandsfolk på fabrikken.¹¹⁹

4.2.6 Produksjon

Produksjonen fikk noen støttehjul allerede før krigens start med de elektriske ovnene, men det var ikke uproblematisk å produsere porselen under krigen. PP måtte blant annet gå over til en mer keramisk produksjon under krigen, dette på grunn av mangel på råvarer til de porselensproduktene PP vanligvis produserte.

Personen bak denne keramiske produksjonen var Nora Gulbrandsen. Den keramiske produksjonen ble delt inn i to typer varer. Den ene ble laget av norsk leire. Massen ble mest brukt til å lage store gjenstander. Den andre typen kunne minne mer om det vanlige porselenet da den ble brent i de

Figur 6: Vase, 2020, Digitaltmuseum

<https://digitaltmuseum.no/02102870148>

[7/vase](#)

¹¹⁶ Jon Skeie 2007, s.296

¹¹⁷ Jon Skeie 2007, s.318

¹¹⁸ Harald Berntsen, Tom Nilsen 2012, s.54

¹¹⁹ Harald Berntsen Tom Nilsen 2012, s.54

vanlige porselensovnene. Varer ble laget av importert leire og det ble brukt tysk spesialglasur. Produktene kunne gjenkjennes med sine runde og kraftige former og ved at de var malt med en tyktflytende farge. Det som gjorde keramikkproduksjonen krevende, var at PP manglet gips. Det var gips PP laget former til sin produksjon, og da de manglet dette ble det få former å lage keramikkprodukter av.¹²⁰

¹²⁰ Alf Bøe 1994, s.62-63

5. Analyse

I del en av analysekapittelet vil jeg se på «Hvem handlet PP med?». Her vil jeg ta et dypdykk i den norske handelen, den ikke-eksisterende privathandelen, handelen med Tyskland og importen til PP. I analysens siste del vil jeg ta for meg økonomien. Her vil jeg se hvordan krigen påvirket økonomien til PP.

Før jeg ser på hvem PP handlet med under krigen, er det en ting man å huske på. PP var den eneste porselensfabrikken i Norge under krigen, så hvis man skulle ha porselen måtte man handle med PP. Porselen er en vare man kanskje ser for seg er en luksusvare. I våre dager handler vi gjerne billig porselen som er produsert i utlandet. Porselen fra PP blir gjerne sett på som et finere porselen, enn fra for eksempel IKEA. Utvalget av porselen som vi har i dag var ikke det samme under krigen. Det var noe utenlandsk konkurranse, men ikke på samme måte som i dag.

5.1 Hvem handlet PP med?

5.1.1 Norske glassmagasin og grossister

Hvem var disse heldige som fikk kjøpt porselensvarer av PP? De norske forhandlerne PP solgte varer til var å finne over hele landet, fra glassmagasin i Narvik til glassmagasin i Kristiansand. Det var ikke bare forhandlere i de store byene som bestilte porselen av PP, det var også forhandlere i små byer som bestilte varer til sine butikker.

En av dem PP handlet med i 1940 var Hans Thomasen AS i Bergen. Firmaet hadde en mer beskjeden bestilling den 11. mars på 34 kopper, 24 asjetter og 34 kakefat. Den neste bestillingen man finner fra Hans Thomas AS var i august, da kom det en bestilling på 1740 kopper, 1440 asjetter, 80 fløtesett, 56 kanner og 180 kakefat. Resten av bestillingene vi ser fra Hans Thomasen AS var like store som den i august, og bestillingene kom hyppig gjennom

resten av året.¹²¹ Denne hyppigheten av handel ser man selv om Norge nettopp var blitt okkupert.

Det var ikke bare hos Hans Thomasen AS man ser et hopp fra mars/april til juli/august. Man ser ettervirkningen av den øyeblikkelige stansen av fabrikken i april. Stansen av bestillinger ser man også når det kommer til handelen med Torvet Glasmagasin i Fredrikstad i 1940. Her hadde man bestillinger i januar og mars, før man hadde bestillinger fra juli til november. Disse bestillingene inneholdt mange ulike artikler, alt fra tallerkener til salatfat til fløtesett, men det var ikke mange artikler av hver vare, gjerne 2-12 av hver.¹²²

Hvorfor ser man denne stansen av bestillinger? PP hadde som jeg har vært inne på før, en kort produksjonsstans i starten av krigen. Denne stansen varte ikke frem til august, men det som varte frem til august var usikkerhet i det politiske Norge. Denne usikkerheten kan ha spredd seg i markedet. En usikker fremtid kan ha gjort at det ikke var attraktivt å handle inn varer. I denne perioden var det enda politiske diskusjoner om hvordan handelsmarkedet skulle være. Selv om Tyskland og Norge kom til enighet om å opprettholde et mest mulig normalt samfunn, forhindret ikke dette en uro blant befolkningen.

I 1940 var situasjonen blant forretningene i Sør-Norge mindre alvorlig enn Nord-Norge. Dette påvirket også korrespondansene dette året.¹²³ Målet til politikerne om å holde i gang et mest mulig normalt næringsliv i Norge, er tydelig i korrespondansene med kundene. Da det var et opphold i næringslivets drift under de politiske forhandlingene om næringslivet i Norge.

En bedrift som opplevde krigens handlinger, var Bodø Glasmagasin. I oktober 1940 forliste fjordbåten «Løveid» og der var det kun en kasse med porselen som ble reddet. PP skrev i et brev om forliset til forhandleren at siden bestillingen var på to kasser, og kun en ble berget, så ville PP sende bestillingen på nytt så fort det lot seg gjøre.¹²⁴ Det stoppet dessverre ikke der, Bodø Glasmagasin purret på en kasse den 2. november 1940. Til dette svarer PP at etter at de hadde vært i kontakt med ekspeditørene så hadde kassen kommet frem til Bodø, men den ble ikke hentet til avtalt tid. Kassen ble derfor plassert i et skur, men under bombingene av Bodø i mai samme år, var denne bestillingen stjålet sammen med resten av varene som sto i dette

¹²¹ TGM: Ea-L0105

¹²² TGM: Ea-L0104

¹²³ Det er viktig å poengtere at dette er ut ifra hva jeg har funnet av korrespondanser. Det kan være andre brev som sier noe annet om situasjonen, men ut ifra det jeg har lest var situasjonen slik.

¹²⁴ TGM: Ea-L0085

skuret.¹²⁵ «Under krigen 1940–45 kunne varelagre og skip under bygging forsikres gjennom Krigsforsikringen for varelagre, som ble etablert 29. april 1940 som gjensidig forening.»¹²⁶ Skyldspørsmålet i slike saker ble tatt opp i ulike brev fra flere kunder. Kundene, som ikke hadde forsikring, mente at PP hadde ansvaret for å dekke verdien av varene. I mange av tilfellene sendte også PP varene på nytt, da kundene ikke hadde fått varene sine grunnet blant annet forlis. Men disse fikk også beskjed at de ikke kunne garantere når disse varene kom fram. Dette mener jeg viser til at PP hadde bedre kapasitet i sin produksjon enn de ga uttrykk for. I tilfeller som dette har man brev med fakta om hendelsen. Ut ifra disse fakta kan man danne en fortelling om situasjonen. Brevene fra Bodø Glasmagasin forteller at de ikke hadde fått varene sine, men som en fortelling for ettertiden sier det oss at det var forlis av sjøfartøy. Samtidig viser det oss hvor viktig det var for de ulike forningene å få varene sine til estimert tid.

I arkivmaterialet finner man faste kunder hos PP, to av disse er selskapene K.J. Skjold og Ole Skjerve. Disse hadde begge bestillinger av mange artikler per bestilling, men et varierende antall av hver artikkel.¹²⁷ Her ser man at selv om Norge var i krig, det var en jevn og normal handel blant kundene til PP. Man kan undre seg om hvorfor man ser slike store bestillinger så tidlig i en krig. Det kan komme av at kundene fortsatte å handle selv om det var dårlige tider, med håp om at økonomien ikke skulle bli dårligere med tiden. En annen grunn til at folk fortsatte å handle kan komme at butikkene var åpne. Da butikkene ikke stengte kunne dette gi kundene et symbol at det fortsatt var trygt å handle. En siste grunn til at butikkene hadde kunder under krigen er at porselensvarer var viktig for folk. Det var porselen folk spiste maten sin av, og derfor en viktig vare å få kjøpt inn, selv under krigen.

En konsekvens av krigen var kvotehandelen, som allerede i 1941 kom til PP. Denne kvotehandelen kom til å bli viktig for PP under krigen, da denne var med på å gi en fordeling av varer. Gjennom kvotene kunne PP fordele varene til de ulike kundene, slik at det ikke ble et rent «førstemann til mølla» salg. Det kan tenkes at PP satte kvoter på sine varer, da det ble etablert kvotehandel i Norge på denne tiden. Å ha kvote på varene var nok den enkleste måten PP kunne fordele varene til sine kunder. Uten disse ville nok handelen blitt mer kaotisk, i en ellers kaotisk tid.

¹²⁵ TGM: Ea-L0085

¹²⁶ Inger Døving 2014, (snl)

¹²⁷ TGM: Ea-L0103

Arnkværn & Co fra Oslo fikk ikke en kvote under krigen. De ble nektet da de ikke hadde handlet med PP før krigen. Da de spurte om hvorfor de ikke kunne få en kvote, fikk de som svar at produksjonen var utsolgt ut året. Dette skjedde allerede tidlig i 1941 da PP akkurat hadde startet med kvotehandelen.¹²⁸

En av dem som hadde kvote var Carl Amundsen A/S i Elverum. Forretningen i Elverum hadde en rekke bestillinger gjennom hele 1941.¹²⁹ PP hadde et stort økonomisk overskudd dette året, og når man går gjennom korrespondansen i 1941 ser man store bestillinger fra hele landet. Ikke alle disse leveringene gikk helt uten problemer.

Det var ikke bare forlis som rammet forretninger som Bodø Glasmagasin. De hadde store bestillinger under hele krigen, men i 1941 sendte de brev angående problemer med å kunne betale for disse bestillingene. Dette kom av at de manglet penger grunnet krigen¹³⁰, noe som ikke var så rart, da Bodø ble bombet av tyske styrker den 27. mai 1940. Dette viser at selv om byen var under gjenoppbygging, var det fortsatt forespørsel etter porselensvarer til folket.¹³¹

Store deler av Nord-Norge ble bombet i løpet av krigen. Sandnessjøen var et av de stedene som ble bombet i 1940,¹³² men stedet ble ikke rammet like hardt som Bodø. Condrad Bjørnvold hadde en forretning i Sandnessjøen som ble bombet, og han skrev til PP at han mistet hele varebeholdningen sin og stedet han lagret varer. Han fortalte at kundene hans ikke var i stand til å betale for varene på grunn av krigen, og Condrad Bjørnvold antok at han tapte mellom 15-20 000 kr på grunn av bombingene. Med disse begrunnelsene ba han om å få utsatt sine leveranser fra PP da han ikke hadde hverken salgslokaler eller lager til varer.¹³³ Slike tilfeller som hos Condrad Bjørnvold viser en tidsperiode som er preget av krigen.

Horten Glasmagasin hadde problemer med tom butikk. De hadde tom butikk da mye av deres varer gikk til å forsyne militæret og marinen. Derfor søkte Horten Glasmagasin PP om at varene til militæret og marinen kunne bli trukket fra kvoten deres, da de mente at det burde være en egen kvote for militæret og marinen. De poengterte at presset fra kundene var høyt, og at de var redde for å miste kunder til andre selskap. Denne frykten kom av at kundene hadde, ifølge Horten Glasmagasin, god oversikt over hva andre glassmagasin i andre byer

¹²⁸ TGM: Ea-L0082

¹²⁹ TGM: Ea-L0082

¹³⁰ TGM: Ea-L0085

¹³¹ Karl L. Kleve og Nina Bergum

¹³² Digitalmuseum

¹³³ TGM: Ea-L0083 og Ea-L0084

fikk kjøpt. Horten Glasmagasin fikk nei til å få ekstra porselen utover kvoten. Dette var i januar 1941. I oktober samme år fikk Horten Glasmagasin brev fra PP om en leveranse på 1000 tallerkener som de regnet med ville bli levert direkte til marinen fra Horten Glasmagasin.¹³⁴ Dette viser altså at selv om PP nektet Horten Glasmagasin ekstra porselen i januar, så sender PP Horten Glasmagasin ekstra tallerkener til militæret senere samme år. Dette viser at det kanskje var noe slingringsmonn når det kom til å sende porselen til militære tjenester. Dette eksemplet viser hvordan krigen påvirket handelen. Det var ikke bare PP som måtte velge mellom det militæret og egne kunder. Forretningene måtte også sette sine vanlige kunder til side for de militære styrkene.

Det var en generell porselenmangel blant kundene til PP i 1942. Man ser at kundene tryglet PP om å få kjøpe vrakvarer. PP hadde vrakvarer, men disse ble det også satt kvote på. Dette var for å få en best mulig fordeling av det som var av varer til hele landet.¹³⁵ Bestillinger ble endret på grunn av mangelen på varer. Som et eksempel ble bestillingen til Sarpsborg Glasmagasin den 9. juli 1942 endret. Der ble koppene de hadde bestilt levert uten skåler.¹³⁶ Hvis dette ikke gikk greit for Sarpsborg Glasmagasin, var valget å ikke få noen produkter. I tilfeller som dette kan man tenke seg at butikkene måtte gå med på slike avtaler for i det hele tatt å få varer til salg.

Porselenmangelen mener jeg peker på flere ting. Det peker på først og fremst et kjøpekraftig Norge. Med dette mener jeg at selv om landet var i krig, ønsket folket å bruke pengene sine på porselen. Selv om porselen fra PP ikke var den luksusvaren som vi tenker på i dag, var det penger de kunne ha brukt på for eksempel mat. Man ser at butikkene ble utsolgt for porselen. Dette kan virke underlig da krigen hadde gått inn i sin andre fase, der det hadde blitt vanskeligere å skaffe enkelte produkter.

«Det er det samme hvad slag De kan sende bare det blir noget.»¹³⁷, ble det skrevet i et brev fra Hamburger Bazaren i Oslo den 22. september 1942. Tomme butikker var et fellestrekk hos de fleste kundene til PP i 1942. Om dette kom av at folk hamstret inn porselen for å ha i tilfelle ødeleggelse, eller om at folk måtte kjøpe inn porselen fordi de ikke hadde, varierte fra sted til sted. Hva som var tilfelle til Hamburger Bazaren i Oslo, vet jeg ikke, men brevene fra

¹³⁴ TGM: Ea-L0012

¹³⁵ TGM: Ea-L0010

¹³⁶ TGM: Ea-0017

¹³⁷ TGM: Ea-L0011

kundene om tomme butikker endret ikke svarene til PP. De måtte følge den stramme kvoten, slik at det ikke ble forskjell fra butikk til butikk.

Et av problemene PP merket under krigen var i 1942 da porselenslagrene deres gikk tomme. Disse lagrene besto av gamle porselensvarer som PP hadde brukt til å supplere bestillinger, ettersom det var varer de ikke kunne produsere under krigen. Dette kommer frem i en korrespondanse med Christiania Glasmagasin den 19. desember 1942. Der skrev PP at de merket at de hadde satt den generelle kvoten høyere enn hva de kunne produsere. De nevnte i brevene at PP hadde benyttet seg av et porselenslager som hadde bestått av varer de ikke hadde kunnet produsere under krigen.¹³⁸ Tomme porselenslager var en direkte følge av krigen og som påvirket handelen til PP negativt. Det påvirket dem negativt da de ikke hadde ressurser, eller tid, til å produsere nok til å fylle lagrene. PP sine tomme lagre var nok et vendepunkt i handelen til PP. Det ble et vendepunkt da de tomme lagrene var med på å påvirke utvalget PP kunne tilby kundene sine.

Det er generelt lite å observere av handel med norske butikker i 1943. Det kan være flere grunner til dette. Den første kan være en generell nedgang i produksjon grunnet bombingene av Herøya, som rammet store deler av Porsgrunn. Men da jeg ikke har funnet kilder som styrker denne teorien, blir dette kun spekulasjoner. En annen grunn til lite handel kan komme av Tysklands nederlag i Stalingrad og tilbaketogene i Nord-Afrika som gjorde at Tyskland måtte kutte ned på utgifter. Dette påvirket økonomien til de okkuperte landene. Hitler beordret Quisling-regjeringen til å ta ansvar for den «nasjonale arbeidsinnsats».¹³⁹ Den økonomiske nedgangen påvirket også PP. I juli 1943 ble det skrevet i Porsgrunns Dagblad at Porsgrunn kommune dannet et utvalg for å bedømme hvilke bedrifter som måtte stenge for å friggi arbeidskraft i Porsgrunn. I dette utvalget satt blant andre Sigurd Keim.¹⁴⁰ I artikkelen står det ikke noe om at noen bedrifter ble stengt, men man ser at forordningen som ble innført i Norge også rammet Porsgrunn by.

Det var noe handel i 1943 og dette var i stor grad med ulike glassmagasiner rundt om i Norge. Glassmagasiner fra Svolvær Glasmagasin til Rjukan Glasmagasin handlet med PP dette året,

¹³⁸ TGM: Ea-L0006

¹³⁹ Jan Didriksen 1987, s.113

¹⁴⁰ Porsgrunns Dagblad 15.juli 1943, s.2

men bestillingene var gjerne små. Svolvær Glasmagasin hadde for eksempel kun en bestilling dette året.¹⁴¹

Samtidig som nedgangen i den norske handelen, ser man en betydelig oppgang i handelen til det tyske militæret. Dette året var det flere forretninger som ble lagt ned, for så å åpne igjen. De ble i utgangspunktet lagt ned for å frigi folk fra sitt arbeid slik at de kunne arbeide andre steder staten så som mer viktig for nasjonen. Men på grunn av et styre som egentlig ikke satt på kompetanse om hvilke forretninger som var viktige eller ikke, ble flere av disse forretningene åpnet igjen.¹⁴² Dette kan også forklare hvorfor handelen i 1943 var liten blant forretningene.

I 1944 hadde blant andre Narvik Glasmagasin en rekke større og mindre bestillinger,¹⁴³ noe som tyder på at selv midt under krigen fikk PP levert leveranser nordover. Dette tyder også på at det foregikk handel i Narvik, selv etter bombingene av byen i 1940. Slaget om Narvik under andre verdenskrig skiller seg ut i Norges krigshistorie. Det skiller seg ut fordi Norge ved hjelp av de allierte klarte å holde de tyske styrkene ute av Narvik frem til motstanden ble for stor. Den 10. juni 1940 tapte de norske og de allierte styrkene slaget om Narvik.¹⁴⁴

I en korrespondanse mellom Hans Thomasen A.S i Bergen og PP finner man en fortelling som virkelig viser til krigshandlingene i Norge. Den 22. april 1944 var det en stor eksplosjon i Bergen. Denne eksplosjonen skadet 4800 mennesker, tok 98 sivile og 56 tyske liv og i tillegg forårsaket eksplosjonen store materielle skader.¹⁴⁵ Det var det nederlandske skipet «Voorbode» som eksploderte.¹⁴⁶ Denne eksplosjonen ble PP informert om av Hans Thomasen A.S i Bergen den 24. april 1944. De informerte om at ca. 8000 mennesker hadde blitt husville og hadde mistet alt de eide. Alt det Hans Thomasen A.S hadde hatt av glass og steintøy i forretningen var knust, så de håpet på at PP kunne bidra med varer til befolkningen. De kunne også informere om at butikkens eget lager heldigvis hadde kommet uskadd fra eksplosjonen. Leveringen av varer skulle ikke være lett for Hans Thomasen AS. For den 7. september 1944 sendte PP et brev om at skipet som varene var sendt med, hadde forlist. Da forliset skjedde under krig var det ikke godt å si om det var et vanlig forlis eller et krigsforlis, derfor måtte Hans Thomasen AS avvente om han fikk noen erstatning eller ikke. I november var det enda

¹⁴¹TGM: Ea-L0032

¹⁴² Jan Didriksen 1987, s.123

¹⁴³ TGM: Ea-L0072

¹⁴⁴ Store Norske Leksikon

¹⁴⁵ Marianne Herfindal Johannessen

¹⁴⁶ Bergens Tidene

ikke oppklart om det var et krigsforlis eller et vanlig forlis, og derfor ikke avgjort av forsikringsselskapet om det skulle gis noen erstatning.¹⁴⁷ Det var ikke bare Hans Thomasen AS som informerte PP om eksplosjonen. Næringsdepartementet hadde sendt PP en henvendelse og PP stilte porselen i disposisjon for Katastrofeutvalget i Bergen. I første forsending ble det sendt en måneds kvote.¹⁴⁸ Denne forsendingen viser hvordan PP måtte innordne seg næringsdepartementets ordre, og sende noe av deres sortiment til Bergen. Dette kan vise to ting. Det kan vise at PP hadde ekstra produkter noe som gjorde at de kunne sende disse varene. En annen teori kan være at ordre som denne fra Næringsdepartementet var med på å forsinke resten av handelen PP hadde med de andre butikkene i Norge.

Det var ikke alle kundene til PP som var like preget av krigens herjing i 1944, man hadde flere eksempler på kunder som hadde en mer eller mindre vanlig korrespondanse med PP dette året. Blant disse var blant annet Tønsberg Glasmagasin. De hadde en rekke bestillinger fra september og ut året. Disse bestillingene besto av gjerne krus, kopper og tallerkener, og alt fra 10 til 270 av hver artikkel.¹⁴⁹ Det kom også en rekke bestillinger fra Larvik, Sarpsborg, Elverum og Arendal. Arendal Glasmagasin skilte seg veldig ut i denne rekken med sine bestillinger. Bestillingene varierte veldig i antall artikler, fra bestillinger av kun kopper, asjetter og krus, til bestillinger av tallerkener, kopper, asjetter, overkopper, mugger og kaffekanner.¹⁵⁰ Drammen Glasmagasin gikk i samme kategori som Arendal Glasmagasin, med store, hyppige bestillinger.¹⁵¹ Eksempler som disse var det mange av i PP sitt arkiv. Dette mener jeg viser til at handelen under krigen ikke bare ble negativt påvirket av krigen. Selv om landet var under krig, kunne fortetninger opprettholde en mest mulig normal handel. Det hadde nok mye med at Norge som et langstrakt land ble rammet ulikt, da enkelte byer fungerte nesten som normalt, mens andre ble bombet, slik som for eksempel Lillestrøm i 1944.

Bombingen av Lillestrøm by var et resultat av et forsøk fra engelske styrker på å bombe flyplassen i Lillestrøm, men på grunn av feilberegning fra pilotens side, førte bombingen til skader på store deler av Lillestrøm.¹⁵² Denne bombingen førte til at PP fikk henvendelser fra privatpersoner som ikke fikk kjøpt varer av Lillestrøm Glasmagasin. De ble nektet varer, selv

¹⁴⁷ TGM: Ea-L0105

¹⁴⁸ TGM: Ea-L0105

¹⁴⁹ TGM: Ea-L0104

¹⁵⁰ TGM: Ea-L0058

¹⁵¹ TGM: Ea-L0063

¹⁵² Lokalhistoriewiki

etter at de ble bombet, noe PP stilte seg spørrende til, ettersom de visste at Lillestrøm Glasmagasin har kjøpt varer fra dem. PP refererte til at bombeskadde i Oslo hadde fått kjøpt porelensvarer fra sine glassmagasin, men at Oslos borgere hadde et større behov enn borgere i Lillestrøm. Men selv om PP fant det underlig at Lillestrøm Glasmagasin ikke vil selge varer, så kunne heller ikke PP selge varer til bombeskadde i Lillestrøm.¹⁵³

Kvoten ble regulert i 1944. Dette finner jeg informasjon om i et brev til en leverandør i Bergen. I brevet skrev PP at de hadde undersøkt hva de hadde klart å levere av varer i 1943, ut ifra dette kunne PP regne ut hva kvotene for 1944 skulle bli for leverandøren i Bergen. I 1943 hadde PP klart å levere 80% av den oppsatte kvoten, derfor ble kvoten for 1944 20% mindre enn den som ble satt opp i 1943.¹⁵⁴ Det at PP ikke klarte å levere 100% av kvoten sin til leverandøren i Bergen viser at de må ha prioritert andre kunder. I et senere delkapittel i oppgaven skal jeg ta for meg PP sin handel med Tysland under krigen, i den delen ser man at PP solgte store mengder porselen til det tyske militæret i 1943. Dette kan være grunnen til hvorfor PP ikke klarte å levere en full kvote til leverandøren i Bergen.

Frieslad fra Stavanger var en av forretningene man ser bestillinger fra etter krigens slutt i 1945. Den første bestillingen de kom med etter krigens slutt var 28. september 1945. Denne bestillingen var mye større enn de andre bestillingene de kom med senere i året, og kan tyde på et ønske om å fylle opp butikkhyllene etter krigen. Denne bestillingen besto av blant annet 1440 tallerkener, 1318 kopper, 452 asjetter, 194 krus og 157 mugger. Neste bestilling i oktober var på kun 100 tallerkener, 75 kopper, 75 asjetter og 6 mugger.¹⁵⁵ Bestillingene viser ikke bare oppfylling av butikkhyllene, bestillingene viser også at kundene fortsatte å handle med PP etter krigen. Dette var kanskje ikke så rart, da PP var den eneste leverandøren av norsk porselen på den tiden.

I PPs driftsberetning for 1945 skriver de at de har satt sin produksjon til et sivilt behov i Norge.¹⁵⁶ Dette ser man også i korrespondansene med norske forretninger i 1945. En av dem som bestilte produkter fra PP var M. Brecke i Molde. De hadde en rekke store bestillinger gjennom hele 1945. Her ser man bestillinger annenhver måned, disse besto av få produkter, men med et stort antall av hvert produkt, gjerne mellom 100-600 stk. av hvert produkt. Breckes største bestilling var etter krigens slutt. Da bestilte de 595 kopper, 168 tallerkener, og

¹⁵³ TGM: Ea-L0097

¹⁵⁴ TGM: Ea-L0081

¹⁵⁵ TGM: Ea-L0062

¹⁵⁶ TGM: At-L0005

en rekke flere produkter.¹⁵⁷ Handel med Tyskland var ikke aktuelt de første årene etter krigen, dette påvirket importen til PP. PP hadde derfor mangel på enkelte råvarer etter krigen.¹⁵⁸

En kunde som skilte seg ut i korrespondansearkivet til PP var Christiania Glasmagasinet i Oslo. De skilte seg ut, ikke bare med en hyppig brevveksling med PP, men også med store bestillinger. Etter at de hadde hatt tre beskjedne bestillinger før krigens slutt, kan man se en spesiell økning i deres bestillinger fra juni 1945. Da gikk antallet på for eksempel tallerkener opp fra 34 tallerkener i en bestilling i januar 1945 til 4000 tallerkener i november samme år. Dette kan komme av flere årsaker, men en årsak kan være julehandelen og at butikken ville handle inn nok porselen til kundenes første jul etter krigen.¹⁵⁹

PP hadde en rekke faste kunder gjennom krigen, en av dem var Th.E. Gundersen i Skien. Th.E. Gundersen hadde bestillinger under krigen, men hadde en virkelig vekst og hyppighet i sine bestillinger fra juni 1945.¹⁶⁰ Dette kan tyde på at Th.E. Gundersen, i likhet med andre kunder, fylte opp butikken sin med varer etter krigens slutt. Dette mener jeg forteller om et Norge som «kommer seg på beinene igjen» etter krigen. Dette kan symbolisere viktigheten av å ikke gi opp etter en vanskelig tid. Jeg mener derfor at all handel som ble gjort av norske forhandlere etter krigen symboliserer en styrke blant de norske forhandlerne.

Bodø Glasmagasinet var også en av bedriftene som sendte bestillinger til PP under hele krigen. Bestillingene deres besto som regel av artiklene tallerkener, fat, mugger, asjetter, boller, fat og kopper, men man ser at antall artikler øker spesielt etter juni 1945. Da ble det bestilt 24 tallerkener 31. mai og 404 tallerkener i juni.¹⁶¹ Her ser man også en stor økning i bestillinger av porselen før juletid, noe som kan ha sin forklaring i at det snart var jul.

Forretningene jeg har tatt for meg i denne delen er kun et utvalg av kundene til PP under krigen. Dette utvalget av forretninger representerer det markedet som var under krigen. Jeg har valgt å ta med eksempler fra både de krigsrammete kundene, men også de av kundene som ikke merket noe spesielt til krigens herjinger.

¹⁵⁷ TGM: Ea-L0059

¹⁵⁸ TGM: At-L0005

¹⁵⁹ TGM: Ea-L0059

¹⁶⁰ TGM: Ea-L0066

¹⁶¹ TGM: Ea-L0059

5.1.1.1 Transport

PP transporterte sine varer med tog og skip under krigen og jeg har funnet noen eksempler på hvordan dette foregikk.

PP mottok en skrivelse fra «Dampskibsselskabet» i oktober 1941. I denne skrivelseren kom det frem at krigsforholdene i Nord-Norge førte til forhandlinger mellom okkupasjonsmakten og kystselskapene angående båttrafikken i nord. Hurtigruten skulle frakte varene til Tromsø, men derfra måtte varene fraktes nordover med ishavsskøyter og andre fartøyer, noe som betydde flere omlastninger av varene. Denne nye måten å frakte varene på ville føre til at selskapene som sendte varene ikke kunne ha samme oversikt over når varene ville komme frem. Dette ville føre til høyere kostnader. Det ville ikke bli ekstra omlastningsomkostninger hvis det kun var en omlastning, da ville kunden kun bli belastet for lagringsutgifter. Denne endringen gjorde at PP ikke kunne love når produktene kunne bli levert nordover, og i enkelte tilfeller kunne de ikke garantere at varene kom frem. Dette gjorde at kundene måtte betale mer grunnet høyere fraktkostnader.¹⁶²

Transporten av varer var ikke alltid like lett. Forlis var noe som truet sjøtransporten. Under krigen ble også krigsforlis vanlig, men i flere tilfeller var det ikke godt å si om det gjaldt krigsforlis eller «vanlige» forlis. Et tilfelle var i 1944 da Hans Thomasen AS ifølge avtalen skulle motta varene sine i november. Disse kom ikke frem grunnet forlis, men siden PP ikke visste om dette var grunnet et vanlig forlis eller et krigsforlis kunne de ikke gi noen erstatning. De kunne ikke gi en erstatning da de ikke visste hvilken forsikring som skulle brukes, da de ikke visste hvilken type forlis som hadde skjedd.¹⁶³ Disse krigsforlisene skapte problemer for både kunder og for PP, men det var ikke noe PP kunne gjøre. Det var opp til forsikringsselskapene å avgjøre hva som skulle gjøres, alt ettersom hvilken forsikring kunden hadde. Disse krigsforsikringene ble etablert etter første verdenskrig, da staten måtte hjelpe til ved å lage en forsikringsordning. Det var «Statens Krigskaskoforsikring hjemmeflåten» som sto for krigsforsikringene.¹⁶⁴

PP sendte også varer med jernbanen. PP forsøkte i 1941 å regulere fraktprisen hos Jernbaneselskapet i Langesund. Jernbaneselskapet i Langesund sitt svar til dette reguleringsforslaget var at de dessverre måtte holde seg til tariff. Jernbaneselskapet i

¹⁶² TGM: Ea-L0088

¹⁶³ TGM: Ea-L0081

¹⁶⁴ Inger Døving 2014, (snl)

Langesund anbefalte PP å kontakte et dampskipsselskap dersom det skulle forekomme partier på fem tonn eller mer, da dampskipsselskap kunne gi en rimeligere pris. Jernbaneselskapet i Langesund kommenterer at transportmulighetene til vanns ikke var gode, men at de ikke var mye bedre med jernbanen. Som selskap håpet Jernbaneselskapet i Langesund å beholde PP som kunde, da de var en av deres største kunder.¹⁶⁵

Transporten av varer i Norge ble med andre ord utfordrende under krigen. Det var flere kunder som purret på varer under krigen. PP svarte til dette at det ikke var så mye annet å gjøre enn å vente på at varene skulle ankomme. I de tilfellene varene ikke kom frem fikk kundene beskjed om at de måtte bruke sin krigsforsikring. Transporten av varer var en utfordring under krigen, men det var ikke noe hinder for handelen til PP. Utfordringene av transporten av varer er en viktig del av PP sin krigshistorie fordi dette gir et tydelig bilde av hvordan krigen påvirket handelen til PP.

5.1.2 Det private markedet i Norge

Privatpersoner sto ikke på prioriteringslisten til PP. Det var kun butikker som fikk en handelskvote av PP. Det betød ikke at det ikke var mange som prøvde å bestille varer fra dem. Under hele krigen fikk PP brev fra privatpersoner som søkte om en mulighet til å få kjøpt inn porselen til seg selv, eller som gave til venner og familie.

Det eneste privatutsalget PP hadde under krigen var deres eget butikkutsalget i Porsgrunn, men dette var for Porsgrunns befolkning. Nabobyen Skiens befolkning fikk streng beskjed at dette utsalget kun var til Porsgrunns befolkning.¹⁶⁶ Butikkutsalget til PP hadde et gjennomsnittlig salg på 680 kr i året, utenom i 1941 da forretningens salg kom på 137 kr.¹⁶⁷ Beløpene viser at salget kun må ha foregått til befolkningen i Porsgrunn.

Selv om alle privatpersoner fikk nei av PP, kom det mange henvendelser. De fleste som sendte disse henvendelsene visste at PP ikke solgte varer til privatpersoner, men de var i situasjoner som gjorde at de gjerne skulle hatt porselensvarer. Flere av henvendelsene fra privatpersonene gjaldt en enkel kopp som var knust, eller en gave til deres sønn eller datter

¹⁶⁵ TGM: Ea-L0097

¹⁶⁶ TGM: Ea-L0102

¹⁶⁷ TGM: At-L0004og At-L0005

som skulle gifte seg. Dette viser at befolkningens hverdag var ganske normal i en ganske unormal tid. Disse henvendelsene var gjerne fra Sør-Norge, henvendelsene fra Nord-Norge var gjerne mer preget av et ønske om å kunne få noe, slik at de hadde noe å ha maten på. Disse henvendelsene kom etter bombingene i nord i starten av krigen. Et likhetstegn disse henvendelsene hadde var at PP ikke hadde mulighet å gi ut porselen utenfor kvotene.

Det var spesielt i henvendelsene fra privatpersonene man så fortellingene fra virkeligheten. Disse bestillingene inneholdt gjerne en forklaring på hvorfor nettopp de burde få handle varer av PP. Selv om fortellingene da hadde til hensikt å få kjøpt porselen av PP, forteller de oss i dag om hvordan deres situasjon var.

Det var noen unntak når det kom til privatpersoner, disse unntakene gjaldt personer innen den nazistiske eliten i Norge. Om disse personene kan omtales som privatpersoner er vanskelig å si, men det ble sendt bestillinger til private formål. Disse bestillingene kunne for eksempel være gaver til bryllup som gjerne «vanlige» kunder ikke fikk kjøpt grunnet kvotehandelen.¹⁶⁸

Kvoteringen av produksjonen var også det som «utestengte» en del av PP sine gamle kunder, nettopp privatpersonene. Det var ikke plass i PP sin kvotering til enkelthenvendelser. Privatpersonene ble på samme måte som butikkene uten kvote, bedt opp å oppsøke sin nærmeste grossist og be om PP sine varer der. PP kunne ikke gjøre annet enn dette da produksjonen deres var utsolgt.¹⁶⁹ Man kan undre seg over hvorfor privatpersonene var dem som kom dårligst ut av dette, men dette kan nok argumenteres med at det var enklere å sette opp kvoter ut ifra butikkens innkjøp før krigen, og at dette var en tryggere inntektskilde ut ifra hva PP hadde mulighet til å produsere. Man kan nesten se på kvotene som et symbol i seg selv under krigen. Kvotene ble et symbol for hvem som fikk handle og ikke. Det skapte en forskjell i PP sin kundekrets. Kvotene var også en måte å se hvem PP prioriterte, og under krigen ble da de private kundene den tapende parten.

Det var ikke alle som fikk til svar at de måtte kontakte sin nærmeste grosserer. Som et eksempel fikk Arbeidernes feriekoloni i Melum (Skien) 50 kopper som gave fra PP. Disse koppene fikk de etter en henvendelse de hadde til fabrikkene den 20.mai 1941.¹⁷⁰ Dette viser at ledelsen og produksjonen kanskje hadde et større spillerom enn de ga uttrykk for. I 1941 hadde ikke lagrene til PP gått tomme, så PP hadde litt ekstra-varer liggende. Det at Arbeidernes

¹⁶⁸ TGM: Ea-arkivert

¹⁶⁹ TGM: Ea-arkivet

¹⁷⁰ TGM: Ea-L0082

feriekoloni i Melum var en koloni for trengende arbeiderbarn, i tillegg til det faktum at feriekolonien lå i PP sin naboby Skien, kan selvfølgelig ha hatt en betydning for deres vurderinger. En annen grunn til at PP sendte varer til feriekolonien i Melum, var at feriekolonier for barn var en viktig sak for Sigurd Keim. I 1942 skrev Sigurd Keim til Porsgrunns Dagblad at han minnet folket om viktigheten med forebyggende helsearbeid for barn. Han mente at feriekoloniene var et viktig bidrag til å forebygge helsen til barn under krigen.¹⁷¹ Med Sigurd Keims uttalelse i avisen om viktigheten av feriekoloniene for barns helse, ville det kunne oppfattes hyklersk hvis hans fars bedrift ikke hjalp feriekoloniene.

Det som var fellesbudskapet i brevene til PP, var at de ønsket å få eller kjøpe porselen. Samtidig gir disse fortellingene et større budskap i det historiske bilde. Det at en frue ønsket å kjøpe porselen til datterens bryllup sier noe om hvordan den normale hverdagen i samfunnet fortsatte. Et annet eksempel på en motsatt situasjon var sykehusene som ønsket å få porselen som de kunne servere mat på til sine pasienter. Dette gir et bilde om en desperat mangelsituasjon hos noen i samfunnet under krigen. Det er dette som er spennende ved å lese de ulike brevene til PP under krigen, for man får et så stort innblikk i hvordan det var å bo i Norge under krigen. Det at flere kunder fortalte om ønske om gaver til bryllup viser at selv under kritiske situasjoner klarte folk å finne lykke. Samtidig ser man ved eksempler fra sykehusene at krigen var forferdelig. Krigen førte til mange dødsfall og skadde, som igjen førte til desperate tilstander på sykehusene. Selv om brevene ikke var ment til å fortelle oss dette, er det det fortellingene forteller oss i ettertiden. Brevene har blitt et blikk inn i følelseslivet til folket. Brevene viser mer enn det tall kan vise oss, det viser oss om hvordan folket egentlig hadde det. I noen av brevene fra privatpersoner kan det ha blitt gjort dramatisering av situasjonen for å få en større sjans for å kunne få nettopp porselen. Men dette gir ikke et falskt bilde av virkeligheten, det viser heller hvilken situasjon folk var i. Brevene viser at personene var i en desperat situasjon som førte til at dem måtte lyve for å forsøke å få kjøpt porselen. Selv om personene fortalte om deres situasjon, endret det ikke noe for dem, de fleste fikk et nei av PP under krigen, da deres produksjon var utsolgt.

Tom Nilsen og Harald Berntsens bok tolket at privathandelen ble kuttet ned på grunn av fabrikken gikk over til rein krigsproduksjon.¹⁷² Ut ifra det materialet jeg har gått gjennom er jeg delvis enig i deres påstand. Jeg er enig deres konklusjonen om at fabrikken gikk over til

¹⁷¹ Porsgrunns Dagblad 29.juli 1942, s.2

¹⁷² Harald Berntsen Tom Nilsen 2012, s.54

krigsproduksjon. Det som gjør at jeg er enig i dette er at PP erstattet handelen med de norske privatpersonene med å produsere porselen til det tyske militæret. Det jeg ikke er enig i er at dette er den eneste grunnen til at PP gikk med et økonomisk overskudd gjennom krigen.

5.1.3 Tyske forhandlere og det tyske militæret

PPs handel med tyske forhandlere var i hovedsak kun import. Da det kom til eksport, var det mer eller mindre kun handel med det tyske militæret. Handelen med det tyske militæret kan deles inn i to. De tyske militærbestillingene var forskjellig ut ifra om de kom fra militærledelsen, eller fra de militære avdelingene.

Bestillinger fra de militære avdelingene var bestillinger adressert til «feltposter».

Feltpost er de postorganene som i krig og under øvelser i fred formidler postforsendelser mellom militære avdelinger og det sivile postvesen. Under slike øvelser tildeles de enkelte avdelingene et feltpostnummer som erstatter navn og adresse, for på denne måten å søke å hindre at avdelingens identitet, gruppering og styrkeforhold blir røpet gjennom postgangen.¹⁷³

Da disse feltpostene var anonymiserte, kan man ikke vite om dette var sendinger som ble sendt til Tyskland, eller til tyske styrker i Norge. Det man kan si om feltpostbestillingene er at de var store, mye større enn enkeltbestillingene til den vanlige norske forhandler. Mange av disse meget store bestillingene kom i 1943. Disse store bestillingene kunne være på 50 000 kaffekopper og 30 000 dype tallerkener.¹⁷⁴ Keim hevdet at bestillingene fra det tyske militæret kun besto av 20% av produksjonen.¹⁷⁵ Dette er vanskelig å tro at den tyske handelen ikke var en større del av produksjonen når man leser om bestillingene fra for eksempel feltpostene. Da de militære bestillingene må ha tatt en stor del produksjonen under krigen, var det nok disse bestillingene som gjorde at PP ikke kunne ta imot bestillinger fra privatpersoner.

¹⁷³ Store Norske leksikon

¹⁷⁴ TGM: Ea-L0023

¹⁷⁵ TGM: Ea-L0099

Feltpostbestillingene besto som oftest av vanlige varer som kaffekopper, tallerkener og askebegre. Den andre gruppen tyske militærbestillinger besto sjelden av slike varer.

Bestillinger som var ment til den tyske militæreliten besto gjerne av finere gjenstander. Det kunne være askebegre med inngraveringer, og isbjørner med og uten inngraveringer.¹⁷⁶

Det var gjerne i disse bestillingene til militæreliten man ser ønske om de ulike nazistiske symbolene. Man ser at hakekorset går igjen, men man finner også eksempler på vikingskip. Dette var fordi nazistene lenge hadde vært fasinert av det norrøne.

Blant organisasjonene som PP solgte produkter til, er det enkelte som skiller seg ut. Flere kjente nazistiske organisasjoner handlet varer av PP. Disse bestillingene var i ulikt omfang, men alle viser at PP solgte produkter til det tyske militæret.

PP leverte porselen til flere militære grupper, blant annet hadde PP en handelsavtale med den tyske Organisasjonen Todt. Organisasjon Todt ble opprettet av Adolf Hitler i 1938, og de fikk navnet sitt i starten av krigen i 1939. Organisasjon Todt drev først og fremst med veiarbeid, blant annet motorveier i Tyskland. Organisasjonen Todts mannskap i de okkuperte landene besto av frivillige, men fra 1943 ble krigsfanger og tvangsarbeidere også benyttet. PP leverte porselen til denne organisasjonen. På grunn av den begrensede produksjonen til PP, måtte PP derfor si nei til levering av porselen til andre tyske militære grupper, og heller prioritere store organisasjoner som Organisasjon Todt.¹⁷⁷ Noen av de første som ble sendt til Porsgrunn by fra Tyskland var ingeniører fra Organisasjon Todt. Disse kom for å organisere bygging av arbeidsleire.¹⁷⁸ Også i bestillingene fra Organisasjon Todt ser man et ønske om et felles symbol på sine bestillinger. Her ble symbol brukt som å en måte å vise tilhørighet til sin organisasjon.

Figur 7:Krus,2021,

Digitaltmuseum

[\(<https://digitaltmuseum.no/021028273930/kopp>\)](https://digitaltmuseum.no/021028273930/kopp)

¹⁷⁶ TGM: Ea-L0020

¹⁷⁷ TGM: Ea- L0011

¹⁷⁸ Jon Skeie 2007, s.288

Organisasjon Todt etablerte en egen gruppe i Norge, denne fikk navnet Einsatzgruppe Wiking. Gruppen hadde sitt hovedkvarter i Oslo, men arbeidet over hele Norge. Blant annet bygget de riksvei 50, som i dag er E6. Einsatzgruppe Wiking ble etablert den 1. april 1942 og gruppen ble ledet av Willi Henne. Gruppen besto av frivillige, men også krigsfanger og tvangsarbeidere. Gruppen besto av flest nordmenn, men også arbeidere fra Tyskland og en rekke andre nasjoner. I 1944 besto Einsatzgruppe Wiking av opp imot 90 000 arbeidere.¹⁷⁹ Man ser bestillinger fra Einsatzgruppe Wiking allerede i juli 1943, der de hadde en rekke

store bestillinger. Bestillingene hadde gjerne få artikler som kopper og tallerkener, men det var gjerne mellom 250 til 1500 av hver artikkel. Bestillingene kom hyppig, gjerne flere ganger i måneden.¹⁸⁰ I 1944 skilte Einsatzgruppe Wiking seg ut i bestillingslistene til PP, spesielt med 6 store bestillinger bare i januar. Disse bestillingene bestod gjerne av de vanlige produktene som tallerkener, kopper, kaffekanner, potet-skåler og grønnsakskåler (og noen flere varer), men bestillingene varierte fra fem stykker av hver artikkel til 5000 av hver artikkel.¹⁸¹ Einsatzgruppe Wiking hadde sin siste bestilling fra PP den 18. april 1945. Einsatzgruppe Wiking hadde en rekke bestillinger frem til den siste bestillingen i april. Disse bestillingene besto av få artikler, som for eksempel sausenebb og potet-skåler, disse bestillingene var på gjerne 200-900 av hver artikkel.¹⁸²

Det var ikke bare arbeidsgrupper og militære grupper som fikk kjøpe porselen av fabrikkene. Politikere og nazistiske øvreklassefolk fikk også kjøpe porselen. En av de som fikk kjøpe porselen var Deutsches Haus i Oslo. For i Karl Johansgate 37, en bygning som i 1910 ble overtatt av Oslo Handelsstand Forening, ble under okkupasjonen gjort om til Deutsches Haus. Deutsches Haus var et sted der nazistisk personell fikk oppvartning før de dro til Deutsches Theater som lå like ved.¹⁸³ Deutsches Haus bestilte flere store partier med porselen med det

Figur 8: Kopp, 2021, Digitaltmuseum

<https://digitaltmuseum.no/021028273930/kopp>

¹⁷⁹ Gunnar D. Hatlehol

¹⁸⁰ TGM: Ea-L0033

¹⁸¹ TGM: Ea-L0104

¹⁸² TGM: Ea-L0065

¹⁸³ Oslo Museum s.6

«nazistiske-monogram» på. Her kunne man se bestillinger på 500-2000 stk. av hver artikkel.¹⁸⁴ Deutsches Haus bestilte kopper med det «nazistiske-monogram» grunnet tyveri av kopper. Her ser man viktigheten av å ha et symbol som kan vise eierskap over produktet. Ved å merke koppene med «nazistiske-monogram» viser Deutsches Haus i Oslo en tilhørighet til nazismen, samtidig som de forhindrer at folk skulle stjele med seg koppene deres.¹⁸⁵

De tysk-norske hirdskolene og frontkjempeskolene kjøpte også porselen av PP under krigen. Hirdplikten som kom til Norge:

Fra 1941 var medlemskap i Hirden obligatorisk for mannlige partimedlemmer født mellom 1920 og 1924. Dette ble utvidet til alle mellom atten og tretti år. Fra 1943 ble det obligatorisk for alle mellom atten og 55 år, men dette ble aldri helt gjennomført i praksis. Med disse reglene skulle det vært opp mot 30 000 medlemmer, men man klarte altså ikke å få inn mer enn omkring 8500.¹⁸⁶

På grunn av denne Hirdplikten ble det etablert flere hirdskoler, blant annet Hirdskolen i Kviteseid i Telemark. Denne hirdskolen ble gjort om til Frontkjemperskole og opplæringscenter for frontkjempere før den rakk å bli tatt i bruk som hirdskole. Frontkjemperskolen i Kviteseid hadde den 24. februar 1945 en bestilling til PP. Bestillingen var på 50 kopper, 50 skåler og 50 asjetter, den var også på 6 stekefat og potetfat og 12 mugger.¹⁸⁷ Dette var ikke det eneste opplæringsstedet PP leverte varer til. For den 24. april 1945 leverte PP 500 krus og spiseboller, pluss 50 fat og melkemugger til Nasjonal Samling Ungdomsfylking i Oslo.¹⁸⁸ Nasjonal Samling ungdomsfylking var NS sin ungdomsorganisasjon. Den var formet etter Hitler-Jugend modellen i Tyskland. Dette var en ungdomsorganisasjon som hadde til hensikt å ta hånd om oppdragelsen av landets ungdom.¹⁸⁹

Selv om det kunne virke som om PP prioriterte sine tyske kunder, ble den norske lokalhandelen prioritert fremfor den tyske lokalhandelen. Münch & Co, en stor tysk leverandør av porselen, kontaktet PP i 1942, da de ville være leverandør for PP sine produkter i Tyskland. De ville tilby det tyske folk disse norske porselensvarene som PP produserte. Dette sa PP nei til, og begrunnet det med at de hadde en kvote der de måtte prioritere det norske lokalk markedet.¹⁹⁰ Det at PP valgte å ikke handle med tyske butikker får meg til å undre. Dette viser samtidig til den nasjonalismen NS sto for. Deres nasjonalistiske tankegang

¹⁸⁴ TGM: Ea-L0007

¹⁸⁵ TGM: Ea-L0023

¹⁸⁶ Lokalhistoriewiki

¹⁸⁷ TGM: Ea-L0098

¹⁸⁸ TGM: Ea-L0098

¹⁸⁹ Ole Kristian Grimnes 2018, s.334

¹⁹⁰ TGM: Ea-L0014

hadde fokus på at Norge skulle klare seg selv. Dette kan være en av grunnene til at de valgte å fokusere på de norske butikkene. Samtidig forklarer ikke dette hvorfor fabrikken da hadde handel med det tyske militæret. Det kan hende de beholdt sine norske kunder da de visste at konkurransen kunne blitt større i Tyskland, og at det derfor var tryggere å selge sine porselensprodukter i Norge.

Sigurd Keim var ikke bare medlem i Industriforbundet, han var som sin far medlem i NS. Med dette var han også medlem av Normannklubben. Normannklubben var en hemmelig eliteklubb bestående av 211 NS-medlemmer.¹⁹¹ Det var tydelig at PP prioriterte produksjon til denne «elite-klubben». Det var flere grunner til dette, først og fremst fordi de laget porselen med elfenben. Elfenben var noe fabrikken måtte begrense bruken av på grunn av at dette var en dyr vare, men også at det var en vare som var vanskelig å skaffe. En annen grunn til at man ser at klubben ble prioritert var at klubben fikk tilbud om å låne tallerkener i ønsket mengde frem til deres egne tallerkener var ferdig produsert.¹⁹² Handelen med Normannklubben ble behandlet ulikt i forhold til andre private klubber, da Normannklubben fikk handle selv uten kvote, mens andre klubber ikke fikk det. Om klubben gikk under den militære handelskvoten vet jeg ikke, men det ville vært merkelig hvis en privat «herreklubb» gikk under det militære styrets kvote.

PP sendte et brev til Nidaros, avis i Trondheim, den 31. juli 1945. Dette brevet var ment som en rettelse av en uttalelse i deres avis:

I Deres avis for 26/7 er inntatt en uttalelse fra en ledende stentøiforretning hvor det bl.a. heter at tyskerne tok 80% av porselensproduksjonen. Da vår fabrikk er den eneste i landet som produserer bruksporselen, kan det følgelig ikke være andre enn vi som har levert tyskerne 80% av vår produksjon. Dette har ikke noget med virkeligheten å gjøre, og vi finner det derfor å være på sin plass at de riktige tall kommer frem, når spørsmålet først er reist. I årene 1942 og 1943 leverte vi tyskerne ca. 20% av vår produksjon. Det øket i 1944 til 29% som er det meste de noge gang rekvirerte fra oss. I de fire første mndr. Av 1945 var kvantumet 21%. Resten av vår produksjon har hele tiden kommet det civile behov til gode gjennom våre gamle forbindelser som er blitt tildelt våre varer på grunnlag av tidligere forbruk og innsending av kjøpekort. Som følge av modernisering og omlegning fra kullfyring til elektrisk brenning i 1939 har vi også hatt en del økning av produksjonen, så at sammenligne med før krigen har det norske marked ikke fått noget vesentlig mindre våre produkter i disse årene trots tyskernes rekvisisjon. Selv om dette nu er bortfalt, kan det dessverre ikke ventes noget øieblikkelig bedring, da vi fortiden ikke har full drift på grunn av vanskeligheter med råmaterialer og mangel på fagfolk.¹⁹³

¹⁹¹ Ola Karlsen 2020, s.13

¹⁹² TGM: Ea-L0073

¹⁹³ TGM: Ea-L0099

Denne rettelsen i Nidaros avis var nok viktig for PP. Flere i fabrikkens ledelse ble dømt for landssvik etter krigen, og ved denne rettelsen i Nidaros avis var nok på mange måter et forsøk på å renvaske ryktet til fabrikken. Ut ifra det arkivmaterialet Telemark museum har om denne tidsperioden til PP finnes det ingen tall på om denne rettelsen er fakta eller ikke. Etter å ha gått igjennom handelskorrespondansen til PP fra krigen, vil jeg påstå at denne uttalelsen til PP til en viss grad stemmer. Det var i større grad etterspørsel etter varer fra norske bedrifter enn det var fra tyske militærstyrker. Samtidig vil jeg tro at tallet var høyere enn det Keim gir uttrykk for i denne rettelsen i Nidaros. Jeg tror at handelen med den norske befolkningen var større enn handelen med de tyske kundene, men at den tyske handelen var på mer enn 20-29% av PPs produksjon. Denne uttalelsen i Nidaros avis viser to viktige ting. Det viser først og fremst hvilket syn befolkningen hadde til PP sin produksjon under krigen. Det hadde tydeligvis oppstått et rykte om at PP var tyskervennlige, noe som ikke var feil grunnet ledelsens NS-tilknytning. Men uttalelsen viser også til PP sitt faktiske bidrag til det sivile Norge under krigen.

Selv om det kan virke som om handelen PP hadde med de tyske kundene ikke var så stor, er det viktig å se på antallet porselen de tyske kundene kjøpte. En norsk leverandør handlet kanskje hyppigere med PP, men som man blant annet ser i bestillingene fra det tyske militæret er deres bestillinger større. Handelen med det tyske militæret var kanskje ikke en belastning på produksjonen, men da bestillingene var store tok de nok mye av produksjonen. Så store bestillinger krevde mye arbeid, men som igjen ga PP inntekter.

5.1.4 Hvem importerte PP fra?

Importen til PP var i stor grad preget av handel med Tyskland, men det var noen produkter, som for eksempel glødestaver, som PP måtte importere fra Sveits. At PP importerte fra Tyskland under krigen var ikke noe nytt, da de også gjorde dette før krigen. Det som fikk importen til å skille seg ut fra tidligere var at det hadde blitt vanskeligere å importere. Den var blitt vanskeligere da de ulike produksjonene ble hemmet av krigen, ved at det var satt kvoter på enkelte varer. Transport var også med på å gjøre importen vanskelig, da de fleste varene ble transportert over havet, og havet var preget av krigen. Da Norge ble okkupert ble det nye regler for import, det ble derfor viktig å søke om tillatelse til å importere. Det var viktig for tyskerne å ta kontroll over handel og næringsliv, dette var en viktig del av okkupasjonen av

Norge. Det var derfor viktig for PP å få tak i importlisenser, da man etter det nye reglementet kun kunne importere varer som var ytterst nødvendige.

Man ser et opphold i importbestillinger mellom april og juli 1940. Dette kom nok av uroen i næringslivet etter okkupasjonen av Norge. Det var kun et unntak, og det var en bestilling på 31 malerpensler fra Gneist & Wenzel.¹⁹⁴ Til tross for en bestillingsstopp på noen måneder fikk ikke dette noen store konsekvenser for fabrikken. Dette kan tyde på at fabrikken hadde et lager av produkter. Dette lageret gjorde at det å ikke få varer i en periode ikke bød på noen problemer for fabrikken. Om det var tilfelle at PP hadde et lager med produkter, ville dette vært en fordel for fabrikken de neste årene med tanke på knappheten av varer under krigen.

Den 15. mars 1940 ser man at PP importerte et vannfilteranlegg fra Herrn. Willi Aevermann.¹⁹⁵ Samme år importerte PP store mengder farger fra Dr. Julius Bidtel Keram. Chem. Fabrik. Importbestillingene varierte i størrelse, mellom 2 kilo til 15 kilo av hver farge.¹⁹⁶ Disse bestillingene viser at selv om importen var regulert under okkupasjonen, fikk PP handlet materialer til sin produksjon.

I 1941 var råstofftilførselen til PP, tross visse transportvasker, tilfredsstillende ifølge fabrikkens egne beretninger. Enkelte av kjemikalene de hadde brukt før krigen var ikke lenger mulig å få tak i. De måtte for eksempel vurdere om de skulle gå fra elfenben til hvite porselensvarer.¹⁹⁷ Dr. Julius Bidtel, Maschinenfabrik Dorst A.-G. og Buntpapierfabrik A.G. Aschaffenburg var tre av forretningene i Tyskland som leverte disse kjemikalene og andre varer PP trengte i produksjonen sin. Ut ifra bestillingene tydet det på at PP hadde hatt handelsforhold til disse bedriftene fra før av. Dette gjorde at handelen med forretningene ble videreført under krigen, og PP måtte ikke skape nye handelsrelasjoner. Hvis PP hadde måttet skape disse relasjonene under krigen ville nok situasjonen vært en annen. Det kan fort tenkes at PP også ble prioritert som kunde hos enkelte bedrifter. Samtidig ser man at PP ble nedprioritert av andre forretninger da enkelte forretninger kun hadde mulighet til å produsere til sin tyske kunder.

Det ble i 1942 forsøkt opptil flere ganger å få importlisenser på glødestaver fra Sveits. Den 24. mars fikk PP godkjent sin søknad om importlisens på glødesvarer. Da PP igjen samme år

¹⁹⁴ TGM: Ea-L0093

¹⁹⁵ TGM: Ea-L0074

¹⁹⁶ TGM: Ea-L0086

¹⁹⁷ TGM: Ea-L0004

skulle søke om importlisens på glødestaver fikk de avslag 18. august og 18. desember.¹⁹⁸ Ustabiliteten i godkjenningen av importlisensene gjorde at PP fikk flere brev fra ulike leverandører i Sveits. Disse leverandørene etterspurte informasjon fra PP om når PP ville få importlisenser, slik at de kunne få sendt dem glødestavene. Problemet med importlisenser fortsatte i 1943, da måtte PP søke om hastelisenser på glødestavene på grunn av stor mangel av denne varen.¹⁹⁹

I 1942 fikk PP en rekke betalingsvarsler fra Sveits. Det var to i februar, en i april og en i mai.²⁰⁰ Betalingsvarslene kom fra Elcalor A.G. Aarau. Kilden beskriver ikke noe om hvorfor disse betalingsvarslene kom, eller om de ble betalt, men de sier noe om hvilken ustabilitet det var i handelen mellom Sveits og PP.

Det var hele fem bestillinger av glødestaver i 1942, der bestillingene lå på mellom 60-100 glødestaver.²⁰¹ Glødestaver var varmeelementer til de elektriske tunellovnene som kom til fabrikken i 1939. Disse ble brukt i fabrikkens produksjon frem til 1997, da de ble fornyet. Glødestavene var derfor nødvendige i produksjonen for at de elektriske ovnene skulle fungere.²⁰² Da disse glødestavene var til de elektriske tunellovnene viser det hvor viktig det var for produksjonen at PP fikk kjøpt stavene. Det viser også hvor kritisk det var for PP å få disse lisensene. Ustabiliteten rammet derfor PP tungt, da dette gikk ut på produksjonen.

Dette eksemplet med glødestavene viser hvordan krigen påvirket PP sin handel. Den påvirket PP da den skapte en ustabilitet. Denne ustabiliteten påvirket ikke bare PP, den påvirket også selskapene i Sveits. Slike påvirkninger kunne være avgjørende for en fabrikk som PP, da slike varer var viktige for å holde produksjonen i gang.

Det var ikke bare fra Sveits PP importere varer, de importerte også varer fra Danmark. Den 12.mai 1942 fikk PP valutalisens for å handle kugleflint fra Danmark. Det var «Dansk Flint-Export» PP handlet denne kugleflinten fra. Kugleflint var viktig for produksjonen da kugleflinten ble brukt til knusestein i rørmøllene.²⁰³ På samme måte som det var viktig å få tak i glødestaver, var kugleflinten viktig for PP. Det var derfor viktig for PP sin produksjon at de fikk valutalisens slik at de kunne handle med Danmark. Det var også viktig at de i det hele

¹⁹⁸ TGM: Ea-L0008

¹⁹⁹ TGM: Ea-L0009

²⁰⁰ TGM: Ea-L0009

²⁰¹ TGM: Ea-L0009

²⁰² Ingar Stamland (Tidligere formann i brenneriet til PP)

²⁰³ Caroline Klavenes 2020, s.5 og TGM: Ea-L0023

tatt fikk tillatelse at okkupasjonsmakten å handle med andre enn Tyskland, da mangel på tillatelse kunne skapt produksjonsvansker.

Den 21. oktober 1940 søkte PP etter svensk valuta. Dette trengte PP til å handle inn svamper. De understrekte at dette var svamper som var meget viktig for produksjonen til PP. Disse svampene var det ikke mulig å få kjøpt i Norge, derfor var det veldig viktig for fabrikken å få denne valutaen.²⁰⁴ Da PP søkte om tillatelse til å importere svamp fra Sverige hos Norges Industriforbund den 13. januar 1941, fikk de kun halvparten av det de søkte om.²⁰⁵ PP møtte også på problemet med handel med Sverige i 1942, da PP ble nektet importlisens både i juni og september fra Departementet for handel, industri, håndverk og fiskeri.²⁰⁶

Importen fra Tyskland var en nødvendighet, men som man ser var importen med andre land like viktige for at PP skulle holde produksjonen i gang. Produktene PP importerte fra Sveits, Sverige og Danmark var produkter til maskineriet. Jeg vet ikke om produktene PP importerte fra for eksempel Sveits var å få tak i i Tyskland, men ut ifra korrespondansene kan det virke som om PP allerede hadde kontakt med selskapene i Sveits, Sverige og Danmark før krigen. Hvis PP da skulle fått nye handelsavtaler med Tyskland ville ventetiden vært ødeleggende for driften til PP under krigen. Hvis PP hadde vært nødt til å bytte leverandør til nye tyske leverandører kunne dette ført til at PP ble nedprioritert av de nye tyske fabrikkene. Det var derfor avgjørende for PP å kunne fortsette importen fra Sveits, Sverige og Danmark.

Tyskland skiller seg ut i korrespondansearkivet til PP når det kommer til import. Dette kom nok ikke kun av at Tyskland hadde okkupert Norge for mange av kontaktene PP hadde med de tyske fabrikkene hadde PP allerede før krigen. Kaolin var blant annet noe PP lenge hadde importert fra Tyskland. Importen fra Tyskland var «livsviktig» for produksjonen. Det skjedde flere ganger under krigen at PP måtte sende purringer på kaolin-bestillinger, da dette var et meget viktig produkt for porselenet.²⁰⁷

Ser man på krigen som en helhet er det hovedsakelig kaolin, bogen, altså mønsterark, og farger PP importerte fra Tyskland. Det var flere firmaer som gikk igjen under hele krigen, deriblant «Deutsche Gold- und Silber- Scheideanstalt», «Gneist & Wenzel» og «Fr. Meyer's Sohn Lübeck». Disse tre firmaene leverte både fargestoffer, mønsterark og kaolin, og dette

²⁰⁴ TGM: Ea-L0092

²⁰⁵ TGM: DGB – L0004

²⁰⁶ TGM: Ea- L0008

²⁰⁷ TGM: Ea- arkivet

gjerni i store mengder. Et eksempel på dette var den 11. oktober 1941 da Fr. Meyer's Sohn leverte 200 tonn med kaolin til PP.²⁰⁸ Det var leveringer på denne størrelsen PP mottok fra disse firmaene under krigen. Dette sier noe om i hvilken størrelse produksjonen til PP var. De siste bestillingene man ser til Fr. Meyer's Sohn var i mars 1945. Da handlet PP 200 tonn med kaolin fra Fr. Meyer's Sohn. I januar og februar hadde PP bestilt 10 000 kg modellgips, 560 tonn kaolin og 100 tonn keramikk.²⁰⁹ Om PP handlet med Fr. Meyer's Sohn etter krigen er vanskelig å si ut ifra de kildene jeg har hatt tilgang til.

PP sendte flere brev til tyske fabrikker angående manglende kaolin. I disse brevene presiserte PP at de muligens m tte stoppe sin produksjon hvis ikke leverandørene kunne levere produktene. Det er vanskelig å si om dette var et faktum eller en måte å få fortgang i prosessen, men ut ifra brevene må vi gå ut ifra at kaolin flere ganger ble en mangelvare for PP. Dette var med på å forsinke produksjonen til PP, da kaolin var og er, et veldig viktig materiale i porselen.²¹⁰

I 1944 m tte PP be om telegramtillatelse til utlandet. Dette søkte de hos Generaldirektoratet for Telegrafverket i Oslo. De søkte om tillatelse med begrunnelsen om at fabrikken stort sett var henvist til tyske forhandlere og derfor måtte ha kontakt med dem for å kunne ta raske beslutninger. Disse raske beslutningene måtte tas for å forhindre eventuelle feil ved bestilling eller transport. Tillatelsen omhandlet telegram-kontakt med 20 ulike fabrikker i Tyskland.²¹¹

Importen fra Tyskland ble vanskeligere i 1944 på grunn av innstramningene som kom i handelsloven. Dette gjorde at PP fikk avslag på flere av søknadene om å handle inn varer fra Tyskland. Med innstramningene kunne man kun importere det som var høyst nødvendig for fabrikken.

Det er tydelig at importen til PP ble påvirket av krigen. PP måtte forholde seg til et nytt reglement når det kom til import. Dette reglementet gjorde at det i enkelte tilfeller ble problematisk for PP å importere. PP m tte hele tiden søke om tillatelser, og da flere av disse ikke ble godkjent skapte dette en ustabilitet hos PP. Denne ustabiliteten kunne vært verre, for PP fikk inn varer. PP gjorde endringer i sin produksjon slik at denne ustabiliteten ikke skulle påvirke produksjonen så hardt.

²⁰⁸ TGM: Dgb-L0001

²⁰⁹ TGM: Ea-L0098

²¹⁰ TGM: Ea-arkivet

²¹¹ TGM: Ea- L0070

I PP sin driftsberetning ble det skrevet at de hadde et håp om å få inn china clay fra England i starten av 1946. Den 30. oktober 1945 bestilte PP to typer china clay, nummer 9 og nummer 10. De bestilte de 400-500 tonn av hver. De bestilte china clayen fra «Messrs. Watts, Blake, bearne & Co Ltd. Newton Abbot».²¹² PP bestilte også fargestoffer fra England. Blant annet 2 kg Brigh Gold og 1kg Matt gold fra Baker Platinum Ltd. i London den 20. desember i 1945.²¹³ Da fabrikken slet med å få inn materialer etter krigens slutt var dette virkelig et håp å få inn materialer. Uten disse varene fra England ville det vært vanskelig for PP å holde produksjonen i gang etter krigen.

Den 21. desember 1945 sendte PP en søknad til «Det Kongelige Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet» i Oslo. I søknaden spurte PP om «det ærede departementet» hadde et innkjøps- eller informasjonskontor i USA som kunne tenke å gi PP opplysninger om leveringsdyktige amerikanske firmaer av maskiner til porselensfremstillinger.²¹⁴ Dette viser at PP fort var på leiting etter andre leverandører de kunne handle med etter krigen.

Gjennom krigen skaffet PP tilstrekkelig med varer til å holde produksjonen i gang. Nora Gulbrandsens ide om å bruke en norsk leire i sin produksjon var viktig, da de råvarene de vanligvis ville brukt ikke var så lette å importere på grunn av krigen. Det faktum at PP allerede hadde en forbindelse med tyske forretninger før krigen, kan nok ha gjort importen under krigen noe lettere.

PP sin handel med Tyskland gikk ikke ubemerket hen i utlandet. Allerede i februar 1940, to måneder før Norge ble okkupert, ble PP advart mot å handle med tyske makter. Blythe colour works i England sendte PP et brev den 20. februar.

«We understand that the Germans are still sending Colours, either directly, or indirectly through agents, to your country. For what purpose? To provide them with foreign currency, with which to purchase materials for munitions to be used for blowing your factory to pieces – for Germany will not hesitate a second to invade your country and violate your neutrality if she sees any momentary advantage to be gained in doing so. When the Germans were selling at low prices in France and Belgium years ago, we pointed out the same thing to our friends there – that the Germans were out to get foreign currency at any price, for War purposes. Does anyone now doubt that the German idea was to annex each small neighbouring country by force, one at a time? By purchasing German goods, you are helping towards your own national extinction. On the other hand, does anyone doubt that this country is fighting for the freedom of all small nations? We ask for nothing, and threaten none. We only beg leave to point out that, by diverting what business you can to Britan and France, you are not only helping the Allied cause but yourselves also. Please, therefore, continue to favour us with your esteemed

²¹² TGM: Ea- L0098

²¹³ TGM: Ea-L0085

²¹⁴ TGM: Ea-L0062

orders and enquires for Ceramic Colours. All our younger men are now with the Forces, but the management and technical staff remain, and will remain, and we can rapidly and efficiently cope with any orders or enquiries you may favour us with. We can match up, usually by return of post, any German colour you may be using, and our prices will undoubtedly be lower. Export trade is vital to us in our War effort, and we are confident that you will lend us your co-operation. Thanking you sincerely for past favours, we remain, Dear Sirs.»²¹⁵

Det finnes ikke noe svar til dette brevet i arkivet, men det kan komme av flere grunner. PP sin ledelse så nok ikke på Tyskland som en trussel på samme måte som dette firmaet i England. Selv i en situasjon der PP hadde sett Tyskland som en trussel, ville det vært umulig for dem å handle med England under krigen. Både forbud og handelsblokader ville hindret denne handelen. Samtidig er det interessant å tenke på at fabrikken ikke ga noen tegn i sine korrespondanser på at de forberedte seg til en eventuell krig. Det er vanskelig å si om dette var bevisste eller ubevisste valg. Med tanke på Sigurd Keims verv kan det tenktes at fabrikken ikke så på krigen som en fare. Dette blir selvfølgelig kun spekulasjoner, men med tanke på at fabrikken fikk dette brevet fra England skulle man tro at fabrikken ville vært mer varsom med sin handel med Tyskland på 1940-tallet.

Ledelsens politiske og nasjonale tilknytning til Tyskland var nok også med på å gjøre handelen lettere. Det var ikke språkvansker, og Keim hadde erfaring med hvordan handelen i Tyskland foregikk. Keims politiske forhold kan nok tenkes å ha gjort enkelte godkjenninger av handelstillatelser enklere.

5.1.5 Handelen til PP kort oppsummert

Gjennom brevene PP mottok under krigen har jeg fått et bilde av hvordan krigen påvirket handelen til PP. Når man da skal oppsummere handelen til PP under krigen, er det vanskelig å se bort fra handelen med den tyske krigsmakten. Handelen med Tyskland var ikke noe nytt før krigen, spesielt ikke når det kom til importen. PP hadde allerede kontakter med tyske fabrikker, noe som gjorde det lettere å fortsatt ha handel med dem under krigen. Dette var nok en av faktorene som gjorde at PP fikk importert så mye råvarer som de gjorde. Hvis disse kontaktene måtte ha blitt etablert etter krigens start, kunne nok importen sett annerledes ut enn det den gjorde.

²¹⁵ TGM: Ea-L0083

En annen viktig faktor som spilte inn da det kom til handelen til PP under krigen, var at ledelsen allerede hadde en NS-relasjon. Ledelsen måtte ikke «tvangs-nazifiseres» under andre verdenskrig noe som gjorde det enklere for ledelsen å godta at de måtte handle med det tyske militæret. Handel med det tyske militæret var en viktig inntektskilde, spesielt i 1943 var denne eksporten en stor del av årets salg. Ledelsen hadde ikke kun en NS-tilknytning, direktørens sønn, Sigurd Keim, hadde direkte kontakt med den nazistiske eliten i Norge gjennom sitt medlemskap i Normannaklubben.²¹⁶ Dette medlemskapet ga Keim viktige kontakter under krigen. Disse kontaktene var nok med på å skape en god kundekrets blant den pengesterke delen av befolkningen i Norge under krigen.

Da det kom til den norske handelen var det hovedsakelig det private markedet som ble rammet. Man kunne ikke lenger handle porselensvarer direkte fra fabrikken, da fabrikkens produksjon var utsolgt gjennom hele krigen. Dette økte trykket på de lokale glassmagasin og grossister. Disse måtte følge den kvoten de fikk, noe som førte til en generell stor etterspørsel etter porselen under hele krigen. Denne store etterspørselen gjorde at fabrikken hele tiden kunne ha en utsolgt produksjon. PP fikk henvendelser fra forretninger over hele landet. De av forretningene som hadde handlet med PP før krigen, fikk en handelskvote under krigen. Dette var på grunn av en hardt presset produksjon. PP hadde ikke mulighet til å produsere produkter til nye kunder.

Det er fascinerende hvor mye man kan lære av Norges krigshistorie i PP sine korrespondanser. Med et utgangspunkt i bestillingene fra PP sine kunder lærer man om hva som skjedde i Norge under krigen. Brevene med bestillinger av porselen forteller om situasjoner i Norge under andre verdenskrig. Fortellingene beskriver situasjoner som bombing i Bergen eller om eliteklubben Normanna i Oslo, begge viktige deler av Norges krigshistorie som er med på å gi et helhetlig bilde av hva som skjedde i Norge mellom 1940 til 1945. Situasjonene sier ikke bare noe om krigen, men den sier også noe om hvor viktig porselenet var for befolkningen.

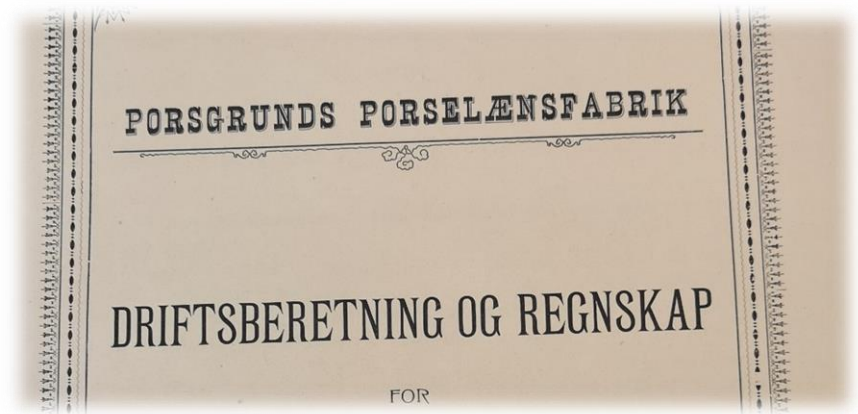
²¹⁶ Ola Karlsen 2020, s.318

5.2 Økonomi

PP gikk i tidsrommet 1940 til 1945 med overskudd. De måtte endre produksjonsmetoden sin til en mer leirebasert produksjon, men dette reddet produksjonen.

Hadde de ikke funnet denne måten å lage porselen på,

ville de heller ikke kunne solgt produkter i den mengden de gjorde, da de ikke ville hatt nok produkter. I denne delen av oppgaven vil jeg se litt på regnskapet i driftsberetningene til PP under krigen. Det er dessverre ikke mye av regnskapet til PP fra krigen i arkivet, så i denne delen vil jeg ta utgangspunkt i det som finnes av regnskap i PPs driftsberetninger.

Figur 9: Driftsberetning og regnskap, 1939, TGM: At-L0004

5.2.1 Driftberetning og regnskap

I 1939 anskaffet PP et nybygg og elektriske tunnelovner. Dette førte til ekstra utgifter for PP både fordi fabrikken måtte ta opp nye lån og fordi de nye elektriske ovnene brukte en del ekstra strøm. Nybygget og utgifter til de elektriske ovnene gjorde at fabrikken fikk et mindre overskudd i 1940.²¹⁷ Installasjonen av de elektriske tunnelovnene ville vise seg å være en god investering for fabrikken, da fabrikken gikk inn i en tid der råvarer skulle vise seg å være vanskeligere å få tak i.

²¹⁷TGM: At-L0004

5.2.1.1 Overskuddene gjennom krigen

Når man ser på regnskapet i driftsberetningene til PP under krigen, er det ikke vanskelig å se at PP gikk i overskudd alle krigsårene. Fabrikkens overskudd, og grunnen til dette, er det temaet som er mest omtalt i historien om PP i årene 1940 til 1945. Her vil jeg se nærmere på disse overskuddene.

Overskuddet i 1940 er omtrent det samme som i 1939. Dette kom ikke av en manglende etterspørsel fra kundene, det kom av at fabrikken ble nektet full kompensasjon fra staten for de økte utgiftene til lønninger, frakt og råstoffer krigen førte med seg. Overskuddet i 1939 var på 33 087 kr, mens overskuddet i 1940 var på 32 755 kr.²¹⁸

PP hadde et betydelig større overskudd i 1941. Overskudd var på 217 906 kr.²¹⁹ 1941 skiller seg ut da dette var det eneste året det var satt av penger til «Nasjonalhjelpen». Vanligvis gikk det penger til aksjeeiere, pensjonsfondet, skattefondet og til en saldo for Gevinst og Tap, men i 1941 ble det sendt penger til «Nasjonalhjelpen».²²⁰ «Nasjonalhjelpen» var et verk «Fellesutvalget for humanitært hjelpearbeid» satte i gang i juni 1940. Fellesutvalget for humanitært hjelpearbeid var opprettet av Administrasjonsrådet. Fellesutvalget for humanitært hjelpearbeid ble avsatt av den nazistiske okkupasjonsmakten i september 1941.²²¹ Selv om «Nasjonalhjelpen» eksisterte gjennom resten av krigen, og de første årene etter krigen, ble den avsatt politisk. PP ga dem kun penger i 1941, dette kan komme av at den ble avsatt av den nazistiske okkupasjonsmakten og kan forklare hvorfor PP ikke ga «Nasjonalhjelpen» mer penger gjennom krigen.

PP hadde i 1942 et stort overskudd på 325 802 kr.²²² Dette har nok mye med at porselensfabrikken hadde et godt salg dette året. Produktene var utsolgt, og det var i 1942 de store salgene til det tyske militæret startet. Overskuddet i 1943 var på 151 367kr.²²³ Dette overskuddet var desidert lavere enn i de andre krigsårene, men som jeg har sett på tidligere i besvarelsen så kan det være flere grunner til at dette var et dårligere år for PP. Det er ikke noe i regnskapet som skiller seg noe spesielt ut dette året. Hvis man skal se på hvem PP handlet

²¹⁸ TGM: At-L0004

²¹⁹ TGM: At-L0004

²²⁰ TGM: At-L0004

²²¹ Odd Sættem (snl)

²²² TGM: At-L0004

²²³ TGM: At-L0005

mest med dette året, så kan man tenke seg at det tyske militæret kanskje fikk en form for rabatt. Denne rabatten kan ha gjort at overskuddet fabrikken ellers ville fått med handel med norske butikker uteble. Dette blir igjen kun spekulasjoner, men siden 1943 var et år preget av mye militær handel, er dette en mulig grunn til hvorfor overskuddet ble et annet. PP sitt overskudd i 1944 var på 201 579 kr, noe som tyder på et økonomisk stigende overskudd under krigen.²²⁴

I 1945 var det et lavt overskudd. Overskuddet var på kun 3 064 kr, et betydelig mindre beløp enn året før. En av årsakene til dårlig driftsresultat i 1945 var på grunn av myndighetenes fastsatte dyrtidstillegg til arbeidere og funksjonere, der fabrikken ikke fikk kompensasjon for pristillegget før fra 3.november.²²⁵ Dette «dyrtidstillegget» også kalt «indekstillegg» kom til Norge første gang i 1917. Dyrtidstillegget kom av at det var laget et tillegg gjerne knyttet til endringer i konsumprisene. Dette tillegget ble gitt ved tider der leveomkostningene økte, og det måtte derfor gis høyere lønn.²²⁶ Da fabrikken ikke fikk noe kompensasjon for dette, ble det i tillegg til dårlig drift en økt utgift til lønn. Mangelen på gips fra sommerhalvåret 1945 var en annen grunn til at det var et lite overskudd. Dette bremsset den allerede rammede produksjonen, da de ikke fikk produsert nye former.²²⁷

Man kan undre seg over hvordan fabrikken fikk de overskuddene de fikk under krigen. Ut fra de tallene jeg har studert i fabrikkens egen oppsummering av regnskapet, ser det ut som overskuddet kommer av økt handel. Men for å få et bilde av utgiftene PP hadde under krigen, vil jeg ta for meg disse her.

5.2.1.2 Utgifter

I bedriftens egne driftsberetninger var det ulike poster for fabrikkens utgifter. Disse utgiftene holdt seg for det meste stabile under krigen. Men jeg vil ta dem for meg for å gi et bilde av hvordan utgiftene til PP var under krigen.

²²⁴ TGM: At-L0005

²²⁵ TGM: At-L0005

²²⁶ Store Norske Leksikon

²²⁷ TGM: At-L0005

Vare:	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Kull:	3 231kr	6 286kr	3 605kr	7 353kr	8 839kr	45 879kr
Råmateriale og Masse	30 948kr	45 591kr	36 291kr	36 743kr	48 861kr	87 922kr
Ildfast leire	15 534kr	18 885kr	11 459kr	6 880kr	6 588kr	10 217kr
Ferdige varer og halvfabrikata	113 472kr	96 751kr	71 689kr	57 112kr	61 361kr	48 091kr
Gullfarge og bundttrykk	7781kr	14 404kr	46 946kr	26 558kr	14 711kr	9463kr
Diverse andre beholdninger	7897kr	22 310kr	17 399kr	14 502kr	14 646kr	29 521kr

228

Kullutgiftene til PP under krigen vet man ble påvirket av restriksjonene på salg av kull. Dette kan ha senket utgiftene PP hadde på kull, ikke fordi de ikke trengte det, men fordi de ikke fikk tak i kullet.

Utgiftene til råmateriale og masse ville være høye, da dette var en av de viktigste produktene i porselensproduksjonen. Uten disse materialene ville det ikke vært mulig å drive porselensproduksjon. Det er nok derfor denne utgiftsposten var mer eller mindre uforandret gjennom krigen.

En annen utgift PP hadde under krigen var utgiften til ildfast leire. Da jeg ikke har funnet noen korrespondanse om ildfast leire, tar jeg utgangspunkt i at dette var en vare PP hadde faste avtaler om og at det derfor ikke var nødvendig med skriftlig korrespondanse. I løpet av krigen var leire en vare som var vanskelig å få kjøpt. Dette kan forklare hvorfor utgiften gikk ned i løpet av krigen, og opp igjen i 1945.

Utgiften til «ferdige varer og halvfabrikata» var ikke spesiell lav gjennom krigsårene. Det skiller ca. 100 000 kr mellom årene 1939 og 1943. Dette viser at krigen påvirket innkjøp av disse varene. Dette kan være en av grunnene til at lagrene til PP gikk tomme, men dette blir kun spekulasjoner.

Utgiften til gull-farge og bundttrykk var varierende under krigen. I 1942 brukte PP mer penger på denne posten enn de andre årene, noe som stemmer med det man har sett i korrespondansene. At utgiftene økte dette året, kan komme av to ting. Reglementet for handel ble innstrammet i 1942, dette kan ha økt prisene på denne varen.²²⁹ En annen grunn kan være på grunn av handelen med den tyske militærledelsen. Dette kan forklare hvorfor denne utgiftsposten var høyere i 1942 og 1943. Den tyske militærledelsens bestilling var gjerne av

²²⁸ TGM: At-L0004 og L0005

²²⁹ TGM: At-L0004 og L0005

finere varer, og det kan tenkes at de ønsket flere gulldetaljer på sitt porselen enn det vanlige kunder fikk kjøpt.

Utgiftene PP hadde til «diverse andre beholdninger» var lav i 1940, men under resten av krigen holdt utgiftene seg stabile. Da det ikke er noen oversikt over hva disse «diverse andre beholdninger» er, blir det vanskelig å analysere disse utgiftene. Det er tydelig at disse varene trengtes fra 1941, noe som kan tyde på at dette kanskje hadde med den nye måten PP produserte porselen på under krigen.

En av utgiftene i PP sitt regnskap som kun er oppført i 1940 og 1941 er utgiften til oljer, remmer og jern. Denne lå på 443 kr i 1940 og 828 kr i 1941.²³⁰ Hvorfor denne utgiften ikke er oppført de andre årene vet jeg ikke. Dette kan komme av flere årsaker. Blant annet at dette ikke ble kjøpt inn i løpet av krigen.

Man ser at utgiftene ikke var lave under krigen. Hvis man ser bort ifra kullutgiften til PP, da denne var lav på grunn av at PP ikke fikk kjøpt inn ønsket mengde kull, ser man at PP ikke hadde noen lavere utgifter som igjen kunne føre til overskuddene. Jeg vil tro at utgiftene ble høyere av to grunner. Produktene de kjøpte kan ha fått en prisøkning under krigens herjinger. Den andre grunnen var flere innkjøp på grunn av økt handel. Da fabrikken hadde en utsolgt produksjon under hele krigen var nok dette med på å gjøre at fabrikken måtte bestille flere produkter enn de vanligvis gjorde.

De elektriske tunellovnene var viktig for PP sin økonomi under krigen. I løpet av krigen var nedbetaling av disse en fast utgift for PP. Gjelden PP hadde på ovnene var i 1940 på 516 986 kr. Dette året fikk PP avskrevet 51 698 kr og de fikk avskrevet samme beløp på lånet de to neste årene. I 1943 og 1944 var dette beløpet doblet, for disse årene fikk PP avskrevet 103 396 kr. I 1945 fikk de avskrevet 100 000 kr.²³¹ Dette viser at det økonomiske overskuddet PP hadde under krigen var med på å bedre den økonomiske posisjonen til PP.

Andre utgifter PP hadde under krigen var utgifter på eiendommen, bil og ulike maskiner. Grunnen til at jeg ikke har tatt for meg disse er at disse utgiftspostene holdt seg like gjennom hele krigen.

²³⁰ TGM: At-L0004

²³¹ TGM: At-L0004 og L0005

Ut fra de tallene utgiftene har vist, gir ikke utgiftene et bilde av at det var lave utgifter som ga fabrikken overskudd. PP hadde generelt høye utgifter, noe som gjenspeiler produksjonen PP måtte hatt gjennom krigen da de hadde mange bestillinger av varer.

5.2.1.3 Tall fra regnskapet

Tallene fra driftsberetningene passer med bildet man får av fabrikkens handelskorrespondanser. Det er vanskelig å se hvor mye av overskuddet som kom fra tysk handel og hva som kom fra norsk handel, da det eventuelle regnskapet ikke var i arkivet. Av det man har sett i korrespondansene stemmer tallene og størrelsen på overskuddet med hva man ser i handelen. Regnskapet i 1939 viser ikke store forskjeller på de ulike utgiftene sammenlignet med utgiftene under krigen. Det gir et bilde på at utgiftene under krigen lå omtrent på det samme nivå som de lå på før krigen. Jeg har valgt å ikke sammenligne dem med årene rett etter krigen, da økonomien etter krigen var varierende siden fabrikken måtte stabilisere seg igjen. Man ser ikke overskudd på størrelsen av det man hadde under krigen før på 50-tallet ²³², etter at fabrikken startet med produksjon av sanitærporselen.

I hvor stor grad PP egentlig var avhengige av handel med Tyskland finner man ikke eksempler på i de tallene jeg har funnet. Da jeg ikke har regnskapsbøker, men kun driftsberetningens regnskapstall, har jeg ikke kunnet finne eksakte tall på hvor mye handelen med Tyskland utgjorde. Handelen PP hadde med Tyskland under krigen har ikke vært et populært narrativ i PP sin historie, men det forteller om hvordan PP valgte å håndtere situasjonen under krigen. PP sin historie om tiden under andre verdenskrig forteller om hvordan PP valgte å forholde seg til krigen, og den forteller også om hvordan de gikk med et stort overskudd.

5.2.2 Økonomi med utgangspunkt i korrespondansene

Når man ser på handelen PP hadde med det tyske militæret, er det første inntrykket man sitter igjen med at det ikke var så omfattende. I arkivet til PP er det flere korrespondanser mellom PP og norske forhandlere, enn det er med PP og tyske kunder. Det er når man leser brevene at

²³² Alf Bøe 1967, s.40

man ser at handelen med Tyskland var mer omfattende, da det gjerne er flere tusen artikler i hver av bestillingene fra det tyske militæret. Ser man på en vanlig norsk bestilling, bestilte de gjerne mellom 200-300 av hver artikkel. Det var kanskje færre bestillinger fra det tyske militæret, men disse bestillingene var store og må ha utgjort en stor del av produksjonen til PP. Disse store bestillingene var, som PP selv skrev i noen av sine brev, prioritert. Derfor ble bestillingene fra det norske folk nedprioritert til fordel for disse store bestillingene fra Tyskland. De tyske kundene hadde kvoter på samme måte som de andre kundene, men det var kanskje en skjevfordeling i disse kvotene.

Hvilken betydning hadde dette for økonomien til PP? På mange måter kan man si at handelen med Tyskland, og da i hovedsak det tyske militæret, var med på å gi PP det overskuddet de fikk under krigen. Da Tyskland okkuperte Norge, tok de kontroll over næringslivet, noe som gjorde at norske bedrifter måtte handle med Tyskland. Ut ifra situasjonen kan man se at det å handle med Tyskland var avgjørende for fabrikkens økonomi. Det kan man konkludere med når man i driftsberetningens regnskap ser hvilket overskudd fabrikken fikk under krigen.

Det var ikke kun handelen som påvirket økonomien til PP under krigen. I 1940 ble det satt en arbeidsplikt i Norge, der alle som kunne måtte jobbe på tyske prosjekter. Denne arbeidsplikten var PP generelt negative til. Man ser eksempler på arbeidsplikten fra arbeidsdirektoratet den 12. november i 1943 der PP sender et brev til Porsgrunns Arbeidsformidling. I dette brevet sto det:

Vedlagt sender vi Dem en rapport som vi har fått av vore arbeidere ang. en lastejobb på Dalen. Dette uten andre kommentarer enn de at vi må meddele at vi for fremtiden ikke kan være med på å stille ekstramanskaper når det er mer enn nokk regulere stuere ledige og når arbeidskraften blir så dårlig utnyttet. Vi har bedre bruk for vore arbeidere selv.²³³

Hvis fabrikken hadde måttet gitt fra seg arbeidskraft, ville dette ha påvirket arbeidskapasiteten som igjen ville ha påvirket økonomien til PP.

En av utgiftene som kan ha vært under «annet», kan ha vært mat til arbeiderene. PP handlet inn mat til sine arbeidere. For at PP skulle få kjøpe inn denne maten var det enkelte kunder som fikk kjøpe porselensvarer utenfor sin handelskvote. Eksempler på dette var blant annet Haugesund Glasmagasin som i 1942 skaffet ca. 2700 kg klippfisk til fabrikken i bytte mot 4000 kr ekstra i varer.²³⁴ Når det kom til poteter var det «Hr. Hans Hansen for spesialforretning i Herre- og Gutteklær» i Stavern som gjennom sine kontakter fikk skaffet

²³³ TGM: Ea-L0021

²³⁴ TGM: Ea-L0011

1000 tønner poteter, 3000 kg vinterkål og 1000 kg gulrøtter. Disse varene fikk PP kjøpt inn etter at de fikk tillatelse fra Porsgrunn forsyningsnemnd. Denne handelen gjorde at PP ga et kaffesett til Hans Hansen for bryderiet. I brevet til Porsgrunn forsyningsnemnd ser man i brevene at maten skal gå «til fordeling blant bedriftens arbeidere etter anvisninger fra forsyningsnemnda».²³⁵ Det å få inn klippfisk var en gunstig avtale, da det ble satt inn strengere kvoter på fisk i Porsgrunn høsten 1943 og derfor var en vanskelig vare å skaffe for folk flest.²³⁶ Det kan tenkes at innkjøpene av matvarer ikke kun kom av godhet til arbeiderene, for i 1941 streiket fabrikkens arbeidere, de streiket for å få mer mat ved fabrikk.²³⁷

I 1943 ser man at fabrikk skaffer mat til arbeiderene igjennom å skaffe suppe. Denne suppen ble handlet lokalt, da de kjøpte den fra Heistad Fabrikker, en fabrikk ikke så langt unna PP.²³⁸ Ved å gi arbeiderene mat, bedret man arbeidsforholdene. Ved å bedre arbeidsforholdene kunne arbeiderene opprettholde full drift under krigen. Så den utgiften fabrikk fikk ved å kjøpe inn mat til sine arbeidere, fikk de nok igjen med en bedre arbeidskraft da arbeiderene orket mer. Dette var nok grunnene til at PP hadde en så god produksjon under krigen.

Så hvordan kan man si at krigen påvirket økonomien til PP? Krigen ga PP utfordringer økonomisk, gjennom at det blant annet ble restriksjoner på kull. Men krigen ga også fabrikk en god kunde. Det tyske militæret ble en avgjørende kunde, som gjennom sine store bestillinger ga PP gode salg. «En annets død en annets brød» kan man bruke i dette tilfelle. Ved at personer mistet alt de eide i bombing gjorde at de måtte kjøpe nytt. Dette gjorde igjen at PP fikk solgt sine produkter til kunder som hvis det ikke hadde vært for krigen, kanskje ikke ville kjøpt produkter fra dem. Med dette mener jeg ikke at det var noe positiv med krigen, det jeg mener er at som bedrift utnyttet PP situasjonen. Hvis de ikke hadde utnyttet situasjonen kunne fabrikk gått konkurs under andre verdenskrig.

²³⁵ TGM: Ea-L0011

²³⁶ Jon Skeie 2007, s.356

²³⁷ Harald Berntsen, Tom Nilsen 2012, s.54

²³⁸ TGM: Ea-L0025

6. Konklusjon

Hvordan påvirket andre verdenskrig handelen og økonomien til Porsgrund Porselensfabrikk?

På spørsmålet om hvordan krigen påvirket handelen og økonomien til PP under krigen er min konklusjon at krigen påvirket på den måten at PP hadde et stort overskudd gjennom alle krigsårene. Ut ifra det jeg har funnet i arkivet til PP vil jeg komme med en konklusjon som har flere deler. Jeg finner det vanskelig å si at det kun var en faktor som påvirket PP under krigen. Jeg har derfor valgt å se på de to ulike delene, handel og økonomi, får å finne ut hvordan krigen påvirket PP.

Krigen blir i seg selv et symbol i historien om PP. Perioden fra 9.april 1940 til 8.mai 1945, representerer en egen tid i PP sin historie. Man ser ikke på 8.mai som starten på noe nytt, man ser på det som en avslutning av det som har vært. Perioden blir satt i parentes, og denne perioden symboliserer et negativt kapittel i PP sin historie, da PP valgte å samarbeide med tyske makter. Selv om det ikke var noe negativt for fabrikkens økonomi og handel, blir perioden ansett som en negativ periode i fabrikkens historie.

6.1 Hvordan påvirket andre verdenskrig handelen til PP?

En hypotese jeg satt med før jeg behandlet hele handelskorrespondanse-arkivet til PP var at PP fikk sitt overskudd under krigen på grunn av handel med Tyskland. Jeg satt igjen med denne hypotesen etter å kun ha behandlet PP sine korrespondanser med tyske kunder under krigen i mitt internship før masteroppgaven. Hypotesen hadde også grunnlag i litteratur jeg hadde lest før undersøkelsen.

Min hypotese om at PP fikk sitt overskudd under krigen på grunn av handel med Tyskland ble raskt utfordret da jeg startet å gjennomgå korrespondanser med norske kunder under krigen. Hypotesen ble utfordret da handelen med de norske bedriftene under krigen var så stor og så hyppig. Gjennom hele krigen hadde PP faste kunder som hadde jevn handel gjennom alle krigsårene. Handelen med de norske bedriftene viste meg en ting. Den viste at det var et kjøpekraftig folk i Norge. Hadde ikke butikkene hatt kunder ville ikke disse butikkene etterspurt varer. Etterspørselen var så stor at det kom til det punkt hvor butikkene tryglet om vrakvarer. Handelen til PP ble altså påvirket av et kjøpekraftig Norge, som i både

krigsrelevante situasjoner og hverdagssituasjoner ønsket porselen. Eksempler på dette kunne være at de hadde mistet alt de hadde i bombing, men også at de for eksempel ville ha porselen til datterens bryllup.

Disse eksemplene gjaldt det private markedet som var den delen av kundegruppen til PP som virkelig ble påvirket av krigen. Dette private markedet fikk ikke handle med PP under krigen. Da produksjonen til PP var satt i kvoter var det ikke rom for privat handel. Varene til PP gikk til norske forretninger og til det tyske militær.

Harald Berntsen og Tom Nilsen konkluderer i sin bok at PP sitt overskudd under krigen kom av «krigshandel».²³⁹ Dette er en konklusjon jeg ikke kan se bort ifra i min konklusjon.

Handelen PP hadde med den tyske krigsmakten var stor. Keim skrev en rettelse til avisen Nidaros om at PP kun hadde 20% av sin produksjon til tyske kunder, men som jeg har sett i korrespondansene var disse bestillingene store. Bestillinger på tusenvis av porselensvarer har selvfølgelig hatt en stor betydning på PP sin handel og økonomi. Hadde min problemstilling alene handlet om PP sin handel, og ikke dens økonomi, hadde krigshandelen hatt en større plass i min konklusjon.

Fabrikkens allerede eksisterende kontakt med tyske bedrifter var nok en stor fordel under krigen, da viktige produkter som fargestoffer og kaolin måtte importeres fra Tyskland. Det at fabrikken hadde hatt kontakt med Tyskland og tyske bedrifter fra fabrikkens start, gjorde at fabrikken ikke måtte etablere nye kontakter i Tyskland under krigen. Siden fabrikken allerede hadde kontakter i Tyskland, var det kun krigens utfordringer som ble problemet og ikke selve kontakten med de tyske bedriftene.

6.2 Hvordan påvirket krigen økonomien til PP?

PP hadde et stort overskudd gjennom krigen, og en av de viktigste grunnene til dette var fabrikkens installasjon av elektriske ovner i 1939. Uten disse ovnene ville nok produksjonen hatt større problemer. Dette ville ha påvirket økonomien til PP. Det ville også ha påvirket handelen, men siden fabrikken ikke hadde like god tilgang på kull som før krigen, hjalp det fabrikken at de hadde nye elektriske ovner slik at de kunne holde produksjonene i gang.

²³⁹ Harald Berntsen Tom Nilsen 2012, s.54

Alf Bøe konkluderer i sin bok at PP sitt overskudd under krigen kom av installasjonen av de elektriske ovnene.²⁴⁰ Dette med begrunnelsen av at kull ville vært vanskelig å skaffe under krigen. Ut ifra tallene jeg ser i driftsberetningens regnskap vil jeg si at installasjonen hjalp, men at ovnene alene ikke var eneste grunn til overskuddet. Installasjonen av de elektriske ovnene ga en ny utgift, og fabrikken brukte fortsatt gamle ovner for å holde produksjonen i gang.

Da handelen til PP var god under krigen gjorde dette at økonomien til PP var god. Økonomi og handel henger sammen, for hvis PP ikke hadde fått inn penger hadde de heller ikke kunnet kjøpe inn produkter til produksjonen. Det var derfor viktig for PP at tyskerne beordret at næringslivet i Norge skulle bli holdt mest mulig normalt under krigen. Det var strenge restriksjoner, men de var ikke så strenge at PP ikke fikk handlet inn de råvarene som måtte til for å holde produksjonen i gang.

6.3 Overskuddet

Min konklusjon er at PP fikk et overskudd under krigen på grunn av fire faktorer.

1. Overskuddet PP hadde kom av et kjøpekraftig norsk folk. De forretningene PP solgte varer til under krigen hadde hele tiden det problemet at deres varesortiment var utsolgt. Dette viste at forretningenes kunder hadde penger de kunne bruke på porselen under krigen.
2. Overskuddet til PP kom av handelen med det tyske militæret. Da handelen til det tyske militæret var så stor, må dette ha hatt en så stor økonomisk rolle at det førte til overskudd. Handelen med både den nazistiske eliten og det tyske militæret holdt seg jevnt under krigen, og var derfor med på å påvirke handelen og økonomien til PP.
3. PP hadde allerede et eksisterende forhold til tyske bedrifter. Det faktum at PP ikke måtte skaffe seg nye kontakter i Tyskland gjorde handelen lettere for PP. De eksisterende forholdene mellom PP og de tyske forretningene gjorde nok at PP ble prioritert av sine leverandører.

²⁴⁰ Alf Bøe 1967, s. 47

4. Den siste faktoren til overskuddet til PP kom av installasjonen av de elektriske ovnene. Da kull ble en vanskelig vare å skaffe under krigen, var det en fordel med de elektriske ovnene da de kunne fortsette å holde produksjonen i gang, selv med mindre kull.

Ut fra disse fire punktene mener jeg at man kan si at PP klarte seg bra under krigen. De klarte seg bra ved å utnytte situasjonen, og det var en fordel at PP allerede hadde godt etablert forhold med Tyskland. Selv om krigen i ettertid kan symbolisere en mørk tid i PP sin historie, viser historien om PP under krigen til en fabrikk som gjorde det beste ut av en vanskelig situasjon. I etterpåklokskap kan man si at det var feil av PP å handle med Tyskland. Samtidig kan man spørre seg om man ville hatt en porselensfabrikk i Porsgrunn i dag hvis fabrikkene ikke hadde handlet med Tyskland under krigen. Dette er det umulig å svare på, men en viktig sak å tenke på når man skal analysere PP sin drift under krigen.

7. Kilder:

7.1 Primærkilder:

7.1.1 Arkiv

For å kunne skrive denne masteroppgaven har jeg brukt arkivet til Porsgrund Porselensfabrikk ved Telemark Museum i Skien. I dette arkivet har jeg konsentrert meg hovedsakelig om handel- og korrespondanse-arkivet. Jeg har også brukt andre deler av arkivet for å få utfyllende informasjon. Jeg har satt opp kildeliste her etter hvilken del av arkivet kilden er hentet fra og fra hvilken arkivboks. I selve teksten henviser jeg til forkortelsen av navnet til delen av arkivet kilden er hentet fra og fra hvilken arkivboks.

TGM-A-1074 – Porsgrunds Porselænsfabrik 1885-2013

At – Årsrapporter/ driftberetninger:

- L0004 Driftsberetning og regnskap 1916-1942
- L0005 Driftsberetning og regnskap 1943-1950

Dgb – 5 Reklame og eksportsalg

- L0001 50-52 Reklame og eksportsalg Korrespondanse, rundskriv m.m 1940-1954
- L0004 56-59 Eksport og konkurr. Imort, gen. Korrespondanse 1940-1955

Ea – Korrespondanse Handelspartnere

- L0004 Handelskorrespondanse A-B 1942
- L0005 Handelskorrespondanse B 1942
- L0006 Handelskorrespondanse C 1942
- L0007 Handelskorrespondanse D 1942
- L0008 Handelskorrespondanse D 1942
- L0009 Handelskorrespondanse E-F 1942
- L0010 Handelskorrespondanse G 1942
- L0011 Handelskorrespondanse H 1942
- L0012 Handelskorrespondanse H-J 1942

- L0014 Handelskorrespondanse M 1942
- L0017 Handelskorrespondanse R-S 1942
- L0019 Handelskorrespondanse T-V 1942
- L0021 Handelskorrespondanse A-B 1943
- L0023 Handelskorrespondanse D 1943
- L0024 Handelskorrespondanse E-F 1943
- L0025 Handelskorrespondanse G-H 1943
- L0030 Handelskorrespondanse O-Q 1943
- L0031 Handelskorrespondanse R 1943
- L0032 Handelskorrespondanse S 1943
- L0059 Div. B, Korrespondanse med handelspartnere 1944-1945
- L0060 B-C, Korrespondanse med handelspartnere 1945
- L0062 B-G og S, Korrespondanse med handelspartnere 1945
- L0063 B-D, Korrespondanse med handelspartnere 1944
- L0065 C-F, Korrespondanse med handelspartnere 1945
- L0066 D-G, Korrespondanse med handelspartnere 1945
- L0070 F-L, Korrespondanse med handelspartnere 1944
- L0072 G-N, Korrespondanse med handelspartnere 1944
- L0074 A-R, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0081 T-Ø, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0082 A-Ar, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0083 An-B, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0084 B, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0085 B, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0086 B-C, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0090 D, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0092 F, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0093 F-G, 1940-1945
- L0094 G-H, 1940-1945
- L0097 K-L, 1940-1945
- L0098 L-N, 1940-1945
- L0099 N, 1940-1945
- L0102 P-S, 1940-1945
- L0103 Se-Sy, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0104 T, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945
- L0105 T-Å, Korrespondanse med handelspartnere 1940-1945

7.2 Sekundærkilder:

7.2.1 Artikler og oppgaver

Dagbladet (15.mars 1922) *Porsgrunds Porselænsfabrik*

Klavenes, Caroline. (2020). «Internship»-oppgave.

Porsgrunns Dagblad (29.juli 1942) *Skolebarnas helse i Porsgrunn.*

Porsgrunns Dagblad (15.juli 1942) *Stenging av butikker og bedrifter her i distriktet.*

Lund, Kathrine (2021) *Hvitt gull med brune flekker? Nora Gulbrandsen og Porsgrunds Porselænsfabrik 1940–1945*

7.2.2 Bokkilder:

Abrahamsen, Chr. 1937. *Porsgrunds Porselænsfabrik 1887-1937*. Oslo: Fabritius & Sønner Oslo

Bøe, Alf. 1967. *Porsgrunds Porselænsfabrik. Bedrift og produksjon gjennom åtti år*. Oslo: Johan Grundt Tanums forlag.

Bøe, Alf. 1994. *Nora Gulbrandsen på Porsgrund*. Oslo: Huitfeldt forlag

Berntsen, Harald og Nilsen, Tom. 2012. *Porselensarbeidernes fagforening 1912-2012*. Skien: Erik Tanche Nilssen AS

Didriksen, Jan. 1987. *Industrien under hakekorset*. Oslo: Universitetsforlaget

Eriksen, Anne 1999. *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax Forlag A/S

Eriksen, Anne. 1995. *Det var noe annet under krigen*. Oslo: Pax Forlag A/S

Home, Idar Magne og Solvang, Bernt Krohn. 1998. *Metodevalg og Metodebruk*. Oslo: Tano Aschehoug

- Kaldal, Ingar. 2002, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Karlsen, Ola. 2020. *Den norske nazieliten*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Kjeldstadli, Knut. 1992/2016. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget
- Kvale, Steinar. 2015. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Kvarv, Sture. 2014 *Vitenskapsteori*. Oslo: Novus Forlag
- Krogh, Thomas. 2003 *Historie, forståelse og fortolkning*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Læg Reid, Sissel. 2014 *Hermeneutikk: en innføring*. Oslo: Scandinavian Academic Press
- Grimnes, Ole Kristian. 2018. *Norge under andre verdenskrig 1939-1945*. Oslo: Aschehoug & Co
- Grenness, Tor. 1997. *Innføring i vitenskapsteori og metode*. Tano Aschehoug
- Schrumpf, Ellen. 1997. *Barnearbeid- plikt eller privilegium?* Kristiansand: Høyskoleforlaget AS
- Schrumpf, Ellen. 2006. *Porsgrunns historie II. Byen ved elva*. Bergen: Fagbokforlaget
- Skeie Jon. 2007 *Porsgrunns historie III. Storindustriens havneby*. Bergen: Fagbokforlaget
- Thagaard, Tove. 2003. *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*. Oslo: Fagbokforlaget
- Tønnessen, Joh. N.. 1957. *Porsgrunns historie. Fra Trelast og Skipsfart til Industri 1807-1920*. Porsgrunn: H. Joh. Dyrings Forlag.

7.2.3 Bilder:

Figur 1: Forskning.no: *Den hermeneutiske spiralen*. (2012) Hentet fra:

<https://forskning.no/filosofiske-fag/hva-er-hermeneutikk/722732>

Figur 2: Digitaltmuseum: kaffekopp (2015) Hentet fra:

<https://digitaltmuseum.no/021025880081/kaffekopp>

Figur 3: Digitalmuseum: Johan Jeremiassen (2014) Henter fra:

<https://digitalmuseum.no/011015358451/johan-jeremiassen>

Figur 4: Digitalmuseum, Porsgrund Porselænsfabrikk, 1912 (2014) Hentet fra:

<https://digitalmuseum.no/011015356344/porsgrunds-porselaensfabrik-1912>

Figur 5: Digitalmuseum: Nora Gulbrandsen (2019) Hentet fra:

<https://digitalmuseum.no/021018235533/porsgrund-porcelaensfabrik-nora-gulbrandsen>

Figur 6: Digitalmuseum: *Vase* (2020) Hentet fra:

<https://digitalmuseum.no/021028701487/vase>

Figur 7: Digitalmuseum: *Krus* (2014) Hentet fra:

<https://digitalmuseum.no/011025295248/krus>

Figur 8: Digitalmuseum: *Kopp* (2021) Hentet fra:

<https://digitalmuseum.no/021028273930/kopp>

Figur 9: TGM-At-L0004: Driftsberetning og regnskap

7.2.4 Internettkilder:

Arkivverket (16.august.2021) *Nasjonal Samling* Hentet fra:

<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/nasjonal-samling#!#block-body-3>

Bergens Tidende (20.april 2017) *Bergen så ut som en slagmark* Hentet fra:

<https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/rxPom/bergen-saa-ut-som-en-slagmark>

Borgland, Jens Wilhelm (12.september 2018) *Svastika* Hentet fra: <https://snl.no/svastika>

Dahlum, Sirianne (9.mars 2021) *Validitet* Hentet fra: <https://snl.no/validitet>

Dalmo, Kurt Henrik (23.mars 2022) *Slaget om Narvik*. Hentet fra:

https://snl.no/Slaget_om_Narvik

Digitalmuseum (12.april 2019) *Altstahaug, Sandnessjøen. 2. verdenskrig. Bombing i byen. Den raserte bygningen er Losje Skjærgårdens bygning «Leonborg»*. Henter fra:

<https://digitaltmuseum.no/021018323368/alstahaug-sandnessjoen-2-verdenskrig-bombing-i-byen-den-raserte-bygningen>

Døving, Inger. (2014) *Krigsforsikring* Hentet fra: <https://snl.no/krigsforsikring>

Espeli, Harald (9. april 2016) *Norges bank under okkupasjonen*. Hentet fra: <https://www.norghistorie.no/andre-verdenskrig/1732-norges-bank-under-okkupasjonen.html>

Gundersen, Dag (2.april.2019) Kvote Henter fra: <https://snl.no/kvote>

Hatlehol, Gunnar D (8.mars 2021) *Organisation Todt* Hentet fra: https://snl.no/Organisation_Todt

Hjeltnes, Guri (9.april 2016) *Handelsflåten og Nortraship* Hentet fra: <https://www.norghistorie.no/andre-verdenskrig/1762-handelsflaten-og-nortraship.html>

Johannessen, Marianne Herfindal (13.april 2019) *Bloddryppende mennesker overalt* Hentet fra: <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/samfunnslivet/bloddryppende-mennesker-overalt>

Kjeldstadli, Kjell (14.februar 2019) *Narrasjon*. Hentet fra: <https://www.norghistorie.no/studere-fortid/historie/2045-narrasjon.html>

Kleve, Karl L. og Bergum, Nina (28.mai 2020) *Bombingen av Bodø 27.mai 1940*. Hentet fra: <https://digitaltmuseum.no/021188605282/bombingen-av-bodo-27-mai-1940>

Lokalhistoriewiki. (9. september 2020) *Hirden* Hentet fra: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Hirden>

Lokalhistoriewiki. (22.september. 2021) *Britisk bombeangrep på Kjeller 1944* Hentet fra: https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Britisk_bombeangrep_p%C3%A5_Kjeller_1944

NHO (5.juli 2018) *NHOs historie*. Hentet fra: <https://www.nho.no/om-nho/artikler/nhos-historie/>

Omland, Atle og Hatlehol, Gunnar D. (9.august 2021) *Hakekors*. Hentet fra: <https://snl.no/hakekors>

Oslo Museum: Kjenn din by. Hentet fra: <https://www.oslomuseum.no/wp-content/uploads/2020/04/Byvandring-BjolsenMedBull.pdf>

Raade, Gunnar (3. november 2021) *Kvarts* Hentet fra: <https://snl.no/kvarts>

Rein, Torolf (22.juli.2021) *Feltpost* Hentet fra: <https://snl.no/feltpost>

Store Norske Leksikon. (3. september 2020) *Kaolin* Henter fra: <https://snl.no/kaolin>

Store Norske Leksikon (3. september 2021) *Kaolin* Henter fra: <https://snl.no/kaolin>

Stoltz, Gerhard (26.desember.2020) *Dyrtid* Hentet fra: <https://snl.no/dyrtid>

Svartdal, Frode (3.april 2020) *Reliabilitet*. Hentet fra: <https://snl.no/reliabilitet>

Sættem, Odd (29.september 2021) *Nasjonalhjelpen* Hentet fra: <https://snl.no/Nasjonalhjelpen>

Sæveraas, Torgeir Ekerholt (16.mars 2022) *Josef Terboven* Hentet fra:

https://snl.no/Josef_Terboven